

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOSOFIJOS FAKULTETAS
SOCIALINIO DARBO KATEDRA**

VYTAUTĖ PAŠKEVIČIŪTĖ

**SUTRIKUSIO INTELEKTO SUAUGUSIŲ ASMENŲ AGRESIJOS
APRAIŠKOS IR JOS ĮVEIKOS BŪDAI: KOKYBINIS TYRIMAS.**

Darbo vadovas
Prof. Albinas Bagdonas
Konsultantė
Dr. Birutė Švedaitė

Vilnius, 2007

TURINYS

Santrauka.....	4
Pratarmė.....	6
1. ĮVADAS	
1.1. Intelektų sutrikimo samprata	
1.1.1. Apibūdinimas.....	7
1.1.2. Intelektų sutrikimų priežastys.....	10
1.1.3. Papildomi negalūmai ir psichologinės bei elgesio ypatybės.....	11
1.2. Agresijos samprata	
1.2.1. Apibrėžimai.....	12
1.2.2. Padidėjusios agresijos priežastys.....	13
1.2.3. Asmenybės formavimosi mechanizmai.....	18
1.3. Sutrikęs intelektas ir agresija	
1.3.1. Sutrikusio intelekto asmenų agresyvumo apraiškos.....	22
1.3.2. Sutrikusio intelekto asmenų agresijos įveika.....	26
1.4. Tyrimo tikslas ir uždaviniai.....	30
2. TYRIMO METODIKA	
2.1. Pasirinkta tyrimo strategija.....	31
2.2. Tyrimo objektas – informacijos šaltiniai ir jos gavimo būdas.....	31
2.3. Interviu eiga.....	31
2.4. Duomenų rūšys ir jų analizė.....	32
2.5. Duomenų analizės pavyzdys	
2.5.1. Interviu pavyzdys.....	33
2.5.2. Pirmas analizės etapas – parafrazavimas.....	41
2.5.3. Antras analizės etapas – kodavimas.....	46
3. Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas	
3.1. Trečias analizės etapas – kategorizavimas	
3.1.1. Ekspertai apie agresijos apraiškas.....	48
3.1.2. Ekspertai apie agresijos priežastis.....	48
3.1.3. Ekspertai apie aplinkinių reakcijas ir įtaką agresyvumui.....	49
3.1.4. Ekspertai apie asmens priėmimą su pagarba ir meile.....	51

3.1.5. Ekspertai apie pačių neįgaliųjų agresijos įveiką.....	52
3.1.6. Ekspertų rekomendacijos darbuotojams/šeimoms nariams – reaguojančiam į agresiją.....	53
3.2. Ketvirtas analizės etapas – empirinis ir teorinis generalizavimas.....	54
3.2.1. Agresijos apraiškos.....	55
3.2.2. Agresija = Baimė + Nesaugumas.....	56
3.2.3. „Sėkminga agresijos įveika – loterija“	57
3.2.4. Labiausiai keičia žmogiškumo santykis.....	58
3.2.5. Išmokti įmanoma.....	57
3.2.6. „Darbuotojas turi būti upės krantu“	59
4. IŠVADOS.....	60
Literatūra.....	61
Priedai.....	63

SANTRAUKA

Šio darbo tikslas - išanalizuoti suaugusių asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, agresijos apraiškas ir jos įveikos būdus. Intelektas skirstomas į abstraktų, praktinį ir socialinį. Svarbu paminėti, jog dažniausiai mąstymo ir suvokimo sutrikimus lydi emociniai ir elgesio sutrikimai. Jie pasireiškia įvairiais fiziniais ar verbaliniais būdais, antisocialiniu elgesiu, neadekvačia situacijai, padidėjusia agresija. Agresija, kaip reakcija į stimulą, siekiant pakenkti aplinkiniams, yra biologinių ir socialinių veiksnių sąlygotas reiškinys. Atliktas kokybinis tyrimas, naudojant naratyvinio interviu metodą. Apklausti penki ekspertai: trys profesionalai, turintys darbo su sutrikusio intelekto asmenimis patirties, ir dvi motinos, auginančios dukteris, turinčias lengvą ir vidutinį intelekto sutrikimus. Rezultatai parodė, jog agresija dažniausiai yra socialinio mokymosi procese įgytas elgesys, demonstruojamas manipuliuojant bei siekiant patenkinti savo poreikius. Ekspertai pabrėžė, jog agresija atsiranda iš praradimo ir vienatvės baimės ir pasireiškia esant emociniam ar fiziniam nesaugumui. Todėl, galima daryti išvadą, jog sutrikusio intelekto asmens funkcionavimas tiesiogiai susijęs su gaunama pagalba, kurios dėka asmens būklė ir funkcionavimas gali pagerėti.

SUMMARY

The aim of this thesis is to analyze the aggression of mentally disabled adults, its occurrence and the ways of negotiation. The intellect is categorized as abstract, practical and social. Important is that usually disorders in thinking and perception are contributed with emotional and behavioral disorders. They occur in different manual and verbal ways, antisocial behavior, and higher inadequate aggression. Aggression, as a reaction to a stimulus striving to wreak the others, is a phenomenon determined by biological and social factors. The qualitative research using the method of narrative interview was carried out. Five experts were questioned: three professionals working in the field of mental disorders and two mothers, whose daughters have slight or medium intellect disorders. Results showed that aggression is usually a behavior gained in social learning process. This behavior is showed with manipulative intents and wishing to fulfill the own needs. The experts stressed the fear of bereavement and loneliness as a main cause of aggression. It appears in the presence of physical and emotional insecurity. The conclusion about the great importance of assistance can be made. It means that the functioning of a person with mental disorders could be improved by proper assistance.

Pratarmė

Jungtinių Tautų Organizacijos duomenimis pasaulyje yra apie 650 000 000 žmonių, turinčių vystymosi sutrikimų. Tai sudaro 1/10 mūsų planetos gyventojų dalį. Pasaulio Sveikatos apsaugos organizacija nurodo, kad pasaulyje tokie žmonės sudaro net 13% Žemės gyventojų, t.y. gimsta 3% sutrikusio intelekto ir 10% vaikų pasižymi įvairiais kitais psichofiziniais sutrikimais (Žvikaitė D., 2001).

Lietuvoje žmonių su negalia nuo 1990 metų iki 2001 metų padaugėjo daugiau kaip 1,5 karto. 2001 metais pagal invalidumo pensijas gaunančius Lietuvoje buvo 212881 žmogus su negalia.

Apibendrinant negalios pobūdį, galima teigti, kad vyrauja kraujotakos sistemos, jungiamojo audinio ir skeleto bei raumenų sistemos ligos, navikai, traumos bei psichikos sutrikimai. Intelektu sutrikimą ar proto negalią turinčių asmenų statistiniai duomenys neišskiria, tačiau būtent į juos, manau, visuomenėje yra susidaręs faktų ir tikrovės neatitinkantis stereotipiškas požiūris. Nėra atlikta išsamių visuomenės nuomonės apie neįgaliuosius tyrimų. Tačiau, vien iš savo aplinkoje dažnai girdimų pasisakymų apie nenusėjamus, agresyvius, baimę keliančius protiškaus neįgalius asmenis, galiu teigti, kad mūsų visuomenėje trūksta informacijos apie negalią, jos pobūdį ir elgesį. Taip pat trūksta atvirumo ir drąsos priimti kitokius ir juos pažinti.

2004 metų socialinės situacijos Europos Sąjungoje apžvalgoje akcentuojama orientacija į socialinį įtraukimą. Pagal ES požiūrį į negalumą neišskiriamos atskiros žmonių kategorijos, tačiau yra atsižvelgiama į individualius poreikius. Įvardinamas tikslas užtikrinti, kad žmonės su negalia galėtų naudotis tomis pačiomis žmogaus teisėmis kaip ir visi kiti, pašalinti kliūtis ir kovoti su visomis su negalumu susijusiomis diskriminavimo formomis.

Šiame darbe bus mėginama analizuoti vieną iš jų – diskriminuojantį požiūrį ir įsitikinimą, kad sutrikusio intelekto asmenys yra agresyvūs ir keliantys pavojų. Darbe bus apžvelgti intelekto sutrikimo ir agresijos fenomenai, analizuojamos šių reiškinių tarpusavio sąsajos ir paaiškinta agresiją skatinančių veiksnių įtaka. Aprašius asmenybės formavimosi mechanizmus ir agresyvaus elgesio priežastis, išanalizavus agresyvumą įtakojantį elgesį ir atlikus ekspertų apklausą bus siekiama pasiūlyti agresijos įveikos būdus.

1. ĮVADAS

1.1. Intelektu sutrikimu samprata

1.1.1. Apibūdinimas. Sąvoka “sutrikęs intelektas” turbūt kiekvienam nepriklausomai nuo socialinio darbo sferoje reikiamų žinių turėjimo reiškia kažką nukrypusio nuo normos, kažką nevisiškai suvokiamo ar bent jau kitokio. Sutrikimų klasifikacijoje intelekto sutrikimas apibrėžiamas kaip protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimų (“Sutrikimų klasifikacija”, 1997). Amerikos protinio atsilikimo asociacija (APAA) intelekto apibrėžia kaip įvairiapusį darinį ir išskiria trys intelekto rūšis: abstraktųjį, praktinį ir socialinį. Taip plačiai suvokiant intelektą, svarbu paminėti dažniausiai mąstymo ir suvokimo negalumus lydinčius emocinius ir elgesio sutrikimus. Jie pasireiškia įvairiais fiziniais ar verbaliniais būdais, antisocialiniu elgesiu. D.P. Hallahan ir J.M. Kauffman agresiją apibūdina kaip socialinį fenomeną. Agresija įvardinama kaip elgesys, kuomet siekiama pakenkti kitiems individams ir kuris skatina kitus pasišalinti bei verčia vengti taip besielgiančio žmogaus ar jų grupės (Krahe, 2001). Iš karto kyla klausimas apie tokio elgesio priežastis. Iš keturių pagrindinių agresijos priežasčių viena yra analizuoja biologinių faktorių įtaką, o kitos susijusios su socializacijos ir aplinkos įtakos asmeniui procesais. Taigi, tikėtina, kad turintieji negalią dažniau nei kiti patiria stabilių ir saugių santykių šeimoje stoka, emocinę deprivaciją, neigiamą ir traumuojantį bendravimą mokykloje. Taigi, ar biologiniai faktoriai, kaip įgimtas intelekto sutrikimas, turi lemiamą įtaką asmens antisocialiam elgesiui? Ar įmanoma darant įtaką socialiniams procesams asmens gyvenime susilpninti agresijos pasireiškimą nulemiančius kitus faktorius? Kaip suprasti agresyvų elgesį ir kokiais būdais jį suvaldyti?

Pradėjus kalbėti ir analizuoti bet kokią temą, itin svarbu išsiaiškinti ir apibrėžti sąvokas, kurios bus naudojamos. Lietuvoje apie įvairius sutrikimus ir negalias pradėta kalbėti palyginus neseniai, todėl šios srities terminai nėra vartojami vieningai. Skirtingi tyrinėtojai tą patį sutrikimą vadiną keliais vardais.

Darbe bus naudojamos sąvokos, kurios buvo priimtos ir patvirtintos Pasaulinės Sveikatos Organizacijos (PSO) Ženevoje. 2004 metais lietuvių kalba išleista *Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija* (TFK) pateikia unifikuotą ir standartizuotą kalbą sveikatai.

TFK apibrėžia, kad sutrikimas yra nuokrypis nuo kūno ir jo funkcijų visuotinai priimto biomedicininio standarto (TFK, 2004, psl. 20). Išskiriamos intelekto funkcijos – tai bendrosios psichikos funkcijos, dėl kurių suprantamos ir konstruktyviai integruojamos įvairios, tarp jų ir

pažinimo, funkcijos. Jos plėtojasi visą gyvenimą ir apima intelektualio augimo funkcijas, intelekto sutrikimą, protinį atsilikimą ir silpnaprotystę, kitaip vadinamą, demenciją (TFK, 2004, psl.61).

TFK įvade skiriama nemažai dėmesio sutrikimų apibūdinimui:

- sutrikimai gali būti laikini arba nuolatiniai, progresuojantys arba statiški, reikštis su pertraukomis arba tolydžiai;
- sutrikimai yra nepriklausomi nuo etiologijos ar nuo to, kaip jie atsirado (pvz.: aklumas ar galūnės nebuvimas gali būti siejamas tiek su genetiniais veiksniais, tiek su pažiedimu). Be abejo, sutrikimas turi savo priežastį, tačiau ji gali būti neesminis dalykas aprašant pasekmę – patį sutrikimą.

Pabrėžiama, kad sutrikimas yra sveikatos pokyčio dalis ar jo išraiška, bet jis nebūtinai reiškia ligą ar tai, kad į asmenį turi būti žiūrima kaip į ligonį. Tai yra daug platesnė ir labiau atkreipianti dėmesį sąvoka nei negalavimas arba liga. Aiškiai atskiriamos sutrikimo ir negalumo sąvokos:

- “sutrikimas” vartotinas nusakant kūno struktūros arba fiziologinės (kartu ir psichinės) funkcijos nuokrypį nuo nustatytos statistinės normos (t.y. nuo populiacijos vidurkio);
- skėtinis terminas “negalumas” (pakeičiantis daugumai įprastus “negalia” ar “negalė”) aprėpia funkcijų sutrikimus, veiklos ribotumus ir dalyvumo suvaržymus. Jis atspindi neigiamus asmens, turinčio sveikatos pokytį, ir aplinkybių tarpusavio sąveikos aspektus.

Intelekto sutrikimas – tai protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimų (“Sutrikimų klasifikacija”,1997). A. Bakk ir K.Grunewald teigia, kad tai psichikos funkcijų brandos ankstyvosios raidos metais ryškus ir nuolatinis susilpnėjimas (Bakk A., Grunewald K., 1998). Šiame apibrėžime autoriai vartoja “psichikos funkcijų” sąvoką neišskirdami jos bendrųjų (sąmonės, orientacijos, intelekto, bendrųjų psychosocialinių, charakterio, potraukių ir miego) ir specifinių funkcijų (dėmesio, atminties, kalbos, psychomotorikos, emocijų ir kt.). Amerikos protinio atsilikimo asociacija (APAA) intelekto apibrėžimą dar labiau išplečia. Intelektą jie laiko įvairiapusiu dariniu. Išskiriamos trys intelekto rūšys: abstraktusis, praktinis ir socialinis (Hallahan D.P., Kauffman J.M., 2003).

Abstraktusis intelektas – tradicinė intelekto samprata, apibrėžianti su mokymosi užduotimis susijusių problemų sprendimą. Jis vertinamas intelekto koeficiento (IQ) testais.

Praktinis intelektas – tai gebėjimas veikti kaip savarankiškam asmeniui, užsiimant kasdiene veikla ir sprendžiant kasdienio gyvenimo problemas (adaptacijos įgūdžių aspektas).

Socialinis intelektas – gebėjimas suprasti socialinius reikalavimus, kitų žmonių elgesį ir atitinkamai veikti socialinėse situacijose.

Taigi, išplečiant intelekto apibrėžimą intelekto sutrikimo ir protinio atsilikimo sąvokos persipina, o riba tarp jų tampa nebeaiški. Todėl šiame darbe “intelektu sutrikimo” ir “protinio atsilikimo” sąvokos bus vartojamos kaip sinonimai.

A. Bagdonas protiniu atsilikimu vadina įvairių priežasčių nulemtą psichinį neišsivystymą ir teigia, kad jis sudaro gausiausią intelekto sutrikimo grupę (“Sutrikimų klasifikacija”, 1994). Asmenys, kurių protinis vystymasis yra gerokai sutrikęs, anksčiau Lietuvoje buvo vadinami nenormaliais, defektyviais, vėliau – anomaliais arba sutrikusio vystymosi asmenimis. Taip pat, silpnapročiais, idiotais, imbecilais ar debilais. Šie terminai tapo nebepriimtini. Dabar jie vadinami ypatingaisiais, ypatingųjų ar specialiųjų poreikių asmenimis. V. Karvelis mano, jog tikslingiausia juos būtų vadinti specialiųjų poreikių ar asmenimis, turinčiais vystymosi negalių (Karvelis V. 1994). Pagrindinė profesinė organizacija, skirta protiškai atsilikusių žmonių problemoms spręsti, siūlo septynis oficialius protinio atsilikimo apibrėžimus. Dabar daugiausia taikomas šis APAA apibrėžimas:

Protinis atsilikimas – tai substanciniai trūkumai, turintys įtakos dabartiniam asmens funkcionavimui. Jis pasireiškia daug mažesniu už vidutinį intelekto funkcionavimu, esant ribotiems dviejų ar daugiau sričių adaptacijos įgūdžiams: komunikacijos, savęs priežiūros, gyvenimo šeimoje, socialiniais, bendruomeninio gyvenimo, kryptingumo, sveikatos priežiūros ir saugumo, laisvalaikio ir darbo (Hallahan D.P., Kauffman J.M., 2003).

Intelekto funkcionavimas čia suprantamas kaip gebėjimas spręsti su mokymusi susijusias problemas ir vertinamas IQ testais. Taigi – abstraktusis intelektas. O adaptacijos įgūdžiai – tai įgūdžiai būtini norint prisitaikyti prie gyvenamosios aplinkos (praktinis ir socialinis intelektas). Jie vertinami remiantis adaptyvaus elgesio tyrimu. Vadinasi, protiškai atsilikęs asmuo yra tas, kurio intelekto funkcionavimo lygis yra žemas, o adaptacijos įgūdžiai – silpni.

Kaip ir kiekvieno sutrikimo, taip ir intelekto sutrikimo nuokrypį tiesiogiai nustato tie, kurie turi kvalifikacinius įgaliojimus priimti sprendimus dėl fizinio ir psichinio funkcionavimo, atsižvelgdami į standartus bei įvairius sutrikimų požymius. Anksčiau buvo įprasta remtis IQ rodikliais, tačiau šiandien pripažįstama, jog intelekto koeficientą nustatantys testai nėra tobuli.

Pritariama minčiai, jog protinis atsilikimas yra koreguojamas. Be to, IQ testai negali būti vieninteliai asmens funkcionavimo rodikliai. Specialistai teigia, kad svarbu atsižvelgti į asmens adaptacijos įgūdžius bei aplinkos ir asmens sąveiką (Hallahan D.P., Kauffman J.M., 2003). Taigi, priešingai atsilikusio asmens funkcionavimas tiesiogiai susijęs su gaunama pagalba, kurios dėka asmens būklė ir funkcionavimas gali pagerėti.

Išskiriami keturi protinio atsilikimo laipsniai ir pagalbos lygmenys:

- Lengvas protinis atsilikimas apibūdina asmenis, kurių IQ rodiklis apytikriai yra 55-70. Jiems prireikia daugiau laiko išmokyti bei išlavinti kompensuojančiąsias funkcijas. Vaikystėje motorinė ir kalbos raida šiek tiek atsilieka. Jie lengvai mokosi vaizdinių pagrindų. Jų aplinkinio pasaulio pajautimas ir supratimas priklauso nuo gebėjimo įsivaizduoti. Jiems reikalinga protarpinė pagalba, kuri teikiama pagal poreikius. Ji teikiama epizodiškai ir gali būti daugiau ar mažiau intensyvi.

- Vidutinis protinis atsilikimas – IQ rodiklis apytikriai yra 40-55. Šių asmenų žodinė kalba skurdesnė (trumpi posakiai ir atsakymai). Dėl centrinės nervų sistemos defektų jie pasižymi sutrikusia artikuliacija, tačiau jie puikiai geba bendrauti ženklais. Atminties galimybės bei matematikos įgūdžiai riboti. Daugelis turi papildomą negalią: regos, klausos, judrumo ydų. Teikiama ribota pagalba, kuri yra intensyvesnė bei reguliari. Tačiau nenuolatinė. Jai teikti reikia mažiau specialistų ir išlaidų.

- Sunkus protinis atsilikimas – IQ apytikriai yra 25-40. Dažnai jie ribotai juda, taip pat nesugeba tyrinėti juos supančios aplinkos. Lytėjimas dažnai panaudojamas neefektyviai. Kiti jų jutimai būna sutrikę, todėl nepagerina aplinkos suvokimo. Tačiau tikslingas mokymasis suteikia galimybę įgyti įvairių įgūdžių. Pagalba teikiama įvairiomis sąlygomis ir vadinama ekstensyvia. Jai būdingas reguliarumas ir neapibrėžtumas laike.

- Labai sunkus protinis atsilikimas – IQ yra žemesnis nei 25. Šie asmenys nesugeba valdyti savo judesių, turi ribotą aplinkos pažinimą. Jų jutiminiai įspūdžiai chaotiški ir jų nedaug. Kiti jutiminiai organai pažeisti. Būtina nuolatinė pagalba, kuri yra pastovi, labai intensyvi ir taikoma įvairiomis sąlygomis (gali būti ir gyvybės palaikymas).

1.1.2. Intelektų sutrikimų priežastys. Daugelis ekspertų mano, jog atsilikimo priežastis galima nustatyti tik 10-15% visų atvejų. Lengvą protinį atsilikimą ir nežymiai sutrikusį intelektą

sąlygojantys veiksniai skiriasi nuo tų, kurie sukelia sunkų protinį atsilikimą. Nežymiai sutrikusio intelekto pagrindinės priežastys yra dvi:

- Paveldimumas – jei vienas ar abu tėvai yra mažai išsilavinę ar turi proto negalią, nepriklausančią nuo tam tikro smegenų pažeidimo, yra tikimybė, jog vaikas paveldės proto negalią.
- Aplinkos stimuliacijos trūkumas – jei vaikai auga skurdžioje, psichikos ir intelekto nestimuliuojančioje aplinkoje.

Sunkiai protiškai atsilikusių asmenų negalumo priežastis nustatyti yra daug lengviau. Galima išskirti dvi bendriausias grupes:

- Genetiniai veiksniai – išskiriamos dvi grupės: genetinės medžiagos pakitimai (priežastis - chromosomų anomalija, pvz. Dauno sindromas) ir paveldėjimas (fragilios X chromosomos sindromas, kuris yra labiausiai paplitusi paveldimo protinio atsilikimo priežastis, fenilketonurija ir Tay-Sachso liga).
- Smegenų pažeidimai – galimi dėl įvairių priežasčių: infekcijos (raudoniukė, sifilis, paprastoji pūslelinė, meningitas, encefalitas, vaikų AIDS) ir žalingas aplinkos poveikis (galvos sutrenkimas, nuodingos medžiagos, radiacija, gimdymo traumos, netinkama mityba, alkoholis, neišnešiojimas ar pernešiojimas).

1.1.3. Papildomi negalumai ir psichologinės bei elgesio ypatybės. Dažnai sutrikusio intelekto asmenys turi kelias papildomus negalumus. Paplitę įvairūs psichikos sutrikimai, epilepsija, judėjimo, regėjimo, klausos sutrikimai, širdies ydos. Ypač gausu tarties ir kalbos defektų. Tokie asmenys serga įprastinėmis ligomis, tačiau jų atsparumas infekcijoms yra susilpnėjęs. Taip pat jie yra daug jautresni tarpusavio santykiams. Galima išskirti šių asmenų psichologines bei elgesio ypatybes, tačiau būtina atsižvelgti į tai, kad kiekvienas žmogus yra unikalus ir elgiasi skirtingai.

Mokslininkai seniai yra nustatę, jog daugelį protiškai atsilikusiems asmenims kylančių mokymosi sunkumų galima paaiškinti dėmesio problemomis (Hallahan D.P., Kauffman J.M., 2003). Jie greitai atkreipia dėmesį į pašalinius dalykus, todėl sunkiai išlaiko bei paskirsto dėmesį, gali susikaupti tik trumpai ir konkrečiai užduočiai.

Protiškai atsilikusiai asmenis nuo negalumų neturinčiųjų labiau skiria atminties sutrikimai. Tai išryškėja sprendžiant gilesnio informacijos apdorojimo bei ilgalaikės atminties reikalaujančias užduotis. Tyrimų rezultatai rodo, jog asmenys, turintys intelekto sutrikimų,

sunkiai atsimesna informaciją. Viena pagrindinių priežasčių, sąlygojančių atminties problemas, yra savireguliacijos sutrikimai. Kalbama apie individų gebėjimą reguliuoti savo elgesį norint atsimiti tam tikrus dalykus. Palyginti su negalumo neturinčiais asmenimis, jie sunkiai suvokia, kokių strategijų reikia imtis norint atlikti užduotį.

Beveik visų proto negalią turinčių asmenų kalbos raida yra sulėtėjusi arba sutrikusi. Jie dažnai daro artikuliacijos klaidas, o kalbos raida yra lėtesnė.

Kiti ekspertai, kurie akcentuoja asmens gebėjimą funkcionuoti visuomenėje, o ne jo gebėjimą įsisavinti mokymosi užduotis, atkreipia dėmesį į socialines problemas, su kuriomis susiduria protiškai atsilikę asmenys. Daugelis nemoka palaikyti socialinių santykių su kitais žmonėmis, neadekvačiai reaguoja į situacijas, jiems sunku susirasti draugų. Dažnai šie asmenys nuvertina save ir iš anksto pasmerkia nesėkmei.

1.2. Agresijos samprata

1.2.1. Apibrėžimai. Pasak D.P. Hallahan ir J.M. Kauffman, elgesio sutrikimai yra labiausiai paplitusi emocinių ir elgesio sutrikimų išraiška. Jie pasireiškia atviru, agresyviu, griaunamuoju elgesiu arba netiesioginiais antisocialiniais veiksmais, pavyzdžiui, melavimu, vagystėmis ar padegimais. Šie veiksmai gali būti ir atviri, ir užmaskuoti. Tiek socialinėje psichologijoje, tiek kasdieninėje kalboje vartojama “agresijos” sąvoka apibūdinant tam tikrą socialinį fenomeną. Problemos iškyla, kai išaiškėja skirtingi šio proceso supratimai. Agresija, kaip reakcija į aplinkinius, tam tikras situacijas, asmenis, yra natūralus būdas apsiginti, įtvirtinti savo pozicijas ir pan. Kartais minima gera ar sveika agresija (tokį apibūdinimą daugelis socialinių psichologų paneigtų), tačiau akademinėje aplinkoje yra susitarta agresiją suprasti kaip negatyvų ar asocialų elgesį, kuris siejasi su psichologine sveikata ir gerove Buss pasiūlė klasikinį agresijos apibrėžimą:

Agresija – tai atsakas/ reakcija, kurios metu kitas organizmas gauna kenksmingą stimulą (Krahe, 2001).

Tai yra labai biheavioristinis apibrėžimas, taip pat apimantis daug elgesio formų, kurių negalima apibrėžti kaip agresyvių. Iš kitos pusės jis yra per siauras, nes apima tik elgesio elementus, bet ne mintis ir jausmus. Vėliau apibrėžimas buvo patikslintas ir pritaikytas individo elgesiui nusakyti. Agresyviu pasiūlyta vadinti elgesį, kuris buvo atliktas su negatyvių pasekmių

intencija ir tikintis tam tikrų rezultatų. Svarbu pabrėžti individo ketinimus, netgi jei taikinio agresyvus elgesys fiziškai nesužeidė. Tyrinėtojai siūlė atsižvelgti ir į asmens, kuris tapo agresijos taikiniu, norą išvengti tokio elgesio. Po ilgų diskusijų Baron ir Richardson viską susistemino į vieną apibrėžimą:

Agresija – tai elgesys, kuomet siekiama pakenkti kitiems individams ir kuris skatina kitus pasišalinti bei verčia vengti taip besielgiančio žmogaus ar jų grupės (Krahe, 2001).

Jai, kaip ir kitiems emociniams ar elgesio sutrikimams, būdinga tai, kad:

- elgesys pasireiškia kraštutinumais;
- problemos neišnyksta greitai, jos yra ilgalaikės;
- elgesys yra nepriimtinas, nes neatitinka socialinių ar kultūrinių normų bei reikalavimų.

R. Žukauskienė agresyvų elgesį apibrėžia kaip bet kokią priešišką elgesį, kuriam būdingas išūlus pranašumo demonstravimas arba net jėgos prieš kitą žmogų vartojimas. Šis elgesio sutrikimas gali pasireikšti atviru griaunamuoju, iššaukiančiu, kitus žeminančiu būdu.

Vaikai, turintys elgesio problemų, išoriškai dažnai atrodo labai pasitikintys savimi, kaltinantys kitus dėl savo sunkumų, tačiau iššaukianti išorė dažnai slepia žemą savęs vertinimą, egocentiškumą, nesubrendimą. Tokie vaikai sunkiai toleruoja frustraciją, linę į impulsyvumą, neapdairumą, dažnai pratrūksta pykčiu. Jų akademiniai pasiekimai paprastai yra žemesni už sugebėjimus. (Wicks-Nelson ir Israel, 1991). Vaikams augant elgesio sunkumai gali stiprėti ir peraugti į asocialų elgesį paauglystėje, prasidėti melavimas ar vėlyvi grįžimai namo. Ilgainiui išsivystyto delinkventinis elgesys, kuris apibūdinamas kaip prieštaraujantis įstatymams elgesys, apimantis tokius nelegalius veiksmus, kaip įsilaužimai, plėšikavimai iš parduotuvių, mašinų, vandalizmas (Winkley, 1996).

1.2.2. Padidėjusios agresijos priežastys. Nustatyti sutrikusį elgesį ar pastebėti agresyviai besielgiantįjį yra daug lengviau nei apibrėžti tokio elgesio priežastis. Dažnai nėra empirinių įrodymų, kad kuris nors konkretus veiksnys sąlygojo ar pastiprino agresyvų elgesį. Ypač svarbu atsižvelgti ne į vieną agresyvų elgesį aiškinančią teoriją, bet žvelgti į viso asmens gyvenimo kontekstą, papildomus veiksnius ir priežastis.

Elgesio sutrikimų priežastys aiškinamos keturiais pagrindiniais veiksniais:

1. Biologiniai sutrikimai bei ligos – elgesiui ir emocijoms įtakos gali turėti genetiniai, neurologiniai ar biocheminiai veiksniai. Visi vaikai gimsta turėdami tam tikrą temperamentą,

kuris gali būti formuojamas auklėjant. Tačiau kai kurie ekspertai teigia, jog “sunkaus” temperamento vaikai turi polinkį į elgesio sutrikimus. Neabejojama, kad esama tvirto ryšio tarp kūno ir elgesio, tačiau tik tiriant asmenis su sunkia ar labai sunkia negalia randami biologinių priežastingumą įrodantys duomenys. Kalbant apie daugelį agresyvių elgesį demonstruojančių asmenų, nėra realių įrodymų, kad jų problemas sąlygoja tik biologiniai veiksniai. Elgesio sutrikimai taip pat gali kilti dėl fizinių priežasčių, tačiau dažnai medicininis gydymas nėra pakankamas. Reikia aiškinti psichologinius bei socialinius agresyvaus elgesio aspektus.

2. Situacija ir santykiai šeimoje -

- Tėvo nebuvimas - dažnai pabrėžiamas tėvo, kaip kontrolės užtikrintojo, vaidmuo.

Vaikai, kurie turi daugiau pozityvių ir šiltų santykių su net kartu ir negyvenančiais tėvais, pasižymi aukštesniais akademiniiais pasiekimais, mažesnėmis elgesio problemomis mokykloje bei geresniais santykiais su bendraamžiais. Svarbus tėvų vaidmuo ir kartu su vaikais praleidžiant laisvalaikį. Viena iš svarbiausių elgesio sutrikimo priežasčių yra susijusi su stabilų, saugių santykių šeimoje trūkumo ir nuolatinės, patikimos tėvų figūros, su kuria galėtų vaikas identifikuotis, nebuvimas (Winkley, 1996).

- Skyrybų pasekmės - jos dažnai išoriškai matomos per elgesio problemas bei mokymosi sunkumus (Wick-Nelson, 1991). Elgesio, emocinių problemų atsiradimo rizika didesnė tiems vaikams, kurie neseniai patyrė tėvų skyrybas ar atsiskyrimą nuo vieno iš tėvų, nei tiems, kurie tai patyrė daug anksčiau (Harland, P. ir kt., 2002). Skyrybų lemiami dažni persikraustymai, kai prarandama pažįstama fizinė aplinka, užsiėmimai, socialinės paramos tinklas, sąlygoja didesnius paauglių prisitaikymo sunkumus socialinėje, emocinėje bei mokymosi srityse (Brown, 1995 cit. pgl. Adam ir kt., 2002). Ilgalaikis išsiskyrimas su vienu iš tėvų susijęs su vaikų eksternaliomis (agresyvumo padidėjimas, miego problemos), seksualinio elgesio ir mokymosi problemomis. Tyrimai rodo, kad neigiama skyrybų įtaka didesnė berniukams. Jų elgesys mažiau vyriškas arba svyruojantis tarp dviejų kraštutinumą – agresyvumo ir priklausomybės, padidėja impulsyvumas. Mergaitėms labiau būdingos internalios problemos, depresija, nerimas (Dovydaitienė, 1994).

- Nuolatiniai tėvų nesutarimai bei konfliktai - santykių nestabilumas padidina eksternalių problemų atsiradimo riziką tiek berniukams, tiek mergaitėms, bei internalių problemų atsiradimą mergaitėms (Ackerman ir kt., 2002, Harrison ir kt., 1999, Silbereisen ir kt., 1990, Verlaan & Schwartzman, 2002).

- Tėvų psichikos sutrikimai - tarp vaikų ir tėvų psichikos sutrikimų rastas neabejotinas ryšys (Winkley, 1996). Motinų depresiškumas lemia vaikų socialinį atsitraukimą, atsargumą, nusišalinimą, depresiškumą, nerimastingumą, agresyvumą .

- Alkoholio ir narkotikų vartojimas šeimoje - tai yra didelis rizikos faktorius vaikų elgesio ir emocinių problemų atsiradimui. Alkoholikų vaikai pasižymi didesnėmis tiek eksternaliomis (elgesio sutrikimai, hiperaktyvumas, impulsyvumas), tiek ir internaliomis problemomis (depresija, nerimastingumas, žema savigarba, psichosomatinės reakcijos). Tokioje aplinkoje užaugę asmenys taip pat turi daugiau socialinių ir tarpasmeninių problemų, pasižymi žemesniais kognityvinių pasiekimų rodikliais (Bennett, ir kt., 1988; Johnsons ir kt., 1989, cit. pgl. Christensen ir kt., 2000). Tyrimai rodo, kad alkoholikų vaikams rizika turėti internalių sunkumų, socialinių, delinkventinio elgesio problemų padidėja daugiau negu du kartus, nei užaugusiems ne alkoholikų šeimoje (Christensen ir kt., 2000).

- Netinkamas auklėjimo stilius - pastebėta, kad elgesio problemų turinčių vaikų tėvai pastiprina asocialų elgesį, o baudžia ar ignoruoja tinkamą elgesį (Paterson, 1982, cit. pgl. Wicks-Nelson, 1991). Agresyvumo atsiradimui įtakos turi nenuoseklus auklėjimas, tėvų nesutarimai auklėjimo klausimais (Harrison ir kt., 1999). Taip pat perdėta tėvų kontrolė bei kontrolės trūkumas (Stein ir kt., 1993 Rubin ir kt., 1998). Neprižiūrimi, netinkamai auklėjami vaikai pasižymi žemesniu įsitraukimu į mokslus, socialinių įgūdžių trūkumais, didesnėmis eksternaliomis ir internaliomis problemomis (Shonk ir Cicchetti, 2001, Verlaan & Schwartzman, 2002).

- Emocinių ryšių tarp tėvų ir vaikų nepastovumas bei emocinė deprivacija - įvairių elgesio problemų atsiradimui įtakos gali turėti nestabili namų aplinka. Susirūpinę, nerimastingi tėvai pasižymi žemesniu efektyvumu jausmu ir nesugebėjimu kontroliuoti savo vaikus; tai veda prie prastesnės mokytojų vertinamos socialinės kompetencijos bei didesnių elgesio problemų (Mistry ir kt., 2002). Kuo ankstesniame amžiuje vaikas patiria atskurimą nuo motinos, kuo ilgiau jis trunka ir kuo daugiau papildomų sunkinančių aplinkybių, tuo didesnė tikimybė, kad atsiras negrįžtamas susvetimėjimas tarp vaiko ir kitų žmonių. Paauglystėje ir brandžiam amžiuje deprivaciją patyręs asmuo gali neišgyventi bendrumo su kitais žmonėmis jausmo, gali juos suvokti kaip keliančius grėsmę. Dėl to labai padidėja priešiško ir agresyvių reakcijų tikimybė.

- Prievarta ir smurtas šeimoje – nepaisant to, kokiais amžiaus tarpsniais buvo

taikomas toks auklėjimas, jis visuomet sukelia neigiamus efektus. Smurtą patyrę vaikai prasčiau suvokia kitų žmonių emocinius išgyvenimus, agresyviai elgiasi su bendraamžiais, jiems būdinga priešiško, pavojingo pasaulio ir agresyvios aplinkos samprata, kuri išlieka ir vėliau, prasta savikontrolė, neigiami emociniai išgyvenimai. Vaikų ir paauglių agresyvumo, delinkventinio elgesio ir tarpasmeninių problemų tikimybė padidėja, kai fizinis ir psichologinis smurtas pasireiškia kartu (Valickas, 1997). Kai kurie autoriai nurodo, jog pagrindinis faktorius skiriantis agresyvius asmenis nuo neagresyvių yra vaikystėje patirta prievarta bei smurto ir jų laipsniu.

3. Netinkamas patyrimas mokykloje – dalis vaikų į mokyklą ateina jau turėdami elgesio sutrikimų, kitiems jie gali pasireikšti dėl traumuojančios ir neigiamos patirties klasėje. Stengdamiesi neutralizuoti bendraklasių ir mokytojų neigiamus vertinimus, antipatiją savo atžvilgiu, paaugliai ima juos ignoruoti, šturkščiai ir įžūliai elgtis, naudoti fizinę jėgą, grasinimus ir prievartą. Bendraamžių bei mokytojų reakcijos gali pagilinti elgesio problemas ir prisidėti prie kitų veiksnių neigiamos įtakos.

4. Kultūriniai veiksniai – vertybės ir elgesio standartai perduodami asmenims per daugybę kultūrinių sąlygų, reikalavimų, draudimų, modelių ir pan. Daugelio tyrimų duomenys rodo, jog agresyvaus turinio filmų žiūrėjimas (ypač pakartotinis) skatina agresyvumą. Demonstruojama smurtas ir prievarta paskatina žiūrovų agresyvių elgesį tada, kai jie išgyvena emocinį susijaudinimą. Smurtinės televizijos laidos gali sukelti ir ilgalaikius efektus (ypač vaikams). Kiti autoriai teigia, kad tokios laidos gali sumažinti agresyvaus elgesio pasireiškimą arba bent jau jo nepadidina. Vis dėlto iki šiol gaunami duomenys liudija šių faktorių ne priežasties–pasekmės, bet koreliacinius ryšius (Valickas, 1997).

B.Krahe analizuodama agresiją iš socialinės psichologijos pusės, pateikia dar kelis agresiją sąlygojančius veiksnius (Krahe, 2001):

- **Temperatūra.** Geografiniai tyrimai patvirtina, jog šiltuose kraštuose agresyvus elgesys bei kriminaliniai nusikaltimai yra daug dažnesni nei šaltuosiuose. Tačiau iškelta “karščio efekto” hipotezė susiduria su daugeliu metodologinių problemų. Sunkiausia yra temperatūros faktorių, kaip įtakojantį agresijos pasireiškimą, atriboti nuo demografinių ir socioekonominių faktorių (populiacijos dydis, etninė sudėtis, užimtumo lygis, išsilavinimas, amžiaus vidurkis ir pan.). Tiriant šią hipotezę laiko perspektyvoje, duomenys užtikrintai rodo, jog daugiau nusikaltimų ir agresijos bei smurto atvejų užregistruojama karštuoju metų periodu negu šaltuoju. Tyrimai

keičiant kambario temperatūrą galutinai įrodė, kad esant aukštesnei temperatūrai agresyvus elgesys demonstruojamas dažniau.

- Ekologiniai veiksniai: triukšmas, oro tarša, gyventojų tankumas.
- Alkoholis. Jis sąlygoja agresyvaus elgesio apraiškas ne dėl savo cheminės sudėties ir farmakologinių efektų, bet dėl psichologinių. Ypač pabrėžiamas dėmesio sumažėjimas bei kognityvinių elgesio mechanizmų susilpnėjimas.

Psichologinėje literatūroje nurodoma, jog turintieji elgesio ir emocinių problemų pasižymi tam tikromis asmenybės savybėmis. Šių problemų atsiradimą įtakoja eilė individualių charakteristikų.

Individualūs veiksniai:

- Genetiniai veiksniai. Vyrai yra linkę dažniau naudoti agresiją. Tai nulemia vyriškas vaidmuo socializacijos procese, taip pat sociobiologiniai faktoriai, kai vyras kovoja dėl moters dėmesio ar palankumo, mažiausiai įtakos daro vyriškas hormonas testosteronas (Brady, 1993);

- Priešlaikinis gimdymas, gimdymo traumos, komplikacijos;
- Smegenų pakenkimai;
- Chroniškos fizinės ligos;
- Žalinga ankstyvoji socialinė patirtis (Wicks-Nelson & Israel, 1991, Winkley, 1996);
- Emocinė, moralinė raida. Menkas emocinis supratingumas, empatijos trūkumas, žemas emocinių žinių lygis yra rizikos faktoriai bendraamžių atstūmimui ir nusišalinimui.

- Kalbos ar bendravimo sunkumai, vaiko socialinė kompetencija. Pastebėta, kad elgesio problemos negatyviai koreliuoja su verbaliniais sugebėjimais ir mokėjimu skaityti (Richman ir kt., 1982, cit. pgl., Žukauskienė 1997).

- Įveikos strategijos. Rastas ryšys tarp vengimo strategijos naudojimo ir internalių problemų (Sandler ir kt., 2000).

- Mokymosi negalia. Mokyklinio amžiaus mokymosi negalę turinčių vaikų elgesio ir emocijų sunkumų pasireiškimo rizika didesnė negu vidutiniškai besimokančių vaikų. (Barkauskienė ir Bieliauskaitė, 2002). Elgesio ir emocijų sutrikimų paplitimas įvairių mokymosi sunkumų turinčių vaikų grupėje sudaro apie 40%, o tokių sutrikimų tikimybė bendroje populiacijoje – apie 10 % (Barkauskienė ir Bieliauskaitė, 2002).

- Elgesio/psichologiniai faktoriai (žemas savęs vertinimas, depresyvus mąstymas, sunkus temperamentas ir pan. (Wicks-Nelson & Israel, 1991). Tam tikri temperamento bruožai turi

tiesioginių ryši su elgesio problemomis: pvz.: irzlumas yra susijęs tiek su internaliomis (pvz.: nerimu) ir eksternaliomis (pvz.: agresyvumu) problemomis; impulsyvumas-nesivaldymas, kontrolės trūkumas labiau susijęs su vėlesnėmis eksternaliomis; atsitraukimas–bailumas, prieinamumas labiau su nerimu ir dėmesio sukaupimo sunkumais (Bates ir kt, 1998).

1.2.3. Asmenybės formavimosi mechanizmai. Visi minėti nepalankūs asmenybės raidos faktoriai gali pasireikšti tiek atskirai, tiek kartu. Aišku, kuo daugiau nepalankių faktorių vienu metu veikia asmenybę, tuo didesnė elgesio sutrikimų bei įvairių psichologinių problemų tikimybė.

Asmenybės formavimosi ypatumų analizė leidžia teigti, jog asmenybės raidą lemia psichologiniai mechanizmai (Valickas, 1997). Remiantis operantinio sąlygojimo, socialinio mokymosi ir kognityvine teorijomis, galima teigti, jog visas žmogaus elgesys yra išmokstamas. Be abejo, biologiniai ir genetiniai faktoriai nulemia įvairių reakcijų bei mokymosi proceso ribas. Tačiau dauguma agresyvaus elgesio formų, agresijos objekto pasirinkimas, agresyvaus elgesio pasireiškimo dažnumas yra nulemiami socialinių faktorių. Tai ir yra tos pradiniais asmenybės raidos etapais atsirandančios sąlygos, kurios skatina įvairių elgesio sutrikimų atsiradimą.

Psichologiniai elgesio sutrikimų turinčios asmenybės formavimosi mechanizmai:

1. Klasikinis sąlygojimas – pirmasis vaiko socializaciją lemiantis mechanizmas yra klasikinis pageidautinų reakcijų sąlygojimas (I.Pavlovo aprašytas klasikinio sąlygojimo dėsningumas). H.J.Eysencko pateikė socializacijos sąlygojimo teoriją, kuri susieja biologines paveldimas žmogaus prielaidas su elgesio ypatumais. Mokslininkas teigia, kad asocialus elgesys yra natūralus bei susijęs su instinktyviais individo polinkiais. H.J.Eysenckas asocialų elgesį įvardina kaip neigiamų pasekmių (bausmių) už tokį elgesį vaikystėje trūkumą. Socialų elgesį užtikrina asmenybės sąžinė. Ji sukurama laipsniškai nesąlygines reakcijas (skausmą, baimę, nerimą) susiejant su sąlyginiais stimulais (nepageidaujamu veiksmu), šalia kurių pateikiami nesąlyginiai stimulai (bausmė). Įtakos turi kiti faktoriai bei jų tarpusavio sąveikos: pastiprinimų jėga, turinys ir sąlygojimo programos, genetiniai individo ypatumai.

2. Operantinis sąlygojimas – jo požiūriu pastiprinimas yra pagrindinė pageidautinų elgesio formų išmokimo priemonė. Pastiprinimas siejamas su pačia reakcija ir pateikiamas po pageidautinos reakcijos. Jis efektyviausias, kai pateikiamas deprivacijos sąlygomis. Pagrindinis

šios teorijos atstovas B.F.Skinneris teigia, kad asocialus elgesys – tai viena iš daugelio elgesio formų deprivacijos situacijoje (Valickas, 1997). Siekdamas kompensuoti kažkokį stygių asmuo bando įvairias strategijas ir, jeigu agresyvus elgesys atneša sėkmę (pritarimą, paklusnumą, pinigus ir pan.), padidėja šio elgesio įsitvirtinimo tikimybė. Konkreti gyvenimo istorija (ankstesni pastiprinimai bei situacijos, pastiprinimų nuoseklumas, interesai) nulemia individualius pastiprinimų skirtumus. J.Dollard ir N.E. Miller įveda “mokymosi dilemos” sąvoką. Jie nurodo, jog norint, kad individas išmoktų naujų pageidautinų reakcijų, reikia sukurti tokias situacijas, kuriose ankstesnės reakcijos nebūtų pastiprinamos.

3. Perkėlimas arba generalizacija – tai procesas, kai žmonės anksčiau išmokus veiksmus ar reakcijas gali pritaikyti naujose situacijose. Šis mechanizmas paaiškina ne patį nepageidautino elgesio atsiradimą, bet jo nukreipimą į naujus objektus. Tuomet, kai individas nori išreikšti agresiją į originalų objektą, o jo nėra arba jis neprieinamas, tikėtina kad agresija bus perkelta į panašų objektą. Kuo didesnę bausmės baimę išgyvena individas, tuo mažesnė tendencija, kad agresija bus perkelta į panašų objektą. K.Lorenzas teigia, kad agresijos perkėlimas gali būti konstruktyvus, pvz.: kai žmogus savo agresiją nuo konkretaus priešininko perkelia rašydamas straipsnį ir propaguodamas pažangias teigiamas idėjas.

4. Motyvų poslinkis į tikslą – teorija grindžiama tuo, kad asmenybė formuojasi perimdama socialinėje aplinkoje sukauptą patirtį, kurioje norų ir vertybių sistemos yra itin svarbios. Visą gyvenimą formuojami tokia veiksmai ir elgesio būdai, kuriuos skatina ne tiesioginiai impulsai (“noriu”), bet atitinkamos taisyklės ir normos (“reikia”). Iš pradžių vaikas tik perima tėvų ar kitų suaugusiųjų atstovaujamas išorine normas, tačiau palaipsniui jos interiorizuojamos ir tampa vidiniais pasitenkinimą teikiančiais elgesio motyvais. Siekdami agresyvų elgesį demonstruojančiųjų atitinkamų motyvinių pokyčių ugdytojai dažnai apeliuoja į asmenybės sąžinę, garbę, aplinkinių lūkesčius, kitus žmones parodo kaip pavyzdžius, pabrėžia viliojančias ateities perspektyvas, taiko įvairius neigiamus poveikius. Tačiau tokie faktoriai dažnai neutralizuoja poveikio efektą. Poveikio efektas minimaliai sumažėja, kai ugdytojas pats nedemonstruoja ir nevertina tų elgesio normų, kurias skatina. Taip pat svarbūs jų tarpusavio santykiai ir jaučiama simpatija.

5. Identifikacija – ši susitapatinimo su kitais žmonėmis mechanizmą pirmasis aprašė S.Freudas. Jis teigė, jog identifikacija su tėvais yra asmenybės raidos pagrindas, o pirmais emocinis ryšys yra labai svarbus. Vėlesniais raidos periodais potencialių identifikacijos objektų skaičius ir

perimtinų socialinių vaidmenų įvairovė plečiasi. Identifikacija su nauju objektu gali būti dalinė (perimamos tik savybės, padedančios siekti tikslų), sąmoninga arba ne. Nepalankios identifikacijos funkcionavimo sąlygos pasireiškia tada, kai šeimoje nėra identifikacijos objekto (tėvo ar motinos), artimojoje aplinkoje dominuoja netinkami (turintys elgesio sutrikimų) identifikacijos objektai arba kai aplinkiniai akcentuoja neigiamus asmenybės poelgius bei savybes.

6. Mokymasis stebint arba modeliavimas – ši sąvoka iš esmės apibūdina panašius procesus kaip identifikacija, tačiau A.Bandura pabrėžia, jog “modeliavimas” charakterizuoja psichologinius procesus, turinčius daug platesnį ir gilesnį efektą asmenybei. Stebimas modelis gali paveikti asmenybės elgesį skirtingais būdais: galima išmokyti naujų elgesio formų bei jo organizavimo metodų, aktualizuoti anksčiau išmoktas elgesio formas arba jas nuslopinti. Nepalankios modeliavimo sąlygos atsiranda tada, kai yra sutrikusios modeliavimo procese dalyvaujančios kognityvinės funkcijos arba kai pagrindiniai modeliavimo šaltiniai pateikia asocialaus elgesio pavyzdžius.

7. Elgesio skatinimo mechanizmai – A.Bandura socialinėje kognityvinėje teorijoje išskiria pagrindinius motyvacijos šaltinius: biologinis (vidinė stimuliacija, kylanti dėl deficito, bei išorinė, aktyvinanti gynybinį elgesį), socialiniai paskatinimai, kognityvinės paskatos (save vertinančios reakcijos, tikslo ir veiklos standartų pasirinkimas). Socialinio mokymosi teorijoje agresyvaus elgesio paskatos labiausiai siejamos su didele tokio elgesio praktine nauda: tiek išorinė (dėmesys, socialinės tvarkos pakeitimas), tiek vidinė (atsikratymas nuoboduliu, pasitenkinimas). Agresyvus elgesys labai dažnai panaudojamas todėl, kad jis užtikrina aplinkinių dėmesį, pritarimą ir leidžia pakelti statusą. Tyrimų rezultatai parodė, kad skiriamas dėmesys gali paskatinti ne tik agresyvų elgesį, bet ir kitų agresyvaus elgesio formų pasireiškimą.

8. Socialinės informacijos perdirbimo mechanizmai – socialinės sąveikos metu perduodamas didelis keikis informacijos. Asmuo potencialiai gali priimti šią informaciją, tačiau išlieka netikslaus atkodavimo, suvokimo, iškreiptų lūkesčių bei klaidingo interpretavimo galimybės. K.A.Dodge mano, jog įvairūs informacijos perdirbimo trūkumai gali sukelti asocialaus (taipogi agresyvaus) elgesio pasireiškimą: netikslus stimulų kodavimas bei selektyvus dėmesys priešiškiems aplinkinių veiksams, klaidinga stimulų interpretacija ir tendencingos priešiško atribucijos, skurdžios potencialaus elgesio reakcijos, asocialių reakcijų generavimas. Taip pat, didelį poveikį naujos informacijos perdirbimui daro elgesio scenarijus arba žinių schemas.

Vaikystėje susiformavę agresyvaus elgesio scenarijai vėliau gali būti neadekvačiai panaudoti sprendžiant įvairias problemas. Emociniai išgyvenimai irgi yra svarbus socialinės informacijos perdavimo modelio komponentas. Išgyvenamos emocijos gali keisti stimulų interpretacijos tikslumą, pvz.: jaučiant pyktį tam tikras neutralus klausimas gali būti interpretuojamas kaip puolimas.

9. Išorinių ir vidinių asmenybės formavimosi faktorių sąveikos mechanizmai – kiti autoriai teigia, jog asmenybės poelgius geriausiai galima suprasti, jeigu analizuojamos ne tik išorinės sąlygos ir vidiniai žmogaus ypatumai, bet ir jų tarpusavio sąveika. S.L.Rubinšteinas teigia, kad išoriniai poveikiai “lūžta” per vidines sąlygas, kurios jau anksčiau susiformavo veikiant išorinėms sąlygoms. Jeigu išoriniai poveikiai suformuoja neigiamas savybes, tai tokia asmenybė gali imti teikti pirmenybę toms situacijoms, kuriose yra palankiausios sąlygos toms savybėms pasireikšti.

10. Vidiniai asmenybės faktoriai ir jų sąveikos mechanizmai – asmenybės vertybių sistema bei savęs vertinimas gali suvaidinti lemiamą vaidmenį formuojantis asocialiam elgesiui. Asmenybei vystantis yra perimamos jos socialinėje aplinkoje vyraujančios vertybės. Tikrosios asmens vertybės susiformuoja tik tada, kai deklaruojamos vertybės tampa interiorizuotomis. Tuomet asmens elgesio reguliacijai didesnė įtaką turės vidinė kontrolė. Taigi, jei asmuo savo raidos pradžioje patenka į asocialios subkultūros poveikio zoną, kurioje poreikiai patenkinami naudojant agresyvų elgesį tuomet bus interiorizuota asociali vertybių sistema ir netgi išorinė teigiama aplinka tik palaiptinui gali paskatinti asmenybę persiorientuoti. Viena iš pagrindinių asmenybės varomųjų jėgų yra teigiamas savęs vertinimas. Jeigu daugkartiniai bandymai pakelti savęs vertinimo lygį ir įsitvirtinti tam tikroje grupėje prosocialiais būdais neduoda laukiamų rezultatų, vyraujanti vertybių sistema nuvertinama ir asmuo ima orientotis į asocialius standartus, perima negatyvias elgesio normas bei vertybes. Jų atžvilgiu asmeniui jau pavyksta pakelti savęs vertinimo lygį ir pajusti savąją vertę. Taip pat, kai susiformuoja iškreiptas ir neadekvatus savęs vertinimas, sutrinka normali asmenybės raida ir tai gali tapti faktoriumi, nulemiančiu asmenybės formavimąsi asocialiu keliu. Be abejonės, agresiją gali skatinti ir aukštesnis savęs vertinimas, kuris pasireiškia siekimu dominuoti bet kokioje situacijoje. Tačiau tyrimų duomenys rodo, jog dažniau smurtą taikantiems asmenims yra būdingas žemas savęs vertinimas.

11. Išorinių ir vidinių reikalavimų neutralizacijos būdai – besiformuojanti asocialaus elgesio asmenybė dažnai nebūna visiškai nuvertinusi teigiamų socialinės aplinkos reikalavimų. Teigiami aplinkos poveikiai bei vidinė kontrolė gali būti neutralizuojami interpretuojant agresyvius poelgius bei jų priežastis sau palankiu būdu, neigiant savo atsakomybę, iškreipiant asocialaus elgesio pasekmes ir atitinkamai apibūdinant kenksmingus tokio elgesio efektus bei aukas.

1.3. Sutrikęs intelektas ir agresija

1.3.1. Sutrikusio intelekto asmenų agresyvumo apraiškos. Emociniai ir elgesio sutrikimai dažnai “persidengia” su kitais negalumais, ypač mokymosi sutrikimais ir protiniu atsilikimu. Mokslininkų manymu protiškai atsilikę asmenys turi įvairių elgesio sutrikimų (Hallahan D.P., Kauffman J.M., 2003). Tarp dažniausiai stebimų yra savęs žalojimas ir agresija kitų atžvilgiu. Tyrinėtojai jau seniai domėjosi ryšiais tarp asmens intelekto ir asocialaus elgesio. Nuo XX a. pradžios įsivyravo nuomonė, jog asocialiai besielgiantiems asmenims būdingas žemesnis intelektas. Vėliau teisės pažeidėjų intelektą nustatantys tyrimai parodė, jog IQ negali būti tiesioginė asocialaus elgesio priežastis. Tai tik netiesiogiai padidina teisės pažeidėjų išsiaiškinimo tikimybę. Žemesnis delinkventų intelektas gali turėti įtakos agresyvaus elgesio pasireiškimui ne tiesiogiai, bet sąveikaudamas su kitais kintamaisiais. Sutrikusio intelekto asmenys dažnai juos supantį pasaulį suvokia kaip svetimą, trikdantį ir besikeičiantį greičiau negu jie gali reaguoti. Kai aplinkiniai šių ypatumų nesupranta ir elgiasi neatsižvelgdami į sutrikusio intelekto asmens ritmą bei galimybes, asmuo frustruojamas ir atsako agresyviu elgesiu (Brady, 1993). Formuojantis tam tikram elgesio tipui asocialų elgesį lemia intelekto bei kitų kintamųjų tarpusavio sąveika.

Bandymai išsiaiškinti protiškai atsilikusio individo agresyvaus elgesio priežastis yra riboti. Sunkų ar labai sunkų protinį atsilikimą turinčiųjų agresyvus elgesys pasireiškia dažniau ir ryškiau, tačiau daugiausia jis yra sąlygotas biologinių veiksnių (būtent smegenų veiklos sutrikimų) ir genetinių faktorių. Lengvo ar vidutinio intelekto sutrikimo asmenų agresija yra labai kompleksinis reiškinys. Šių žmonių elgesio neįmanoma paaiškinti analizuojant per psichologinių mechanizmų veikimo prizmę. Tačiau remiantis G. Valicko teiginiu, jog įvairūs asmenybės raidos faktoriai veikia kartu bei neesant realių įrodymų, jog agresyvų elgesį sąlygoja tik biologiniai veiksniai, galima ieškoti protinį atsilikimą turinčių asmenų elgesio sutrikimų

priežasčių. Remiantis psichologinėmis asocialaus elgesio aiškinimo teorijomis bei nurodoma profilaktika išskiriami intelekto turinčių asmenų agresyvaus elgesio ypatumai.

Dažniausiai agresyvus elgesys demonstruojamas aplinkui esant kitiems asmenims. Socialinės sąveikos metu yra perduodama daug informacijos. Dėl netikslaus perduodamos informacijos suvokimo, klaidingo interpretavimo, iškreiptų lūkesčių ir kitų neadekvačiai suvoktų dalykų sukuriama problemiška situacija, kurioje dažnai pasireiškia agresija.

Šiame informacijos perdavimo procese išskiriami penki informacijos perdavimo žingsniai (Valickas, 1997):

1. Svarbių socialinių stimulų kodavimas ir atitinkamos informacijos išsaugojimas atmintyje. Jis gali vykti automatiškai, sąmoningai, tinkamai ir netinkamai. Socialinėse sąveikose žmogus veikia daugybė stimulų, todėl jis privalo selektyviai pasirinkti vienus ir nepastebėti kitų. Šiame etape svarbų vaidmenį atlieka dėmesio procesai, asmens poreikiai ir atitinkami poveikiai, padedantys asmenybei išmokti atkreipti dėmesį į tokius svarbius stimulus kaip žmonių ketinimai, egzistuojančios elgesio normos, grėsmės signalai ir pan. Dažnai sutrikusį intelektą lydi dėmesio koncentravimo, atminties problemos. Gali būti, kad tėvai ankstyvoje vaikystėje savo nurodymais nepadėjo besivystančiai asmenybei išmokti atkreipti dėmesį į svarbius stimulus.

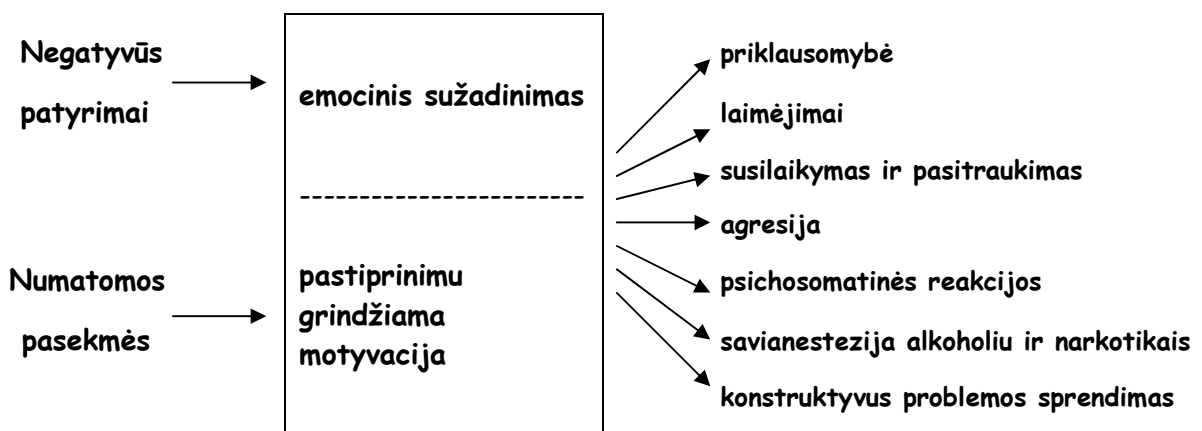
2. Stimulų mintinė reprezentacija – tai yra procesas, kai individas atmintyje išsaugo užkoduoto stimulo interpretaciją. Ji gali susidėti iš personalizuotos stimulų reprezentacijos, suvoktų įvykių priežasčių, padarytų išvadų apie socialinės situacijos dalyvius ir pan. Sutrikusio intelekto asmenys dažnai išsaugo savo netikslias situacijos interpretacijas, pagrįstas emociniu jautrumu, iš saugumo bei pripažinimo poreikio nepatenkinimo kylančiu priešišku aplinkiniams.

3. Siektino tikslo arba numatomų trokštamų veiklos rezultatų pasirinkimas. Manoma, jog žmonės įsitraukia į tam tikrą sąveiką jau turėdami savus tikslus. Elgesio nukrypimus gali paskatinti nedidelis tikslų lankstumas bei nepakankama keleto tikslų koordinacija. Šie faktoriai yra būdingi protiškai atsilikusiems asmenims, ypač situacijos, kuriose keli tikslai nedera tarpusavyje ir sąlygoja įtampą, frustraciją ar pasimetimą.

4. Reakcijų generavimas – asmuo remdamasis patirtimi išsirenka vieną ar keletą galimų reakcijų. Šiame etape itin svarbu, kad reakcijos būtų tinkamos ir veiksmingos bei būtų generuojamas pakankamas jų skaičius. Sutrikusio intelekto asmenys šiame etape vėl susiduria su problema – skurdžia patirtimi ir nepakankamu reakcijų skaičiumi.

5. Reakcijų įvertinimas ir sprendimo priėmimas. Jis vyksta sėkmingai, kai asmuo nustato kiekvienos galimos reakcijos efektyvumą ir pasekmes bei pasirenka optimaliausią. Vėliau priimtas sprendimas įgyvendinamas verbalinėmis ar motorinėmis reakcijomis. Kiekviename etape iškyla informacijos perdirbimo defektų rizika. Jos galima išvengti formuojant ir lavinant informacijos perdirbimo etapuose reikalingus įgūdžius.

Socialinio mokymosi teorijoje agresyvaus elgesio paskatos iš esmės siejamos su didele tokio elgesio praktine nauda. Pateikiamas agresijos motyvacinų faktorių modelis.

Šiame modelyje susiejami ankstesni gyvenimo patyrimai, asmens emocinė būsena ir įvairios reakcijos. A. Bandura teigia, jog agresiją dažniausiai motyvuoja būsimų pozityvių pasekmių prognozė. Teigiamos pasekmės gali būti tiek išorinės, tiek vidinės. Neigiama stimuliacija sukelia individo emocinio sužadimo būseną, kuri gali sudaryti palankų foną įvairių reakcijų pasireiškimui, taip pat ir agresijos. Įvairios frustracinės situacijos gali išprovokuoti agresyvų elgesį tokių žmonių, kurie yra išmokę į neigiamus poveikius reaguoti agresyviomis reakcijomis. Taigi, frustracija ir emocinis sužadimas yra tik skatinanti agresiją sąlyga, bet nėra būtina jos pasireiškimui.

- Negatyvūs patyrimai - sutrikusio intelekto asmenys gali turėti ypač daug tokių patyrimų. Daugelis tėvų, auklėdami savo vaikus, iš visų galimų poveikio priemonių pirmenybę teikia fizinei prievartai ir griežtoms bausmėms. Tėvai, susilaukę negalaus vaiko, sunkiai susitaiko su šiuo faktu ir ilgai mokosi tokį vaiką priimti, suprasti, pažinti. Tokiose šeimose fizinė prievarta gali būti taikoma dažniausiai. Jeigu aplinkiniai negalaus šeimos nario nevertina,

nepripažįsta ir ima taikyti psichologinę prievartą (verbalinę agresiją, ignoravimą, izoliaciją, pažeminimą), labai tikėtina, kad suaugusi ši asmenybė sąveikaudama su aplinkiniais elgsis agresyviai. Ji tartum atgamins ankstesnių santykių šeimoje turinį ir tokiu modeliu remsis vėlesniais gyvenimo etapais. Be to, kai kurie autoriai nurodo, jog fizinė prievarta dažnai sukelia centrinės nervų sistemos pažeidimus, kurie sukelia daug daugiau sunkumų protinį atsilikimą turintiems asmenims. CNS pažeidimai gali pasireikšti emociniu labilumu, nepaprastai stipriais pykčio protrūkiais, elgesio kontrolės sunkumais bei agresyviu elgesiu (Valickas, 1997). Taipogi, iškyla didelė deprivacijos grėsmė. Kuo ilgiau tėvai bei artimieji šalinasi negalauš vaiko ar įvairiais būdais atskiria jį nuo savęs bei aplinkos, tuo labiau didėja tikimybė, jog užaugęs toks asmuo aplinkinius suvoks kaip keliančius grėsmę ir nepatirs bendrumo su kitais žmonėmis jausmų. Padidėja ir priešiško aplinkiniams bei agresyvių reakcijų tikimybė.

Vaikai ir paaugliai modeliuoja realybę žiūrėdami televiziją. Iš televizijos rodomų laidų bei filmų jie kopijuoja elgesio etalonus, mokosi spręsti įvairias savo problemas ir tarpasmeninius konfliktus. Šis faktas gali būti svarbus analizuojant protinį atsilikimą turinčių asmenų elgesį, nes daugiausia savo laiko jie praleidžia žiūrėdami televizorių ir klausydami muzikos. Dažniausiai jie pasižymi nepopuliarumu tarp bendraamžių, žemais akademiniais laimėjimais, skurdžia vaizduote, silpnu žinių trokšimu, tikėjimu demonstruojamo smurto realumu, dideliu identifikacijos su televizijos herojais laipsniu. Šie faktoriai turi įtakos matyto smurto ir agresyvaus elgesio tiesioginiam ryšiui. Daugelio atliktų tyrimų duomenys rodo, jog agresyvaus turinio filmų žiūrėjimas skatina individų agresyvumo padidėjimą, kurio nesmurtinės televizijos programos nesukelia. Proto negalią turintieji lengvai įsijaučia į rodomą filmą, susitapatina su kuriuo nors herojumi, jaudinasi, pyksta ir baiminasi kartu. Toks emocinis susijaudinimas ir išgyvenamas pyktis itin paskatina žiūrovų agresyvų elgesį stebint smurtą televizijoje. Demonstruojama prievarta taip pat gali sumažinti jautrumą smurtui realiomis sąlygomis. Nors dauguma autorių pažymi, kad smurtinių filmų ar laidų žiūrėjimas skatina žmonių agresyvumą, vis dėlto gauti duomenys liudija koreliacinius, o ne priežastinius ryšius. Remiantis A. Bandura, galima teigti, jog demonstruojama agresija sukelia skirtingus efektus priklausomai nuo socialinės aplinkos reakcijų. Jeigu asmuo taikydamas iš filmo išminktą agresyvų elgesį susilaukia pastiprinimo, tai agresyvaus elgesio formos išliks ir gali pasireikšti ilgą laiką.

Analizuodami visuomenės informavimo priemonių poveikį suaugusiųjų elgesiui, tyrinėtojai atkreipia dėmesį į seksualinius stimulus bei jų įtaką agresyviam elgesiui (Valickas, 1997).

Televizijoje ar spaudoje pateikiami nestiprūs seksualiniai stimulai gali sumažinti agresiją, o intensyvūs seksualiniai dirgikliai ją padidina.

- Pastiprinimu grindžiama motyvacija – iš išorinių pastiprinimų svarbus yra materialinis atpildas, kuris gaunamas kaip atlygis už agresyvų elgesį. Agresyvus elgesys dažnai panaudojamas kaip aplinkinių pritarimą užtikrinantis elgesys, kuris įgalina pakelti savo statusą grupėje. Pastiprinimo funkciją gali atlikti ir bausmė, gauta už agresyvų elgesį. Bausmės imama nesąmoningai siekti norint sulaukti trokštamo dėmesio. Stebimos kitų žmonių elgesio pasekmės irgi gali įtakoti agresijos apsireiškimą. Šie pastiprinimai gali būti ypač svarbus protinį atsilikimą turinčiam asmeniui.

Nuo to, kokį asmuo turi patyrimą, kaip kognityviai bus įvertintas emocinio sužadavimo šaltinis, kokios reakcijos susidorojant su frustracija yra išmoktos, kokie gaunami pastiprinimai, priklauso reakcijos tipas. Patyrę neigiamų poveikį vieni žmonės siekia paramos ir pagalbos, kiti – atsitraukia nuo frustruojančios aplinkos, treči – elgiasi agresyviai, ketvirti – patiria sustiprėjusias psichosomatines reakcijas, penkti – bando numalšinti savo egzistencinius skausmus alkoholiu ar narkotikais, dar kiti ieško konstruktyvių problemos sprendimo būdų.

1.3.2. Sutrikusio intelekto asmenų agresijos įveika. Pradedant analizuoti elgesį ir ieškoti tinkamų problemos sprendimo būdų, svarbu prisiminti, kad niekas nevyksta be priežasties. Šią mintį akcentuoja B.Krahe (Krahe, 2001) socialiniams darbuotojams pateikdama darbo su agresyviai besielgiančiu asmeniu strategiją. Pirmiausia būtina tokį žmogų bei jo elgesį suprasti, analizuoti ir įvertinti. Tik vėliau ieškoti agresijos įveikos būdų.

Objektyvesniam agresijos pasireiškimui situacijos suvokimui, įvykio stebėjimo palengvinimui, informacijos paieškai ir asmens konteksto supratimui analizuojama dešimt pagrindinių kategorijų:

1. Ivykis – viena fraze apibūdinamas agresyvumo aktas.

Kontekstas

2. Laikas:

- Kada tai įvyko ir prieš kiek laiko?
- Ar dažnai pasitaiko?
- Ar kartojasi? Kokiu ritmu?
- Koks įvykio santykis su praeitimi? Ar situacija siejasi su šiandiena?

3. Vieta:

- Vyksta vienoje vietoje ar daugelyje?
- Vietos atviros ar uždaros?
- Viešos ar privačios?
- Įvykio vietos materialus apibūdinimas (objektai, baldai, dekoracijos, išmatavimai ir pan.)

4. Agresyvų elgesį demonstruojančio asmens būklė, pozicija, situacija:

- Socialinis statusas
- Amžius
- Šeimos istorija (šeimos santykiai, ankstesnis agresyvaus elgesio patyrimas)
- Kultūrinės ištakos
- Profesinis kontekstas
- Asmeninė pusiausvyra (sveikata, psichologinė būseną ir pan.)
- Ar yra koks nors tarpininkas (darbuotojas ar spontaniškai atsiradęs pašalinis asmuo)

5. Valdžia:

- Kas turi valdžią ir prieš ką? Kuris asmuo buvo dominuojantis?
- Kas disponuoja žinojimu?
- Kas turi daugiau patirties?
- Kas turi pinigų ar turto? Kas kam moka?
- Kas taria “paskutinį žodį”? Kuris yra “visada teisybės”?
- Poreikio analizė: kažko trūkumas, troškimas, pavydas, nusivylimas, saugumo poreikis ir pan.

6. Santykiai:

- Kokie asmenys yra susiję su situacija: pasyviai ir aktyviai, kiek jie reikšmingi?
- Kokia yra tarpusavio ryšių (draugystė, santuoka, darbiniai santykiai) rolė?
- Kokia ankstesnė agresijos patirtis?

Įvykis ir pasekmės

7. Veiksmas (kuo objektyvesnis agresyvaus akto veiksmų apibūdinimas):

- Kalba
- Kalbėjimo tonas
- Laikysena
- Gestai
- Mimika

8. Kiekybinė analizė:

- Padaryta žala (pinigine verte)
- Sulaužymai
- Supjaustymai
- Žaizdos
- Triukšmo lygis (decibelais)
- Įžeidimų lygis ir dažnumas (atsižvelgiant į kultūrą ir socialinį sluoksnį)
- Alkoholio vartojimas (promilėmis)

9. Kokybinė analizė:

- Frazės, pasakytos agresyviai besielgusio asmens
- Frazės, išsakytos situacijos stebėtojų

10. Aistros (nujaučiami įvardinti arba neįvardinti jausmai, išprovokavę situaciją):

- Mieguistumas
- Apetitas
- Pasitenkinimas gyvenimu
- Susijaudinimas
- Pyktis
- Agresyvumas
- Ašaros
- Tylėjimas
- Santykis su kitais bei su aplinka

Remiantis sutrikusio intelekto asmenų elgesio ypatumais, asmenybės formavimosi mechanizmų bei agresyvaus elgesio priežasčių analize, išskirtinos tokios profilaktikos kryptys:

- Ankstyvaisiais asmenybės formavimosi etapais būtinas fiziologinių, ypač meilės ir priklausomybės poreikių patenkinimas. Užtikrinti asmenybei sąlygas šiuos poreikius patenkinti prosocialiais būdais, taip išsvengiant agresyvių veiksmų naudojimo tikslui pasiekti.

- Užkirsti kelią žemo savęs vertinimo formavimuisi, naudoti teigiamus pastiprinimus ir paskatinimus. Taip pat suteikti galimybę savęs vertinimo lygį pakelti socialiomis priemonėmis.

- Sudaryti sąlygas teigiamo identifikacijos objekto buvimui ir bendravimui su juo, o kartu apriboti artimiausioje aplinkoje esančių netinkamų asocialių objektų poveikį.

- Pašalinti socialinius informacijos perdirbimo defektus, kurie skatina agresyvaus elgesio apsiareiškimą, lavinant įvairiuose šio proceso etapuose reikalingus įgūdžius.

- Būtinai pakankamas ir tinkamas sąlyginių ir nesąlyginių stimulų skaičius bei jų susiejimo skaičius. Ypač atkreipiant dėmesį į nepageidautinų poelgių tiesioginį-tarpišką atlyginimą bausmėmis. Būtina atrasti individualius reakcijos į agresyvų elgesį būdus ir išlikti budriam, kad skiriama bausmė nebūtų tas siektas dėmesio gavimas ir taip neprilygtų pastiprinimui. Akcentuotina mokymosi dilema.

- Palaikyti gerus santykius su proto negalią turinčiais klientais, kurie linkę agresyviai elgtis. Tarpusavio santykiai bei reaguojančiojo asmeninės savybės turi didelę reikšmę agresijos įveikai.

- Užtikrinti, kad vidinių ir išorinių pastiprinimų santykis skatintų prosocialias reakcijas, o ne agresyvių elgesį. Vengti skirtingų reakcijų už tokius pačius ar panašius veiksmus, pvz. atlikus agresyvius veiksmus vienas asmuo buvo nubaustas, o antrasis bausmės negavo; taigi antrajam ši situacija taps dar didesniu paskatinimu nei bausmės negavimas.

- Riboti visuomenės informavimo priemonių naudojimą, ypač smurtinių ir seksualinių filmų žiūrėjimą bei spaudos skaitymą.

- Suprasti perkėlimo/generalizacijos fenomeną ir sąmoningai reaguoti į agresyvius veiksmus, apmąstant faktą, jog agresyvi reakcija gali būti perkelta į kitus panašius ar tarpinius stimulus ar objektus.

Sutrikusio intelekto asmenų agresija dažnai yra neprognozuojamas reiškinys. Atsidūrus šalia agresyviai nusiteikusio asmens neišvengiamai tenka reaguoti į jo žodžius ar veiksmus. Darbuotojams ir šeimos nariams siūlomi šie agresijos įveikos būdai. Svarbu atsižvelgiant į tos aplinkos, kurioje esama, kontekstą, agresiją demonstruojančio asmens bei reaguojančiojo į ją santykius ir galimybes.

- Pokalbis – taikomas švelnios, valdomos agresijos atveju. Dažniausiai įmanomas ir tinkamas verbalinės agresijos metu ir po jos. Pokalbio temos ir klausimai sutrikusio intelekto asmeniui priklauso nuo jo sutrikimo sunkumo bei galimybių komunikuoti.

- Dėmesio neatkreipimas – reikalauja tiksliai nustatyti agresyvaus elgesio priežastis. Jeigu pagrindinė priežastis yra dėmesio siekimas, tam pasitelkiamas neteisingas būdas. Į agresiją reaguojant kaip to tikimasi tik pastiprins tokį elgesį ir vėliau.

- Konfrontacija – būtina, kad reaguojantis asmuo jaustųsi pakankamai stiprus, žinantis ką ir kaip daro ir pasitikintis savimi. Tai tarsi atsistojimas ant kelio viesulu lekiančiam žmogui. Dažniausiai būna žodinė pasitelkiant kūno kalbą, ypač akių kontaktą.

- Kūno kontaktas – yra atveju, kai sunkų ar labai sunkų protinį atsilikimą turintys asmenys, agresyvių elgesį ima demonstruoti jiems nepažįstamoje, netvarkingoje, triukšmingoje aplinkoje. Agresyviais veiksmais aplinkinių atžvilgiu siekiama saugumo, padėties valdymo ir valdžios gavimo, taisyklių ir aiškumo neįprastoje situacijoje. Agresijos protrūkio momentu reaguojančiajam svarbiausia yra suteikti saugumo parodyt kontrolę toje situacijoje, pvz. stipriai apkabinant žmogų, prispaudžiant jį prie grindų ir gulint kartu kol jis aprims.

- Neadekvati reakcija – į agresyvų asmenį galima sureaguoti jam netikėtu ir tai aplinkai bei susiklosčiusiems tarpusavio santykiams neįprastu būdu, pvz. netaikant bausmės už agresyvų elgesį, bet leidžiant dar daugiau ar net apdovanojant saldiniu. Šiuo atveju ypač svarbu agresyvaus asmens savybių, mąstymo galimybių, psichikos veikimo ir elgesio ypatybių žinojimas.

1.4. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – išanalizuoti suaugusių, turinčių intelekto sutrikimą, agresijos fenomeną ir nustatyti agresijos įveikos būdus.

Tyrimu siekiama gauti atsakymus į šiuos klausimus:

1. Kokie veiksniai įtakoja/paskatina agresijos atsiradimą?
2. Kokios agresijos apraiškos?
3. Kokius reagavimo būdus pasirenka aplinkiniai ir kaip tai įtakoja asmens agresyvumą?
4. Kokios galimybės pačiam neįgaliajam išmokti valdyti agresiją ir kaip?

2. TYRIMO METODIKA

2.1. Pasirinkta tyrimo strategija

Šiame darbe atliekamas kokybinis tyrimas pasirinktajai problemai tirti. Kokybinio metodo pasirinkimą sąlygoja iškelti tyrimo klausimai, kadangi siekiama suprasti ir išanalizuoti tam tikrą fenomeną bei jį kompleksiskai aprašyti. Be to, kokybinis tyrimo metodas padeda gilintis į žmonių patirtį, atskleisti jų nuomonę, didesnis dėmesys skiriamas respondento emocijoms bei nuostatoms. Taipogi, gaunami duomenys daugiausiai žodinės formos. Tyrimas vykdomas Vilniaus mieste. Apklausiamos šeimų, kurių vienas iš narių yra intelekto sutrikimų turintis suaugęs asmuo, motinos. Tai pat apklausiami Vilniaus mieste veikiančių dienos užimtumo centrų darbuotojai, turintys socialinės srities išsilavinimą bei mažiausiai dviejų metų darbo su proto negalia turinčiais patirtį. Interviu siekiama gauti kokybinių duomenų apie lengvą ar vidutinio sunkumo intelekto sutrikimą turinčius suaugusiuosius ir jų reiškiamą agresiją. Koncentruojamasi ties agresija, nukreipta į kitus asmenis ar aplinką. Autoagresija neanalizuojama.

2.2. Tyrimo objektas – informacijos šaltiniai ir jos gavimo būdas

Duomenų šaltiniai - informantai, t.y. žmonės, pateikiantys savo nuomonę bei žiniomis ar pastebėjimais pagrįstus požiūrius. Jie yra dviejų tipų: dirbantys su intelekto sutrikimų turinčiais žmonėmis ir gyvenantys kartu šeimoje mažiausiai 18 metų. Ekspertais šiame tyrime pasirinkti arčiausiai žmonių su proto negalia esantieji asmenys, t.y. praleidžiantys kartu daugiausia laiko, pavyzdžiui darbinėje ar užimtumo veikloje, artimiausi ir geriausiai pažįstantys, pavyzdžiui motinos.

Tiriamųjų parinkimo būdas - tikslinis (pats tyrėjas įvertina, kurias grupes reikia įtraukti į tyrimą).

Duomenų rinkimo būdas – apklausa. Pusiaus struktūruotas interviu iš penkių žmonių: trijų dirbančiųjų toje su neįgaliaisiais ir dviejų šeimos narių. Tai yra naratyvinis interviu, siūlinis (“leitfaden”) tipas: parengiamos tam tikros temos ir sudėliojamos tam tikra tvarka.

2.3. Interviu eiga

Kiekvienam iš darbuotojų respondentų užduodamas įvadinis klausimas: “Noriu paprašyti, kad pasidalintumėte savo mintimis atsakydama į klausimus ir kad pasakotumėte viską, kas jums yra svarbu. Man tai yra įdomu. Neskubėkite. Iš pradžių, gal galite papasakoti, kaip atsitiko, kad

jūs dirbate su neįgaliais žmonėmis?“. Kiekvienam iš šeimos narių respondentų buvo užduodamas įvadinis klausimas: “Norėčiau paprašyti, kad pasidalintumėte savo mintimis atsakydama į mano klausimus. Man įdomu, ką Jūs galvojate. Pasakokite, kas jums yra svarbu. Neskubėkite. Gal galėtumėte papasakoti apie savo šeimą: kiek žmonių, kokie jūsų tarpusavio santykiai.” Pirmasis klausimas buvo suformuluotas labai bendras neminint tyrimo temos, nes norėta išvengti respondentų kryptingų atsakymų, kalbant tik apie tai, ko tyrėjas tikisi. Siekta neįrėminti interviu pokalbio tik ties agresija ir sužinoti platesnį kontekstą. Tai įgalina iš įvairių pusių apžvelgti problemą, atrasti naujų požiūrių. Po atsakymo į šiuos klausimus užduodami paruošti klausimai bei klausimai, kurie kyla interviu eigoje.

I – 1 (interviu su valstybinio dienos centro socialine darbuotoja, vienerius metus savanorystės pagrindais Vokietijoje dirbusia su psichikos negalią turinčiais, du metus dienos užimtumo centre asmenims su proto negalia). Interviu vyko respondento namuose, interviu trukmė – 1 valanda.

I – 2 (interviu su nevyriausybiniu socialinio centro dienos užimtumo grupės psichologe, dirbančia antrus metus). Interviu vyko respondento namuose, interviu trukmė – 40 minučių.

I – 3 (interviu su nevyriausybinių organizacijos socialine darbuotoja, dirbančia trečius metus, prieš tai tris metus dirbusia asistente žmonių su negalia gyvenimo namuose Prancūzijoje). Interviu vyko organizacijos patalpose, interviu truko 1 valandą.

I – 4 (interviu su motina, užauginusia intelekto sutrikimą turinčią dukrą). Interviu vyko šeimos namuose, interviu trukmė – 50 minučių.

I – 5 (interviu su motina, užauginusia intelekto sutrikimą turinčią dukrą). Interviu vyko socialinio centro patalpose. Interviu truko 35 minutes.

Vienas interviu ir jo nuosekli analizė kaip pavyzdys pateikiama pagrindinėje dalyje pilnai. Kitus keturis interviu ir jų analizės dalis galima rasti 2 priede.

2.4. Duomenų rūšys ir jų analizė:

- teiginiai, t.y. žinojimu paremti žodiniai apibūdinimai arba nuomonės, kuriuos gali pateikti autoritetingas asmuo ar įvykio liudininkas;
- analizės, t.y. paaiškinimai bei išvados, pasiekiami tyrimo ir logikos būdu;
- informantų išreikštos pažiūros. Jos gali būti netikslios ir nereikšti žinojimo, tačiau vis vien parodyti samprotavimo, požiūrio ar vertės būklę (Charles, 1999).

Interviu (I - 1, I - 2, I - 3, I - 4, I - 5) analizuoti kokybinės duomenų analizės būdu. Respondento pasakojimas įrašomas į diktofoną, o vėliau perrašomas pažodžiui kaip nuoseklus tekstas ant lapo. Kiekvieno teksto eilutės sunumeruojamos, kad būtų galima tiksliai nustatyti žodžio, sakinio ar pastraipos vietą.

Pirmas analizės etapas – parafrazavimas. Respondento žodžiai, sakiniai sutraukiami į reikšminę mintį. Ji išreiškiama vienu sakiniu.

Antras analizės etapas – kodavimas. Parafrazės apibendrinamos, išskiriami kodai ir įvardinami. Išanalizavus visus penkis interviu šiais dviem etapais, visi interviu bendrai kategorizuojami.

Trečias analizės etapas – kategorizavimas. Išskiriamos kategorijos, būdingos visiems interviu. Jos aprašomos, cituojama respondentų kalba. Interpretacijos lyginamos tarpusavyje.

Ketvirtas analizės etapas – empirinis ir teorinis generalizavimas. Kategorijų buitinė kalba paverčiama moksline. Jos apibendrinamos ir siejant su teorija pateikiamos išvados.

Interviu transkripcijos ženklų paaiškinimas:

Interviu ėmėjas – T

Respondentas - R

Pauzė iki 3 sekundžių - /

Pauzė 3-6 sekundžių - //

Pauzė 6-9 sekundžių- ///

Ilgesnė pauzė – (pauzė n laiko)

Kitos reakcijos žymimos skliausteliuose, pavyzdžiui - (juokiasi)

Jei pasakė tyliai - Kursyvu

Jei pasakė garsiai - Ryškiu šriftu

Jei pasakė iššęsdamas/-a - raidės išskiriamos brūkšneliais (pvz. b-ū-t-e-n-t).

2.5. Duomenų analizės pavyzdys

2.5.1. Interviu pavyzdys. I – 1 (interviu su valstybinio dienos centro socialine darbuotoja, dirbusia du metus dienos užimtumo centre asmenims su proto negalia, prieš tai vienerius metus savanoriavusia Vokietijoje su psichikos negalią turinčiais).

T. Norėčiau paprašyti, kad Jūs pasidalintumėte savo mintim, kai atsakinėsite į klausimus. Neskubėkite, pasakokite viską, kas ir kaip Jums atrodo ir kas Jums yra svarbu. Man tai yra įdomu ir svarbu girdėti, ką Jūs manote.

R. Mhm

T. Tai gal iš pradžių galėtumėte papasakoti, kaip atsitiko, kad Jūs pradėjote dirbti su neįgaliaisiais?

R. // Mhm. *Šiaip tai*. Aš buvau savanorė Vokietijoje ir ten gyvenau tokioj bendruomenėj, kur irgi buvo neįgalūs žmonės. Ta prasme psichiškai neįgalūs ir nuo to turbūt prasidėjo, kad norėjau toliau gilintis į tą sritį. / Tai va.

T. Mhm. Tada pradėjote Lietuvoj dirbti?

R. Mhm. Ta prasme, *ne*, kai pasiūlė man tą darbą, tai aš jo nesibaidžiau. Kad ten būtent neįgalūs. *Aš galvojau, visai įdomu būtų išbandyt save*. Nes savanore ta prasme tai nedirbau ten. Nu savanoriškai, padėdavau ten darbus atlikt, bet tai / nebuvo mano darbas kaip socialinės darbuotojos. *Toks*. Bet aš iš išoriškai galėjau matyti, kaip jie dirba. Bet / pati nebuvo *įsitraukus* ir ta prasme, visai buvo įdomu pabandyt kaip socialinei darbuotojai. /

T. Ir su kokiais žmonėm pradėjot dirbt? Gal galėtumėte apibūdinti tą grupę.

R. Ten yra suaugę proto negalią turintys žmonės. Tai n-u-o šešiolikos iki / nu iki mirties iš tikrųjų *ten žmonės yra*. Mano grupėje buvo dešimt žmonių / neįgalių. Tai jauniausias buvo dvidešimties, berods, vyriausia buvo keturiasdešimties, paskiau mirė. Tai / nu maždaug taip. Daugelis buvo mano amžiaus kažkaip tai (nusijuokia). Turėjau padėjėją, su kuriuo kartu dirbau. Aš buvau kaip socialinė darbuotoja, jis buvo mano padėjėjas. / *Tai va*.

T. O / kas būdavo sunkiausia darbe su jais?

R. Kas būdavo sunkiausia. **Suprasti**. Nes būdavo labai sunku suprasti, kaip tai gali būti. **Iš tikrųjų**, kai **nesi** pats neįgalus, tai n-n-negali persiimt, kaip čia pasakyt, negali pereiti į kito žmogaus būseną ir žinot, kas **jam** yra. *Nu kas yra ta negalia*, iš tikrųjų. Kokie poreikiai ir ir man tai buvo labai sunku. / Pati kažkaip, to vat priimti tą savo mm, kad kažko negali-i, ta prasme kad kažkas neišsina – tas irgi buvo labai sunku. Nes atrodė, kad nu gali **kalnus** nuverst bendraudamas su žmogum, o jam kažkas vat kažkas vat netinka ir tada pats žmogus nebežinai, kaip priėti. Atrodo, ar aš čia ką blogai padarau, ar čia tokia jo negalia, ar dar kas nors, *ta prasme*. / Labai daug tokių klausimų būdavo, neaiškumų.

T. Mhm

R. Pati savy ten virdavau virdavau kol kažkokį atsakymą galėdavau gaut. / *Tai va*.

T. Pati savy ieškodavai tų atsakymų?

R. **Nu kartais** būdavo ten ir su kolegom, ta prasme nes vis tiek dirbom tą patį darbą, / bet dažniausiai dėl tų visokių / nu negalėdavai atsiskleist. Dėl dėl tam tikrų aplinkybių, nu tai yra / **apkalbos** ar kažkokie, požiūris, kad tu negali pats susitvarkyti kaip socialinis darbuotojas esi bloga. *Nu tai yra* / tokie dalykai.

T. Mhm

R. Bet šiaip tai / nu buvo palaikymas iš tikrųjų. Dažniausiai ir su **sa-** vanoriais kalbėdavomės apie apie neįgaliuosius, tai bandydavau per. **Būtent** vadovaudama savanoriams aš galėdavau ir **pati** gilintis į tą temą, **ieškoti** atsakymų, kodėl va taip va yra ir /

T. Mhm

R. Ir kaip su jais dirbti.//

T. O-o kada būdavo gal situacijų, kai sunku susitvarkyti ar kažkaip tai?

R. Mhm. Būdavo tokių situacijų.// Bet čia irgi kelios nu priežastys yra. Pavyzdžiui, viena dalykas yra / pavyzdžiui mano *nu kad* ateini pavargus ar dar kas nors, tai iš karto, nu nu **automatiškai** ir persimeta mano nuotaika ir kitiems ir tada kyla daugiau pykčių ir visko-o. Nu toks vat būdavo. Nes jie labai jautrūs nuotaikoms ir nu tada iš karto pastebi, kas yra *ir-r* / pavyzdžiui agresijos atveju buvo **mano** baimė, *kad kad aš* bijojau žmogaus. Iš tikrųjų jei eitum drąsiai ir nebijotum ir

to bent jau neparodytum, manau, kad yra kažkaip / įveikiama dalykas. Bet kadangi aš pati bijojau tai. / Kitas dalykas buvo išoriniai dalykai, kurie. Kad ir nežinojau, kaip kaip iš tikrųjų elgtis su neįgaliaisiais. Nes ir nu tokių konkrečių kaip ir metodų aš ir neturėjau, n ir nežinojau. Tokios instrukcijos ar kaip čia pasakyti. Nu kiekvienas, kuris dirba, ir atranda tuos būdus. / Ten pavyzdžiui didelės grupės negalima vestis į lauką, nes nesužiūrėsi. Tai nu tokius atrandi tikrai dirbdamas. Kažkaip. Arba kažkas **pasako**, bet tai irgi./ *Dažniausiai būna*, kad reikia pačiam. Nes. / Ar kažkaip tai to bendradarbiavimo gal stoka./

T. Ir Jums nelabai kas pasakė tų būdų, metodų, pati juos atradote.

R. Galbūt aš nelabai ir **klausiau** iš tikrųjų. Reikėjo gilintis labiau ir. Bet *nu nežinau*. Sunku buvo, sunku./ Ir kad net nežinojai, ko klausti, nes viskas atrodo neaišku. Nu tiesiog. // Nuo ko pradėt nežinai, nes kai viskas neaišku, tai griebiesi nu tokio **šiaudo** ir ir bandai kažką daryti./ Kad ir dėl pačios veiklos. Aš nežinojau, ką jiems pasiūlyti atėjus. Jie vis tiek ateina grupelė tokia, kuriai aš vadovavau. Jie ateina dirbti. Ir aš pavyzdžiui nežinau, nu ką jie sugeba. Tos galimybės jų yra labai mažos. Ką jie gali padaryti. Ir kažkaip kol pažįsti kiekvieną žmogų, ką jisai gali. / O tos grupės **keičiasi** pastoviai. Kiekvieną mėnesį vis kita grupė ir reikia labai daug laiko, kad aš **iš vis** suprasčiau, kas per žmonės tenais lankosi. Ir kad / mhm, kažkaip o kažkokią veiklą pasiūlyti, tai irgi buvo kažkoks vat. Aš nieko konkrečiai nemoku – nei aš **menininkė** esu, nei **amatininkė**. Nu kažkaip (įkvepia). Kitos vat moterys kažkokius rankdarbius ten darydavo, jos ten kažkokius vat piešdavo, jos ten kažkokius / lipdydavo iš molio. Jos ten vėl kažką tai užimdavo juos, bet nu aš kaip ir tokių sugebėjimų nelabai turiu, tai./ Buvo grupė staklės, tai aš su staklėmis pamaniau, kad galima kažką daryti. Pradėjau lankyti dailės akademijoje ten tokius užsiėmimus. Tiesiog nemokamai ten sutiko meistras. Nu va išmokė mane austi ir nu su tom staklėmis truputėli ir ausdavom. Tai / kažkaip ruošdavai medžiagą ir ausdavom./ Bet irgi nieks tau neateis / ir nepasakys, tu daryk **tą ir tą**. *Kažkaip viską pati. // Tai va.*

T. O Jūs minėjote apie nuotaikas, kad labai jautriai žmonės reaguoja ir perima nuotaikas.

R. Mhm

T. Galite plačiau papasakoti, kaip čia Jūs tai pastebėdavote?

R. Kadangi esu labai emocionali (juokiasi). Ta prasme tai nu vis tiek tai. O darbe n-negali rodyt emocijų, bet su neįgaliaisiais aš iš vienos pusės galėdavau atsiskleisti, nes jie labai. Jie irgi tokie nuu. Jie savo / **rodo**, kokius jausmus turi, jie neslepia to. Ir kažkaip nu man būdavo toks, nu aš užsižaisdavau kaip su vaikais. Užmiršdavau, kas aš esu ir tiesiog nu pradėdi ten su jais lia-lia-lia-lia. O jau matai, kad / vienas pyksta, kitas vėl kažko tais. Nu ir negali vien tik eit per tą / jausmų sritį, vis dėlto jiems reikėjo tokio /. Kažkas yra pasakęs, nežinau, bet kad / gal Vanje Žanas. Kad / turi būti upės krantu, kad jie yra **upė**, o tu esi tas krantas, kuris palaiko ir nu tą upės tėkmę ir kažkaip tai **veda**.

T. Mhm

R. Nu ta prasme, kad neišeitų iš tų kraštų. Ir jisai reguliuoja truputėli tas nu. Tai vis tiek reikia labai daug proto, kad suvokt / kad nu *kažkaip tai*. Ne nesileist į tuos jausmus, į tas nuotaikas ir kažkaip. Man būdavo labai žiauriai ten visokių. Kad ir... kas nepasiseka, ta ir **bliuunu** ir viską. Nu tai yra nu šiaip / **ne-e** kaip sakant neprofesionalu, bet aš tuo metu kažkaip kitaip negalėjau./ Man pačiai reikėjo pagalbos.//

T. Mhm ///

R. *Tai va*

T. O kai būdavo pyktis kažkoks, vat minėjote, kad pasireikšdavo ar / tai kaip kaip Jūs reaguodavote į tą pyktį? Kodėl jis, kaip jis kildavo?

R. Kodėl kildavo tai aš nežinau, nes būdavo daug visokių priežasčių. Čia gi kiek kiekviena situacija yra **kitaip**. / Iš tikrųjų tai stengdavausi atsiriboti, nelįsti į akis, kai matau, kad žmogui yra blogai. Tai per daug ir nelįsti / *kažkaip*. O jeigu būdavo **agresija**, tai netgi bėgdavau. Nes / **nenorėjau** muštis iš tikrųjų, nenorėjau kaip sakant ten (prunkšteli) naudoti jėgą, tai ta prasme tai iš tikrųjų galėjai pasielgti arba dvejopai. Arba likti ir kovoti, arba **išeiti** ir / nu viskas. Ir tada, tiesiog pabėgti. Dažniausiai pabėgdavau, bet kai būna situacijų, kai **ne**-pabėgsi (nusijuokia), tai tai va ir. *Kažkaip*, nu / ir gaudavau į galvą. Kaip sakant. Tiesiogine to žodžio prasme.

T. O Jūs sakote, kai būdavo agresija. Agresija, tai kas, *ką tu po tuo?*

R. Kai žmogus, tam tikru momentu tiek supyksta, kad jisai arba pradeda arba save mušti, arba kitą žmogų. Nu, jis negali susivaldyti. Ir pas mus pavyzdžiui į padėjėjo pa pareigas įėjo tai, kad jisai sutramdo žmogų. Jisai turėjo tą tokį nu leidimą, kaip čia pasakyt, kad / kad jisai gali / tuo metu, esant agresijai, tramdomuosius marškinius paima ir suriša. Ir nu ta prasme, paima ir užspaudžia taip kad kad žmogus negali pajudėti. *Kažkiek suvaldo jį fiziškai*. O kadangi aš pati taip **tikrai ne**. Nei mano nuostata buvo tokia, kad fizinės jėgos nenaudoti ir aš nebūčiau ten **pajėgus** šakotis ten prieš juos, nes jie tikrai stipresni už mane. Aš matydavau tai, *kažkaip*. / Va ir. Tiesiog man pačiai reikėjo **apsisaugoti**, bet / aš vis laukiau to tokio pritarimo iš valdžios, kad kad man kaip ir bus suteikta galimybė, kad ką daryti. Nu aš tikrai nežinojau. Aš kreipiausi į psichologę dirbančią tenais irgi. Jinai irgi bijojo to žmogaus, kuris dažnai naudojo agresiją.

T. Mhm

R. Ir *kažkaip*, galėjom aišku. Ir aš kviečiau susirinkimą, ta prasme pati savo iniciatyva dariau. / Bet surinkau žmones, kurie susiję su tuo žmogum, kurie dirba dažniausiai su juo ir kad ką daryti. Ir jokio sprendimo nepriėjom, *kažkaip*. Nežinau, kodėl, bet *taip va*.

T. O kiti nepapasakojo, ką **jie** daro?

R. Jie papasakojo. Visi papasakojo, kaip jiems sekasi, kad jie irgi. Ten pavyzdžiui viena darbuotoja buvo / nu, žodžiu jei įsmeigė šakutę į čia petį. Tai va, jinai. Tokių dalykų buvo atsitikę, bet niekas nieko. Kaip kas **išmano**, taip tas ir gano. / Niekas nesiėmė atsakomybės, ar kaip čia pasakyt, kaip su juo kaip kaip iš tikrųjų dirbti, iš direktorės gavau tokį nurodymą, kad pasirašyti darbo planą, kaip dirbsiu su **juo**. Bet **aš** pati su ja šnekėjau, aš sakau **aš** kaip darbuotoja aš nežinau, ką daryti. *Ta prasme*. Ir aš nesulaukiau to atsakymo. Sakė, ieškok, *kažkaip gilinkis*. // B-e-t, aš **išėjau** iš tikrųjų. // Aš nesigilinau, toliau. **Galėjau** aišku ieškot literatūros ir visa kita, bet buvo ne literatūroj esmė. Aš aš abejoju, kad man išvis bus galima *kažkaip* ten *kažką* padaryti. Kad aš negausiu palaikymo, kad aš viena ten, kaip sako, mūšyje vienas ne karys.

T. Mhm

R. Nu, jaučiu, kad ne pagal mano jėgas yra ir *nu kažkaip*. / *Tada ir*. Įdomu tai, kad aš *kažkaip* po kiek laiko nuėjus į tą įstaigą dabar žinau, kad viskas eina taip pakopom viskas taip, kaip aš numačiau. Ta prasme, tas žmogus kreipėsi vėl į valdžią ir pasakė, kad aš turiu teisę apsiginti kaip žmogus. Ir kad / dabar jisai pavyzdžiui / nu, ta prasme. / Yra tam tikri **metodai** ir jisai tuos metodus **taiko** ir *kažkaip* tas agresyvumas mažėja ir ir, nu **tikrai** yra pokytis iš tikrųjų.

T. Kokius metodus taiko?

R. Nu pavyzdžiui, kad ten. / Jam daugiau darbo duoda. **Ne** ne tai kad leidžia daryt, ką nori kaip anksčiau. Kad **visi** eidavo dirbti į grupes, o jisai neidavo. Tiesiog turėjo tokią laisvę, nu čia ir iš valdžios tokį kaip ir. Nes jo visi bijojo.

T. Mhm

R. Jisai pakelia ranką ir visiem **gerai**. Sako, nu tai tu nieko **nedaryk** (juokiasi). Tai va ir nu. O *kažkaip* taip vat keliese darbuotojai suėmė į ragą ir pasakė, jei tu nedirbsi, negausi **cigarečių**. Ta

prasmė, tokių dalykų. Paprasčiausiai. Ir kažkas žmogui toptelėjo, kad nu vis dėlto./ Vis tiek supranta.

T. Mhm. Tai žodžiu nustatė ribas kažkokias, liepė dirbt.

R. Mhm // Taip.

T. O dar ką?

R. Su **tėvais** kalbėjosi./ Matyt tas irgi veikia, nes jis turi labai gerą ryši su tėvais, kontaktą. Bet tėvai irgi jo bijo ir dėl to į šeimą neima, nu kad jis ten kelia ranką. Tėvai yra senyvo amžiaus ir patys negali jau ten labai./ *Kad tokio nu.*

T. Mhm

R. Tai va ir. Tėvai daug šneka su juo. Labai daug šneka. Ir aiškina, kad negalima. Ten kad, kaip su mažu vaiku, bet iš tikrųjų gal kažkiek ir paveikia tas. *Vis tiek.*/ Gerų manierų moko./ Aišku tai yra sunku, nes kai nuo pat vaikystės nėra ten tokių įgūdžių, tai / kažkaip / Bet po truputi po truputi kažkas gerėja.//

T. Kaip kiti grupelės nariai reaguodavo, kai jisai *vat*?

R. Šiaip tai baisiai (prunkšteli). Kaip pasakyt, aš stodavau tarp jų, nes dažnai būdavo, kad ne į mane nukreiptas agresyvumas, o į kažkurį grupės narį. Tai tada visi pašiuropdavo. Iš tikrųjų ta baimė, jinai **sklido** ore tiesiog va tai sakant. Jisai įeidavo į grupę, visi tokie „ups“ susitraukia nu. Nieks nieko, **jokio** žodžio negali pasakyt. Nu toks būdavo. Įtampa tokia. Ir mes stengdavomės kuo dažniau išeit į lauką, kad kad žodžiu jisai palikdamas. Tai yra **irgi** nusižengimas netgi grupės taisyklėm, nes negalėdavau palikti be priežiūros žmogaus. Bet aš pasakydavau ten kitai auklėtojai, kad mes išeinam, mes tada grįšim, jeigu **ką** jisai miega. Ir tenais, dažniausiai jisai miegodavo. (įkvepia) Kad grįšim arba vaikščiodavo, eidavo į lauką parūkyt. Ne nėra kad pabėgtų, nes jisai orientacijos neturėdavo labai geros.

T. Jūs su grupe išeidavot ir jį palikdavot.

R. Mhm, direktorė apie tai žinojo iš tikrųjų. Bet čia *čia*, tai yra negerai, nes **ką** ką gali žinot, ką jisai vienas padarys. Tai. Bet aš buvau atsakinga ir už kitus grupės narius ir aš negalėdavau taip, nu kažkaip suderinti, kad ir jisai būtų, ir jie. Ir jie bijotų jo. Man buvo toks labai.// Kartais bėgdavo iš grupės.// **Tiesiog** pabėgdavo į kitą grupę.

T. Tie grupės kiti nariai pabėgdavo.

R. Mhm, arba kaip, jeigu kažką skriausdavo, tai tada / ten buvo pastoviai viena tokia, kuri sakydavo, eik pašauk ką nors iš kitos grupės, kad ateitų ir nuramintų jį. / Ta prasme, **vaikina** pakviesdavom, kuris būdavo ten atsakingas už tai jeigu nebūdavo šalia mano padėjėjo.

T. Mhm

R. *Tai va.*//

T. O kokiomis **situacijomis** jis pradėdavo pykti ar kažkaip užsipulti?

R. (įkvepia) Dėl to, kad reikalavdavau. Jeigu pareikalavdavau kažko, tai tada ir pasi, nu toksai *ne*. Ta prasme, aš negalėjau nieko, kas jam iš tikrųjų. Ta prasme priklausom./ Kas tai sakydavo eik valgyt ir jam to užtekdavo, kad jisai vėl prasidėtų visokie priepuoliai. Ta prasme.

T. Mhm

R. *Nu..* Sakydavo, jūs čia man **neaiškinkit** ir taip toliau. Nu bet čia žmogus, nu nu ir žmogus turi ir psichikos problemų. Tai nėra vien tik proto negalia. Yra ir ir psichinė negalia pas jį. Daug ką suprasdavo, iš tikrųjų, bet // *mhm.*/// Tai va.

T. O kitų agresijos atvejų?

R. Kitų būdavo, bet tai buvo susiję su jų / irgi, manau, kad negalia. Buvo toks vienas žmogus, kuriam / **labai** reikėjo asmeninės erdvės. Jei žmogus prie jo lįsdavo, jis pradėdavo kandžioti sau rankas. Nu tokių. Į save nukreipta. Ne kitiem, nieko blogo nedarydavo kitiem. **Bet jeigu** per daug

prie jo prieisi, tai jis galėdavo kumščiu nustumt tada. *Ir ten jam, savy* visokių būdavo tada./ Kažkaip su juo mokėjo tas vat mano padėjėjas kalbėtis labai ramiai. Užlauždavo ranką ir tiesiog ramiai ramiai ir kažkaip jisai apsiramindavo. Bet / arba palikdavo mes jį nu atokiau kad nelįst./ Bet irgi, kas išprovokuodavo, tai nežinau. Tas kad per daug žmonių, ar nepažįstama situacija./ Kažkokia vis tiek ta **įtampa**. Tokia vat kažkokia. *Nu ir*. Kažkaip tai. Ar prašydavo, kad **prisijungtų**, ten tokie susirinkimai būdavo arba eik prie stalo ten sėsk, tai jis irgi nu, kažkaip *ne* negerai būdavo./ nu tiesiog eidavo prieš jo visą tą visą autizmą.

T.Mhm

R. Bet irgi reikėjo žinių tų. Elementariai, kas tas autizmas ir *kad* / kad tai būtų, kas tokiu atveju padeda. *Ir nu. Tai va*. Bet jis ne visada toks, **jam** kartais būdavo. Kartais labai normaliai bendraudavo. Emociškai jis buvo labai stabilus, bet tos reakcijos visos. Kažkaip tai. O dar vienas buvo. / Neleisdavom gulėt. Būdavo, nes jis **visą laiką** gulės (juokiasi). Tai sakom, eik tenais tą ir tą padaryk dabar. / O jis – **noriu gulėti-i** (šaukia). Ir tada pradeda plėšyt rū-bus./

T. Savo?

R. Jo, savo. Jam nu prasidėdavo *tokie visokie*./ Reikėdavo net tramdomųjų, nes jis žiauriai daug jėgos turintis žmogus. Jeigu džinsus visus perplėšia kiaurai./ tai va. Bet jis niekad nekėlė rankos prieš kitus, bet (atsikrenkščia) prie **manęs** nekėlė. Aš nežinau. Girdėjau, kad kitoj įstaigoj, kur anksčiau būdavo, būdavo kad susimušdavo su kitais. Bet jau matyt irgi išprovokuodavo, kad jau kažko taip *nežinau*. Nes jisai turėjo asmeninę erdvę ir kambariuke gyveno tik jie dviese, nu ne gyveno bet prale, nu dirbo. Nu, ta prasme. Nes jis / labai mažai ką galėjo padaryt./ Pas jį buvo stuburo problema kažkokia ir ją matyt skaudėdavo. Ir jis matyt tik gulėdamas jis galėjo nu vis tiek nusiramint. Ir jis taip linguodavo, *vis tiek jis yra tas judesys toksai*, padėdavo./ Nu jam sunku būdavo. Ir vaikščioti labai sunku būdavo. Bet mes jį labai dažnai kviesdavom į lauką, kad kažkaip išeitų, nes kažkaip, kiek gi galima gulėti.// *Tai va ir*./

T. Ir kai prašydavot, kad kažką tai padarytų, nebegulėtų, tada

R. Mhm.

R. Pradėdavo plėšyt. Arba kartais net nežinau, nuo ko čia priklausydavo. Sakydavom nuo mėnulio fazės. Per pilnatį gal dažniau. Tokie užeidavo priepuoliai. / **Vasarą**, ne vasarą, pavasarį gal dažniau. Va tokie. Kartais jau atvažiuodavo susiplėšęs. Nu, ta prasme, kai atvažiuoja dirbti, jau būna jau / kažkaip tai / jau vienas kelnes suplėšęs. Nespėdavom keist (juokiasi).

T. Ir tada vienintelis būdas būdavo uždėt jau marškinius?

R. Mhm. Tramdomuosius kažkaip **arba** palikt ramybėj. / Tiesiog, nuu irgi / neversti jo eiti ten kažkur kažką daryti, bet // *kažkaip* / sakydavom **gulėk**, gulėk, jeigu / nu. Bet kartais nu atrodė prieš kitus. Visi eina dirbt, o jis kažkaip guli. Nu tai irgi kažkaip, pagalvoji, nu kaip čia taip. Bet jis buvo tikrai fiziškai sil, silpnas ta prasme, kad jam kažkaip matyt skaudėjo kažką. / Ir jam tada / ir kai pas dantistę ji kaip vedė, tai irgi **narkozę** davė.

T. Mhm

R. Kad nesipriešintų ar ten nesidraskytų. Su rankomis jis ten labai į kitus **ne-e-e**. Vienas tai žinau, ten ne iš mano grupės, ta su **nagais** kitiems perrėždavo veidą. Paimdavo ir taip (parodo ir prunkšteli). Nagai ilgi buvo, tai ir sudraskė ne vienam veidą./ Nu šiaip **šiaip** jis labai mėgdavo bendrauti, būti su kitais. / Nežinau kažkaip, charakteris toks. Nu **tikrai** labai bendraujantis. Bet jam / reikėdavo ir labai *atsiriboti*. **Truputi** pabūdavo kartu su visais, bet paskui eidavo atsijungdavo ir jam. Gal pavargdavo ar nežinau, kažkaip. Sakau, jis toks nu nepiktybiškas, jis specialiai nedarydavo ten kažko. Bet vat nueidavo **ramiai** į tualetą. Labai juokinga man būdavo (juokiasi). Su **kelnėm**, grįžta be kelnių (juokiasi). Nu tai, suplėšyta. Labai tvarkingai suplėšyta ir

išmeta į šiukšlių dėžę./ Tai va. Kažkaip labai toks. Aš tai nemačiau, bet sakė visai be triusikų kažkada išėjo, toks kaip angeliukas. Taip pat.

T. Koks tada buvo elgesys, ką darbuotojai darė? Ar kiti grupės nariai?

R. Aš nežinau, sakau tada nežinau, nes jis kitoj grupėj buvo tai. Nu turbūt nustebę buvo. Darbuotojai tai nepasimetė, jie nu kaip ir žino tai.// *Jo.*

T. O kaip jūs pati galvojate, ar gali pats žmogus valdyti kažkaip agresiją? Su ja kažkaip susitvarkyti? Su tuo pykčiu?

R. Ta prasme, bet kuris žmogus ar neįgalus?

T. Neįgalus, su proto negalia žmogus.

R. //

T. Ar tie žmonės, apie kuriuos tu papasakojai pavyzdžiui.

R. Mhm.// Nežinau./ Kažkiek gali, bet bet visiškai suvaldyt turbūt ne, nes / tai yra kažkokia **iškrova**, kažkoks būdas. Kaip ir **mažas** vaikas, jis rėkia ir viskas. Ir tu jo nenuraminsi, jeigu jam kažko reikia. Čia irgi toks **nu**. Jis **kitaip** gal nemoka parodyt./ Nežinau. **Jam** yra blogai, nu dėl to jisai. Apie tai ir byloja ta agresija. *Nu kad jam yra negerai.///* Nežinau, ar tai yra išmoktas dalykas. Man atrodo, kad tai yra viduj kažkaip tai. Nėra, kad **prisižiūri**. Ta pras, mato, kad kitas taip daro, tai ir tas gali taip daryt. **Ne**, tai daugiau toksai vidinis kažkoks būdas / pasakyt *va* apie save, kad nu kad blogai jaučiuosi. / Galbūt **drastiškas** būdas, bet tai yra būdas. *Kažkaip*. Ir kiti į ta sureaguoja. Jei pykčiu sureaguoja, tada dar daugiau pasireiškia, bet jeigu tu ramiai, jeigu tu supranti arba leidi tam žmogui ramiai pabūt, nelendi į jo erdvę, *tai tada* / praeina tas dalykas.// Arba reikia kažkokių **rėmų** tada pasakyt. Kad yra už tą tas, už tą tas. *Ir kad, nu nu ta prasme.* Bet čia su psichikos negalia tinka daugiau. Tie kalbėjimaisi. O su proto negalia, tai nežinau. Daugiau toks fizinis tas, kaip sakau tas. Atsisėda šalia jo, sėdi sėdi šalia jo kol kol jisai aprimsta. *Nu toksai.*/ Ne tai kad aiškini, bet / padarai kartu su juo.//

T. O pats tas / neįgalus žmogus, ar gali tai kontroliuot?

R. Jo

T. Kažkaip išmokti kažkokių dalykų, ką daryti, kai kyla pyktis.

R. // Nu tam reikia supratimo (atsidūsta).// Kiek žmogus pajėgus suprasti, aš irgi nežinau./ Kiek kiekvienam turbūt skirtingai.// Galbūt ir nuo auklėjimo priklauso, nuo to *kaip šeimoj.*/ Kažkaip tvarkomasi su tokiais dalykais. Pripratina, kad nuo pat mažens, kad jeigu tu **rėksi**, darysim viską, kaip tu nori. Tada **aišku** jam tai būdas manipuluoti. Gali jis per tai, nu, nu vat. Jis tada **išvis** nekontroliuoja savęs./ Ir mato, kad per tai jam yra **gerai**, nes kiti vat šokinėja apie jį.

T. Mhm

R. Bet jeigu / jeigu šeimoj vat taip yra, kaip ir **visose** šeimose. Ir su **visais** bendraujama vaikais, nelepinama. Ne dėlto, kad jis neįgalus, tai ten „na cypačkach“ (rus.k. ant pirštų galiukų) kaip sako, šokinėja aplink jį. Bet jeigu normaliai su juo bendrauja, tai aš manau / žmogus **gali** kontroliuoti. Tiesiog / tai labai nuo daug ko priklauso. Pavyzdžiui, tie žmonės, apie kuriuos papasakojau. Vienas buvo / kažkokioj įstaigoj, kur ten labai žiauriai buvo su juo elgiamasi. Nu ir tai irgi išprovokuoja agresiją. Agresija išprovokuoja agresiją. Su juo / va taip, jį mušdavo. Iš tikrųjų labai žiauriai mušdavo ir jam tas toksai

T. Mhm

R. Irgi būdavo, kad su manim gali. / Ir aš visąlaik. Jeigu jis pamatydavo, kad už jį yra kažkas stipresnis, tada susigūždavo ir sakydavo, „nemuškit manęs, neužmuškit“. Ta prasme, jis **tokia** baimę turėjo, kad jo puolimas buvo kaip ir gynyba iš tikrųjų. *Toksai.* O kitas žmogus tai turėjo neįgalią mamą, tai irgi. Nu jinai turbūt negalėjo tiek pasirūpinti juo kad. Turėjo brolių irgi neįgalų. Ta prasme, visi neįgalūs, tai nu iš kur tas pavyzdys jisai. / Neturėjo tokio./ Matyt jis irgi buvo

tokio, jei tu guli, tai viskas **gerai**, tai ir gulėk sau. Tas kažkaip nesirūpinimas irgi nu tai priveda prie to, kas žmogui paskui. Nu pareina priepuoliai. Jeigu jis guli guli ramiai, tai jam reik kažkokio sudrebinimo. Nu, kad jisai vėl **gyvas pasijustų**. Kažkaip, kai suplėšo kelnes, tai bent jau **džiaugsmas** (šypsosi) kažkoks atsiranda. Toks nu, mes visi juokiamės (juokiasi). Mum *juokinga aišku*, kad jis tokioj. O jis specialiai ateina į vidurį ir plėšo, o mes „jo jo tenai dar paplėšk“. Nu tai toks cirkas, pasidarai sau. Nu iš tikrųjų tai. *Bet nu ar tam žmogui gerai, nu nu.* Ką aš žinau, laikinai pagerėja. // *Nu jo /*

T. O jeigu ateitų naujas darbuotojas į kolektyvą, pavyzdžiui vat, ir klaustų patarimo, ką daryti tokiose situacijose, *kai yra agresyvus elgesys?*

R. Žinok, aš tą ir sakau – instinktyviai elgtis. Ne tai, kad tu ten prisiskaitai, ne tai kad tu ten išmoks-ti. Bet / elgtis **instinktyviai**. Ta prasme, jei tu matai, kad **tam** žmogui yra negerai ir tu matai, kad jam nepadėsi. Išvis kam tada **lįsti** į akis, **kam** kam jį erzinti, kam jį provokuoti. Jei matai, kad tuo metu jam dar labiau suaktyvinsi kažkokį nu. Nu būna visiem bloga nuotaika. Ką tada iš jo reikalauja, jeigu jam blogai, tai dar **dar** dededi tokio vat. Nu savo tokio tuo pasakymu. Jam turbūt paskutinis **lašas** būna, kad pratrūktų. Tai-i, o jeigu, aš kažkaip galvoju, kad / (įkvepia) reik labai vidaus klausyti. Tai kad nu, žmogiškai pirmiausia elgtis, o ne tai *kad ten* kaip darbuotojas, pagal taisykles, pagal **pareigybes privalai** ten tą žmogų nevesti į tualetą, nuvesti į valgyklą šiuo metu, nes visi ten eina. **Ne**, yra kiekviena individualus atvejis. Kiekviena **situacija** yra kita. Ir kažkaip reaguoti į tai nuu jautriai, kai sakant lanksčiai. O ne tai kad ten, / kaip sakė, taip ir turi būti. **Visiem / vienodai**. Ypač ir su neįgaliais reikia turėt labai tokią labai išvalgumą. // Ir kažkaip *nu*. // Ir tiesiog nepabijoti savęs apginti, nes nu pirmiausia irgi yra. Nu tu turi žmogus save gerbti, o ne tai kad ten / leistis, kad tave klientas, žmogus su negalia ir jisai vis tiek nu. / **Jisai** yra tavo klientas, o ne tu esi jo klientas. Nu tai kažkaip mokėt save apginti, jeigu / Aš neturiu jaustis skriaudžiama arba kaip čia pasakyt.

T. Mhm

R. Nu, jei aš sau negaliu padėt, tai tada / kaip čia ir jam tada nepadėsiu. // Tada geriau **išvis** pasitraukt, *kad nu. Kaip čia*. // Arba per tai auga **abudu** žmonės. Kažkaip mokosi per tokius va dalykus irgi. *Tai yra skaudūs* dalykai, bet. / Kažkaip. Ir žinai, dar vienas dalykas, kad nepriimti asmeniškai labai. Tai nėra, kad vienas žmogus, jeigu jis yra agresyvus, tai nereiškia, kad jis yra agresyvus **tavo** atžvilgiu. Galbūt jam apskirtai yra skaudi vieta, kur tu jam kaip sako, **papylei** druskos ant žaizdos toj vietoj. Tai nereiškia būtent, kad jis tau norėjo atkeršyt ar kažką tai. Ar specialiai darė, tai yra daugiau šiaip vat. Tuo momentu reikėjo, tu pasitaikei po ranka, **tau** ir davė.

T. Mhm

R. /// Ir iš tikrųjų reikia rast būdų kažkokių tai ir atsiriboti. Jeigu / kažkaip matai, kad ir tau negera nuotaika šiandien. *Kažkaip nu*. Ne ta koja atsikėlei kaip sakant. / Nu ir kažkaip. Nebandyt iš savęs daryt didvyrio. Nu kad aš viską galiu ir kad aš čia tokia nu, viską moku. Praeis tad diena, kitą dieną vėl bendrausit ir vėl bus gerai. / Tai sakau, pamatyti tą ribą, kur tu gali padėt ir kur tu jau negali padėt *kažkur*. /// *Kažkaip* jausti tą labai reikia. / Čia nei vienas žmogus negali patarti. Aš dabar suprantu, kad nėra kažkokių konkrečių nurodymų, kaip elgtis. (įkvepia) Nes su žmonėm **taip yra**, toks darbas. / Netgi tam pačiam žmogui vienąkart tai padeda, o kitą nebe padeda. /// Bet labai svarbu, nu rasti tą būdą, priėjimą prie kiekvieno individualiai ir kaip tie darbo planai yra rašomi. Tai kiekvienam yra kažkoksai pagalbos būdas. Analizuoji ilgą laiką tas situacijas. Būtent tokioj situacijoj jisai mėgsta taip elgtis ar dažniausiai taip pasielgia. Tai vis tiek yra kažkokia kažkas yra dėl to. Ieškot priežasčių ir ir tada bandyti kažką keisti. Galbūt įmanoma iš tikrųjų. Per ilgą laiką, kai pažįsti žmogų *tada*. / Bet jeigu ateina **naujas** darbuotojas ir iš pat

pradžią nori įvesti savo tvarką. Kažkaip sakys, klausykit tik manęs tai kažkaip./ Tai nieko taip nebus, iš tikrųjų. Jam reikia susitaikyti, kad kitas žmogus turi savo nuomonę, turi savo *visą nu.* Ir gerbti tai, kitą žmogų. Nemanau, kad yra fizinis būdas yra pats teisingiausias./ Naudoti jėgą, galią, tai nėra ta prasme būdas, kad bendrauti su žmogum./ Kaip tik yra toksai // nu, nežinau / man tai visą laiką būdavo klausimas, *ar gailėt tų žm.* Gaila būdavo tų žmonių, prieš kuriuos būdavo naudojama jėga./ Nežinau, man atrodo kažkaip kad galima rast kitą būdą. Tai *kad nėra vienintelis.*// Nu aš dažnai ten diskutuodavom su vaikinais, kurie ten dirbdavo. Jie sako, mes nematom kitos išeities. *Nu tai yra / sunku. Jo.* Reik ieškot. Pavyzdžiui pasakyt savo nuomonę, kad tu nesutinki ten su tais. Irgi drąsu. Nu ir, pavyzdžiui ir valdžiai pasakyti, kaip ir // galbūt kažką galim pakeisti. Bet tada reikia ir siūlyti, ką pakeisti, nes vien tik tai pasakyt, kad negerai, ta ir jie **patys** mato. Nežino, ką daryt./// sunkus darbas (šypsosi). Dar labiau, sakau, neįgaliųjų specifika tokia, nežinau ra jie supras. Bet jeigu žiūri kaip į žmogų, o pirmiausia, aišku, kad supras. Žiūrint kaip žiūrėsi./// Ką dar pasakyt?

T. Jeigu šiaip dar ką nors norite pridurti ta tema kažką tai.

R. *Nu kad.*/ Kad iš tikrųjų tai geriau, kad tokį darbą dirbtų žmonės, kurie turi patirties gyvenime, kurie kad būtų ar vyresni pagal amžių. Nu nebūtinai pagal amžių. Kad tu turėtum brandą vidinę, kad tai nebūtų žmonės, kurie yra nu visai žali. Jie tada nusivilia, jie tada išsigąsta, tada susidaro nuomonę apie neįgaliuosius, kad čia labai baisu. *Kad nu vis tiek* tai yra gana didelis iššūkis žmogui dirbt su jais, manau kad. Ne visi tą gali ir ne-nereikia visiems. Todėl, kad čia būtent socialiniam darbuotojam, sritis specifinė yra./ *Kažkaip.*/// Vienas dalykas, kai tu ateini kaip savanoris padėti, pasižiūrėt, tada taip. Gali ten žmogiškai darytis kas tau patinka ten su jais. Tai visai kitaip. Tu nesėdi kiekvieną dieną po aštuonias valandas. Bet jeigu tu esi jautrios psichikos ir žmogus nesusiformavęs, ieškantis *ir visoks toks.* Nu gal ir moki bendrauti su žmonėmis, bet vis tiek reikia ir tam tikrų įgūdžių ir žinių ir patirties gyvenimo. *Kažkaip tai tada nesunku kažkaip.* Aišku, galbūt yra žmonės, kurie prasilaužia. / Ir kažkaip. Bet kiek žinau, tenais kontingentas labai keičiasi. Išeina, kiti ateina./ Neatlaiko, neatlaiko to. To kad sunku yra. *Tai va. Nu* čia irgi kaip pažiūrėsi, gali būt gyvenimo mokykla. Bet kam mokytis ant tų žmonių. *Toks.* Kam **to** reikia, nes tik gali pakenkt norėdamas kažkaip. *Jo.*/ turi ir žinių turėti ir sakau, būti tokiam, *viduj kad būti.* Nežinau, **žmogum.**

Nes neužtenka vien žinių.

T. Ačiū labai

R. Prašom (šypsosi).

2.5.2. Pirmas analizės etapas – parafravimas

Parafravimas	
Eilutės numeris	Parafravimas
7-8	Pristatoma pirmoji darbo patirtis su neįgaliaisiais.
9	Pasakomas užsimezgęs noras gilintis į šią darbo sritį.
10	Tyrėjo klausimas apie darbo pradžią.
11-12	Darbo nesibaidymas ir noras išbandyti save.
12-14	Savanorės ir darbuotojos statuso skirtumai.
14-15	Noras dirbti socialine darbuotoja.
16	Tyrėjo prašymas apibūdinti tikslinę grupę.
17-20	Klientų grupės apibūdinimas.
20-21	Mini savo kaip socialinės darbuotojos padėjėją.

22	Tyrėjo klausimas apie patiriamus sunkumus.
23-26	Sunkiausia darbe – suprasti negalią ir poreikius.
26-29	Sunku priimti, kad asmeniškai kažkas neišeina.
29-30	Kildavę klausimai ir neaiškumai.
32	Atsakymų paieškos savyje.
33	Tyrėjo perklausimas apie atsakymų paiešką.
34	Minimi kolegos.
35-37	Negalėjimas atsiskleisti dėl kolegų požiūrio.
39	Mini mažą palaikymą iš kolegų.
39-41	Vadovavimas savanoriams.
44	Tyrėjo perklausimas apie sunkumus.
45-48	Asmeninės sunkių situacijų darbe priežastys.
48	Neįgaliųjų jautrumas kitų nuotaikoms.
49	Asmeninė baimė agresijos atveju.
50-51	Užsimena apie būdą iversti agresiją.
51-53	Išorinės sunkių situacijų priežastys.
53-56	Asmeniškai atrasti elgesio darbe būdai.
56	Užsimena apie bendradarbiavimo stoką.
57	Tyrėjas pakartojo respondento mintį.
58	Pamąstymas, kad reikėjo labiau gilintis į darbą.
59-60	Sunkumo pojūtis dėl neaiškumo.
61-62	Neaiškumas dėl veiklos.
63	Pažinti neįgaliuosius, jų galimybes reikia nemažai laiko.
64-65	Kasmėnesinė grupių kaita.
65-67	Asmeninis amato įgūdžių neturėjimas.
67-69	Palyginimas su kitomis kolegėmis.
70-73	Audimo idėja ir jos įgyvendinimas.
73	Minimas kolegų nesikišimas.
74	Visko darymas pačiai.
75, 77	Tyrėjo prašymas išsakyti pastebėjimus apie nuotaikų įtaką.
78	Įvardina emocionalų savo charakterį.
78-79	Įpareigojimas darbe nerodyti emocijų.
79	Minima atsiskleidimo galimybė darbe.
80	Pastebėjimas apie neįgaliųjų būdą.
80-82	Užsimiršimas darbe.
82	Neįgaliųjų reakcija.
82-83	Bendravimo tik remiantis jausmais nepakankamumas.
83-85	Ž.Vanje mintis apie buvimą upės krantu.
87	Darbuotojo vaidmuo – vesti ir reguliuoti.
87-89	Konstatuoja proto poreikį.
89-90	Verkiamą įvardina kaip neprofesionalumo pasireiškimą.
91	Pačios pagalbos poreikis.
94-95	Tyrėjo klausimas apie pyktį.
96	Pasako, apie pykčio priežasčių nežinojimą.
96-97	Pabrėžia, kad kiekviena situacija kitokia.
97-98	Atsiribojimas sunkiose situacijose.

98-99	Bėgimas agresijos atveju.
99-100	Pasako apie savo nenorą naudoti jėgą.
100-103	Dvejopa reagavimo galimybė ir pasekmės.
104	Tyrėjo prašymas apibūdinti agresiją.
105	Agresijos apibūdinimas žmogaus veiksmais.
106-108	Padėjėjo pareigos.
108-109	Žmogaus fizinis suvaldymas esant agresijai.
109-111	Asmeninis nusistatymas prieš jėgos naudojimą.
112	Poreikis apsisaugoti.
112-113	Nežinojimas, kaip elgtis.
114	Psichologės nežinojimas ir baimė.
116-118, 120	Pasakojimas apie susirinkimą darbe.
119	Tyrėjo klausimas apie kitų darbuotojų pasakojimus.
120-122	Ekstremalios situacijos darbe nupasakojimas.
122-123	Pasyvi kitų darbuotojų reakcija.
123-124	Direktorės nurodymas veikti.
124-125	Asmeninis nežinojimas, kaip reaguoti.
126	Išėjimas iš darbo.
126-127	Kitų galimybių apsvaistymas.
127-129	Abejonės dėl palaikymo iš kolegų.
131	Asmeninis nepajėgumas dirbti toliau.
132-134	Tolesnis situacijos pokytis.
134-135	Taikomi metodai mažina agresyvumą.
136	Tyrėjo klausimas apie naudojamus metodus.
137	Darbas kaip metodas.
137-139	Ankstesnės konkrečios situacijos pristatymas.
141	Užsimena apie mušimą.
142-143	Darbuotojų pateiktas ultimatumas.
143	Informacijos supratimas.
143-144	Sėkmingas ribų nustatymas.
145, 147	Tyrėjo atspindėjimas ir skatinimas tęsti pasakojimą.
148	Pabrėžia gero santykio su tėvais svarbą.
149-150	Situacijos šeimoje apibūdinimas.
152-153	Įvardina tėvų pastangas keisti sūnaus elgesį.
154-155	Anksti įgytų įgūdžių svarba.
156	Tyrėjo klausimas apie kitų reakcijas.
157-158	Apibūdina savo reakciją esant agresijai į aplinkinius.
158-160	Grupės reakcija į agresyvų asmenį.
160-161	Įveikos būdas – išeiti į lauką.
161-165	Grupės atskyrimas nuo agresyvaus asmens.
166	Tyrėjo pasitikslinimas.
167	Direktorės informavimas apie situaciją.
167-169	Savo sprendimų vertinimas atsakomybės plotmėje.
170	Grupės narių reakcijos.
171	Tyrėjo pasitikslinimas.
172-174	Pagalbos iš kitos grupės darbuotojų ieškojimas.

177	Tyrėjo klausimas apie pykčio apraiškos aplinkybes.
178-180,182	Agresija kaip atsakas į darbuotojo reikalavimus.
183-184	Agresyvaus asmens negalios apibūdinimas.
185	Tyrėjo paskatinimas papasakoti daugiau pavyzdžių.
186	Išsako mintį, kad agresija susijusi su negalia.
186-187	Kito asmens poreikių įvardinimas.
187-189	Jo agresyvi reakcija.
189-190	Vidinis neįgaliojo asmens nerimas.
190-192	Padėjėjo veiksminga reakcija.
192-195	Svarstymai apie agresijos priežastis.
195-196	Pamini negalią – autizmas.
198-199	Žinių apie negalią poreikis.
199-200	To paties asmens savybių apibūdinimas.
201	Kitos situacijos apibūdinimas.
202-203, 205	Agresyvi asmens reakcija į darbuotojų nurodymus.
204	Tyrėjo pasitikslinimas.
205	Mini tramdomuosius marškinius kaip priemonę.
206	Asmens didelės jėgos pabrėžimas.
206-207	Pastebėjimas apie jėgos nenaudojimą prieš kitus.
207-209	Visiškai priešinga asmens situacija ankstesnėje įstaigoje.
209-210	Pasakojimas apie turimą asmeninę erdvę.
210-211	Mini mažas galimybes dėl stuburo problemos.
211-213	Asmens patiriami sunkumai ir atrasti nusiramavimo būdai.
214	Darbuotojų skatinimas judėti.
215	Tyrėjas pakartoja respondento paskutinę mintį.
217	Reakcija į darbuotojų prašymus.
217	Mini priešasčių nežinojimą.
217-219	Svarstymai apie mėnulio fazių ir metų laikų įtaką.
219-220	Atvykimas į darbą suplėšytais drabužiais.
222	Tyrėjo klausimas apie tramdomuosius marškinius.
223-224	Reakcijos galimybės – tramdomieji marškiniai arba ramybė.
225-226	Vidinis pateisinimas prieš grupę.
227-229	Narkozės naudojimas taisant dantis.
229-231	Agresijos apraiškos pristatymas.
231-235	Asmens charakterio apibūdinimas.
236	Darbuotojų reakcija – juokas.
236-238	Įvardija plėšomas kelnes.
239	Tyrėjo klausimas apie kitų reakcijas.
240-241	Pamąstymai apie galimą darbuotojų reakciją.
242	Tyrėjo klausimas apie agresijos įveiką.
244	Klausimo pasitikslinimas.
245	Tyrėjo patikslinimas.
247	Tyrėjo paskatinimas galvoti apie išvardintus asmenis.
248	Mintis apie neįgaliojo nevisišką galėjimą suvaldyti agresiją.
249	Agresiją apibūdina kaip iškrovos būdą.
249	Neįgaliojo palyginimas su mažu vaiku.

249-250	Nepatenkinamas poreikis.
250-251	Agresija byloja apie blogą savijautą.
251-253	Pamąstymai apie tokio būdo kilmę.
254-255	Pabrėžia, kad agresija tai drastiškas būdas išreikšti norus.
255-257	Aplinkinių atsako į agresiją įtaka asmens elgesiui.
257-258	Psichinę negalią turinčiam reikia nubrėžti ribas.
259	Užsimena, kad nežino.
259-260	Pastebėjimai apie nurimimą dėl fizinio kontakto.
261	Tyrėjo klausimas apie paties neįgaliojo savikontrolę.
262	Teigiamas atsakymas.
263	Tyrėjo klausimas apie išmokymo būdus.
264	Svarstymai, apie supratimo svarbą ir gebėjimą suprasti.
265	Pabrėžia situacijų skirtingumą.
265-269	Šeimoje nuo mažens išmoktas manipuliacinis elgesys.
271-274	Normalus bendravimas šeimoje įgalina kontroliuoti elgesį.
274	Elgesys priklauso nuo daugelio faktorių.
274-277	Anksčiau patirta agresija išlieka atmintyje.
276	Agresija išprovokuoja agresiją.
279-281	Puolimas kaip gynyba iš baimės.
281-283	Visi šeimos nariai – neįgalūs asmenys.
283-285	Tinkamo elgesio pavyzdžio ir rūpesčio trūkumas.
285-286	Asmeninis “sudrebinimo” poreikis.
287-289	Cirkas darbuotojams.
289-290	Abejonės dėl geros asmens savijautos.
291-292	Tyrėjo klausimas apie naują darbuotoją.
293-294	Pasiūlymas naujam darbuotojui – elkis instinktyviai.
294-298	Pataria matyti asmenį ir neskatinti agresyvaus elgesio.
298-301	Žmogiško elgesio, o ne pareigybių aprašymo, svarba.
301-304	Situacijos individualumas įpareigoja jautrumui, išvalgumui.
304-307	Pagarba sau pasireiškianti drąsa apsiginti.
309-310	Gebėjimas padėti sau leidžia padėti kitam.
310-311	Akcentuoja abiejų žmonių augimą per skaudžius dalykus.
311-316	Patarimas agresyvių veiksmų nepriimti asmeniškai.
318-320	Atsiribojimo būtinybė.
320	Patarimas, nesijausti visagaliu didvyriu.
321	Situacijos laikinumas.
321-322	Būtinybė jautriai pasverti asmeninės reakcijos pobūdį.
322-326	Atvejo ir reakcijų individualumas.
326-329	Situacijų analizavimo, asmens pažinimo svarba.
330-331	Naujo darbuotojo galimi neteisingi darbo metodai.
332	Pagarba asmeniui ir jo nuomonei.
332-334	Abejonė, kad fizinės jėgos tinkamumo agresijai įveikti.
334-335	Gailestis stebint situacijas.
336	Patvirtinimas, kad jėga nėra vienintelis reagavimo būdas.
336-339	Diskusijos su kolegomis dėl reagavimo būdų.
339-342	Pokalbiai su valdžia, pasiūlymų teikimas pokyčiams.

342-343	Požiūrio į žmogų svarba.
344	Tyrėjo paskatinimas pridurti savo nuožiūra.
345-348	Mąstymai apie asmenų tinkamumą darbui ir pasekmes.
349-350	Darbas su neįgaliaisiais – specifinis iššūkis.
350-352	Savanoriškos veiklos ir darbo kaip tokio skirtumai.
353-355	Darbui būtini įgūdžiai ir žinios.
356	Didelė darbuotojų kaita organizacijoje ir priežastys.
357	Mąstymai, kad tai gyvenimo mokykla.
358	Nekompetetingo asmens darbas kenkia neįgaliesiems.
359	Pakartoja žinių ir vidinės brandos poreikį.
360	Išreikštas požiūris, kad tik žinių neužtenka.
361	Tyrėjo padėka.
362	Respondento atsakas.

2.5.3. Antras analizės etapas – kodavimas.

Kodai	
Eilučių numeriai	Kodai
26-29, 29-30, 32, 56-60, 61-62, 65-67, 91, 96, 112-113, 124-125, 131, 217, 259.	Nežinojau, kaip iš tikrųjų elgtis su neįgaliaisiais.
34, 35-37, 39, 56, 67-69, 73, 114, 116-118, 120, 122-123, 127-129, 172-174.	Negatyvus kolegų požiūris ir pasyvi reakcija.
186-187, 192-195, 202-203, 209-210, 211-214, 249, 249-250, 250-251, 254-255, 285-286.	Agresija byloja apie asmens poreikį.
12-14, 39-41, 53-56, 63, 70-73, 74, 78-79, 79, 80-82, 82-83, 83-85, 87, 89-90, 106-108, 123-124, 167, 167-169, 190-192, 214, 336-339, 339-342, 350-352, 356, 357.	Sudėtingas darbas ir įvairiapusis darbuotojų vaidmuo.
99-100, 108-109, 109-111, 205, 223-224, 259-260, 276, 279-281, 332-334, 334-335, 336.	Atsakas į agresiją – jėga.
97-98, 98-99, 100-103, 126, 160-161, 161-165, 223-224, 318-320.	Kitas pasirinkimas – „palikt žmogų ramybėj“.

<p>9, 11-12, 14-15, 58, 82-83, 87-89, 167-169, 198-199, 304-307, 309-310, 326-329, 332, 342-343, 345-348, 349-350, 353-355, 358, 359, 360.</p>	<p>Tokį darbą turi dirbti ne „visai žali žmonės“.</p>
<p>137-139, 148, 149-150, 152-153, 154-155, 207-209, 249-250, 251-253, 255-257, 265-269, 271-274, 274-277, 281-283, 283-285.</p>	<p>Ankstesnė patirtis ir išmoktas elgesys tęsiasi iki šiandien.</p>
<p>82, 105, 120-122, 141, 149-150, 187-189, 202-203, 205, 206-207, 207-209, 217, 219-220, 229-231, 236-238.</p>	<p>Skirtingos agresijos apraiškos.</p>
<p>50-51, 80-82, 83-85, 134-135, 137, 142-143, 143-144, 240-241, 257-258, 320.</p>	<p>Darbuotojas turi būti upės krantu – ribų nustatymas.</p>
<p>23-26, 53-56, 96-97, 236, 265, 274, 294-298, 301-304, 321, 311-316, 321-322, 322-326.</p>	<p>Kiekvienos situacijos individualumas įpareigoja reaguoti jautriai.</p>
<p>45-48, 48, 49, 80, 158-160, 170, 178-180, 182, 189-190, 217-219, 227-229, 231-235, 289-290, 310-311.</p>	<p>Neįgaliųjų jautrumas aplinkai.</p>
<p>143, 186, 211-213, 248, 249, 262, 264, 285-286.</p>	<p>Riboti paties asmens su negalia sugebėjimai įveikti savo pyktį.</p>
<p>23-26, 26-29, 50-51, 293-294, 294-298, 298-301, 304-307, 309-310, 332, 342-323.</p>	<p>Reikia būti drąsiau „Žmogum“.</p>

Nekoduotos eilutės: 7-8, 10, 16, 17-20, 20-21, 22, 33, 44, 51-53, 57, 64-65, 75-77, 78, 94-95, 104, 112, 126-127, 137-139, 145, 147, 156, 157-158, 166, 171, 177, 183-184, 185, 186, 195-196, 199-200, 201, 204, 210-211, 215, 222, 225-226, 239, 242, 244, 245, 247, 261, 263, 287-289, 291-292, 330-331, 344, 361, 362.

3. TYRIMO REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Visi penki interviu apibendrinami ir išskiriamos šešios kategorijos. Ekspertų interviu lyginami tarpusavyje, analizuojami ekspertų darbuotojų ir ekspertų motinų patirties, išvalgų skirtumai bei sutapimai. Interpretacijos bei minčių sąsajos pagrindžiamos citatomis.

3.1. Trečias analizės etapas – kategorizavimas

3.1.1. Ekspertai apie agresijos apraiškas. Visi kalbinti ekspertai pastebėjo, jog nevaldoma, tik jėga sustabdoma agresija pasireiškia gana retai. Susiklosčiusios aplinkybės ir atsiradę agresyvią reakciją pastiprinantys veiksniai, tokie kaip mėnulio pilnatis, menstruacijų ciklas, darbuotojų raginimas dirbti, konfliktas grupėje ar kitos išorinės sąlygos, nulemia agresijos apraiškos būdus. Visi ekspertai minėjo pyktį išreiškiamą barantis grubiais žodžiais, keiksmažodžiais, savigrauža sakant “niekas manęs nemyli”, rėkimu ant kitų žmonių. Esant grupėje du ekspertai pasakojo apie kaltinimus ir grasinimus kitiems, pvz.: “užmušiu tave”. Asmenys, kurie nemokėjo ar negalėjo kalbėti dėl jauno amžiaus ar fizinės negalios, agresiją išreiškėdavo cypdami, trypdami kojomis, spardydamiesi, įgnybdami šalia esantiems. Vienas ekspertas minėjo mokantis naujų dalykų ir patiriant nesėkmę stereotipiniais judesiais ar visišku kitų negirdėjimu, užsiblokavimu pasireiškiančią agresiją. Visi ekspertai yra susidūrę su įvairių daiktų: šukų, šlepečių, kėdžių, popierių, kasečių mėtymu. Du iš jų pasakojo apie savo drabužių plėšymą ir akinių laužymą. Tačiau tose situacijose savo veiksmais asmuo su negalia provokuodavo ir laukdavo aplinkinių reakcijos. Visi ekspertai minėjo fizinės agresijos nukreiptos į save ir į kitus darbuotojus bei grupės narius atvejus. Agresija pavadintas kitų mušimas, stumdymas, “rankos kėlimas” šeimoje, šakutės įbedimas darbuotojai į ranką, draskymas, nekoordinuoti judesiai rankomis “kaip vėjo malūnas”. Ekspertai akcentavo, kad fizinė agresija pasireiškėdavo retai ir ypatingais atvejais. Šalia intelekto sutrikimo buvo paminėta psichikos liga, kuri turi savo specifiką, t.y. paūmėjimus, kurių metu fizinė agresija nukreipta į kitus asmenis pasireiškia labai dažnai.

3.1.2. Ekspertai apie agresijos priežastis. Ekspertams buvo sunku nusakyti agresijos priežastis. Tai buvo įvardinama tiesiogiai pasakant “nežinau” arba nujaučiama iš ilgesnių tylos pauzių, dvejojimo. Viena motina įvardino per pirmąją agresijos priepuolį iš dukros išgirstus žodžius “man baisu”. O šešių metų, ilgiausią iš mano apklaustųjų, darbo stažą turinti darbuotoja iš karto ėmė kalbėti, kad tai “yra vidinė baimė, kuri virsta į agresiją”. Abi ekspertės motinos

pasakojo, kad pirmą kartą pastebėjo dukterų agresiją, kai jos buvo atskirtos nuo motinų. Vienu atveju tai buvo ėjimas į mokyklą, kitu – pasilikimas lauke tik su močiute. Taigi, atsiskyrimo ir vienatvės baimė, gilus netekties jausmas tapo tolesnių agresyvių reakcijų priežastimi. Pateiktuose interviu taip pat galima išvystyti ir kitą svarbų momentą – paties asmens su negalia patirtą agresiją. Visi ekspertai dirbantys su neįgaliaisiais minėjo tiesioginę negatyvios skaudžios patirties šeimoje, mokykloje, psichiatrinėje ligoninėje įtaką dabartiniam asmenų elgesiui. Seksualinis išnaudojimas, fizinės bausmės už netinkamą elgesį, mušimas ir kitoks jėgos naudojimas kaip auklėjimo priemonė bei nežmoniškas elgesys, nepagarba asmeniui (nepabaigus valgyti atimta lėkštė) konfliktų metu dažnai transformuodavosi į fizinį smurtą kitiems. Agresyvus elgesys, toks kaip rėkimas, mušimas, spardymas ar grasinimai, vienai ekspertei byloja apie asmens kažkokį poreikį. Ji asmenį su proto negalia kartais mato kaip vaiką, kuris kažko labai nori, bet nemoka ar negali pasakyti, todėl išreiškia agresyviai reikalaujamas. Kita ekspertė tarsi papildydama šią mintį, išsakė savo pastebėjimus apie agresiją kaip išmoktą būdą patenkinti norus. Buvo paminėta ir manipuliacija agresyviais veiksmais bandant darbuotoją ir aiškinantis ribas.

Kiti ekspertai agresijos priežasčių nepasakė, tačiau kalbėjo apie veiksnius, skatinančius ar įtakojančius agresijos apraiškas. Apibendrintai galima būtų išskirti kelias jų grupes. Tai jautrumas aplinkai: neįgalieji iš karto perima darbuotojų, šeimos ar grupės narių blogą nuotaiką, pyktį, liūdesį, nerimą; lietus, apsiniaukęs dangus, šaltas oras taip pat didina irzlumą ir nepakantumą; mėnulio pilnatis, kurios metu pykčio ir agresijos priepuoliai itin dažni; kitų asmenų išreikštas pyktis, pakeltas balsas kaip reakcija į neįgaliojo žodžius ar veiksmus taip pat sukelia dar didesnę pyktį. Viena ekspertė labai pabrėžė nesaugumą. Darbuotoja įvardino jį kaip lemiamą faktorių agresijai pasireikšti. Kituose interviu tai pat minimos naujos situacijos asmenų gyvenime ir jų metu patiriamas nesaugumas, kuris be abejo, skatina agresiją. Ekspertai minėjo naujas užduotis ir patiriamą nesėkmę jas vykdant, ėjimą į parduotuvę ir pasirinkimo iššūkį, naują gyvenimo vietą bei naujus aplinkinius žmones.

3.1.3. Ekspertai apie aplinkinių reakcijas ir įtaką agresyvumui. Apibendrinant svarbu pasakyti, kad kiekvienas asmuo pats atranda reakcijos būdus. Visi ekspertai minėjo išmokę daugelį dalykų iš asmeninės patirties. Kaip pavyzdys buvo pacituotas vienas žmonių su proto negalia psichiatras, sakęs, kad į agresiją kiekvienas gali sureaguoti skirtingai ir tai bus teisinga.

Ypač svarbu suprasti, kad esame žmonės ir prie agresyvaus asmens ateiname su savo to momento nuotaika, patirtimi ir agresija. Visi darbuotojai pabrėžė situacijos ir asmenų unikalumą. Taip pat negalios specifiškumą. “Nes kiekvienas žmogus yra šventa istorija”.

Neįgaliųjų grupės į agresyvų asmenį reaguoja įvairiai. Ekspertė, kuri pati nežinojo kaip elgtis su agresyviu asmeniu ir dažnai ieškodavo pagalbos kitur, jautė, kad grupė taip pat bijo tų agresyvių žmonių. Ji išsakė pastebėjimus apie slogią atmosferą ir “baimę, kuri sklido visur” tik tam žmogui įėjus. Kitos dvi ekspertės pasakojo apie agresyvumą suprantančius aplinkinius asmenis su negalia. Jos minėjo, kad kiti palikdavo tvarkytis darbuotojams ir užjausdami, solidarizuodavo, iš pačių išgyventos agresijos patirties morališkai palaikydavo sakydami, kad “dabar yra sunkūs momentai, kad jam bus geriau”. Taip pat motiniško charakterio merginos pačios tramdydavo agresyviai besielgiantį – gėdindavo, liepdavo taip daugiau nedaryti, išeiti į kitą kambarį, o viena pati apkabino, bučiavo, glostė nerimo priepuolio metu.

Kiekvienas ekspertas minėjo fizinį kontaktą agresijos atveju. Šis agresijos įveikos būdas vertintas labai prieštarinčiai. Dvi ekspertės griežtai pasisakė prieš jėgos naudojimą. Jėga užvelkantys tramdomuosius marškinius darbuotojai buvo pasmerkti, o pati ekspertė tokiais atvejais pasitraukdavo, išeidavo ar palikdavo asmenį “ramybėje”. Buvo įvardinta darbuotojų taisyklė “į agresiją reaguoti ne agresija, bet meile”. Šios abi ekspertės bei viena motina fizinį kontaktą įvardino kaip sėkmingą agresijos įveikos būdą kaip saugumo suteikimą savo kūno šiluma, išreiškiant meilę t.y. apkabinant ir apribojant rankų judesius, ar dėmesio sukonzentravimą į darbuotojo žodžius, t.y. stipriai suimant už žasto agresija baigdavosi, nes žmogus nustebdavo ir laukdavo paaiškinimų. Apkabinimas ir išlaukimas vienai motinai buvo rekomenduotas psichiatro, tačiau dukrą taip nuraminti ir sulaukti ašarų pavykdavo tik jai esant mažai. Vėliau agresijos priepuoliai intensyvėjo ir jėgos prasme dukra tapo stipresnė.

Iš ekspertų interviu aišku, kad labai svarbu darbuotojui įvertinti savo galimybes padėti neįgaliajam, tiek fizinį jėgų, stiprumo prasme, tiek vidinio pasiruošimo pokalbiui, esančio gilesnio tarpusavio santykio. Suvokus, kad pats vienas esu nepajėgus sėkmingai padėti neįgaliajam agresijos metu, buvo patariama atsitraukti, “palikti ramybėje”, vienumoje ar kreiptis pagalbos į kolegą. Toks sprendimas reikalauja vidinio atvirumo sau negalvojant, apie nepajėgumą išspręsti sudėtingos situacijos, bet ieškant geriausio pagalbos būdo tam asmeniui.

Visi ekspertai patvirtino, kad agresyviai besielgiančiam žmogui svarbu kalbėti apie jo elgesį. Viena darbuotoja minėjo, kad užtenka griežtai ir tvirtai pasakyti “stop, užteks”. Kita

pasakojo, kad prireikia ilgai ilgai kalbėti ir pasakoti arba apie savo jausmus tokioje situacijoje, arba kaip tik nukreipti dėmesį kitur. Ekspertės motinos vartojo žodžius “nukalbėti”, “įkalbėti”. Joms pavykdavo dukteris nuraminti kalbant daug ir apie viską, įtikinant ir įteigiant kitoki situacijos suvokimą, jausmą.

Kitas būdas įveikti agresiją, irgi vertintas prieštarinai, - vaistai. Vienos motinos požiūriu agresiją numalšinti ir kontroliuoti įmanoma tik vartojant vaistus. Ji pati labai bijo agresyvios dukters, nesijaučia pajėgi bei vidumi tvirta sureaguoti. Taip pat siekia būtinai kontroliuoti dukters elgesį visame kame. Taigi, ji tarsi neieško tikrųjų agresiją paskatinančių veiksnių, nebando suprasti giliųjų agresijos priežasčių ir padėti dukrai išmokti su jomis gyventi. Taigi, vaistai, užslopinantys reakciją ir nervų sistemą yra, jos manymu, vienintelis tikrai veiksmingas būdas sustabdyti agresiją. Kitų ekspertų požiūriu kai kuriais atvejais, priklausomai nuo proto negalios ir ją lydinčių sutrikimų pobūdžio, vaistai yra būtini tam tikram suvokimo ir adekvataus reagavimo užtikrinimui. Tačiau svarbiausia išlieka paties asmens sąmoningumas, apsisprendimas, veiksmai, mokymasis susidoroti su savo baimėmis, kalbėjimas apie poreikius, problemų sprendimas, nesaugių situacijų išgyvenimas ir pozityvūs patyrimai.

3.1.4. Ekspertai apie asmens priėmimą su pagarba ir meile. Daugiausia darbo patirties turinti ekspertė išsakė svarbiausią savo pastebėjimą - “labiausiai keičia tas žmogiškumo santykis”. Ilgai dirbdama neįgaliųjų gyvenimo namuose ji pamatė, kad žmones su proto negalia agresyviais padaro pati visuomenė. Atmesdami, nesuprasdami, reaguodami su pykčiu ir nepagarba, žemindami, perimdami atsakomybę ir atimdami savarankiškumą visuomenės nariai pirmiausia mato negalią, o po to tik asmenį. Toks skaudus patyrimas išlieka visam gyvenimui ir prireikia daug laiko vidinėms žaizdoms išgyti. Stebėdama naujai atvykusius gyventojus, matydama jų dideles baimes, negatyvius patyrimus ir ilgai trunkantį draugystės kūrimo procesą, ji pabrėžė, jog asmens priėmimas ir pagarba jam yra labai labai svarbi. Kita ekspertė taip pat minėjo, kad ilgiau užimtumo centrą lankantys ir gyvenimo bendruomenėje patirties turintys asmenys yra patyrę saugumą, išgyvenę draugystės santykius, patikėję savimi bei aplinkiniais, sukūrę tarpusavio pagarba ir meile artimui paremtus santykius. Jie išmokė būti atsakingais už savo darbus, žodžius, elgesį. Motinos pastebėjimai apie retesnius dukters agresijos priepuolius lankantis užimtumo centre irgi patvirtina meilės ir priėmimo teigiamą poveikį asmeniui. Jos dukra jaučiasi saugi ir reikalinga tame centre, noriai į jį eina, džiaugiasi veikla, o ypač draugais ir tarpusavio santykiais.

Buvo paminėta, kad atostogų ir savaitgalių metu dukra tampa nerami, blaškosi, jai trūksta veiklos bei centro teikiamo saugumo, aiškios dienotvarkės, bendruomenės. Kita ekspertė pastebėjo, kad pradėję lankyti užimtumo centrą žmonės dažnai giliai savyje nešiojasi patirtą atstūmimą, pasmerkimą, prisimena gautas bausmes. Ji pastebėjo, kad neseniai baigusiems mokyklą sunku patikėti, kad juos myli ir priima, su jais draugauja nepaisant jų padarytų klaidų ar netinkamo elgesio.

3.1.5. Ekspertai apie pačių neįgaliųjų agresijos įveiką. Keturios iš penkių ekspertės išreiškė, nuomonę, jog patys proto negalia turintieji asmenys gali išmokti suvaldyti savo agresiją. Tas išmokimo procesas yra skirtingos trukmės, priklausomai nuo ankstyvosios patirties, šeimoje išmokto elgesio, negalios stiprumo ir žmogiško pagarbos santykio išgyvenimo. Viena darbuotojai išsakė pastebėjimą apie iš šeimos atsineštą manipuliacinį elgesio modelį. Ji yra pastebėjusi, jog tie, kuriuos namuose lepdavo ir per daug globodavo, yra išmokę savo agresyviu elgesiu išsireikalauti dėmesio bei patenkinti kitus savo poreikius. Tie, kurie patyrę pagarbą ir lygiavertį bendravimą šeimoje, taip elgiasi ir užaugę bei gali kontroliuoti savo agresiją. Įmanomu išmokimą valdyti savo agresiją padaro ir paaiškinimas bei ribų nustatymas. Visos ekspertės darbuotojos sakė, jog neįgaliajam svarbu žinoti, kaip bus reaguojama į tam tikrus jo veiksmus ar žodžius, kokios taisyklės egzistuoja grupėje ar gyvenimo įstaigoje bei kokios nuobaudos taikomos. Svarbu paaiškinti, kas asmens laukia po jo demonstruojamo agresyvaus elgesio ir taip pasielgti. “Jei žinai, kas seka po to – išmoksi”. Taip asmuo įgalinamas priimti sprendimą ir apmąstyti savo poelgius bei susitvardyti. O nepavykus priimti bausmę, pvz.: plauti indus, būti atskirtam nuo grupės, išvažiuoti namo vidury dienos ir pan. Galima daryti išvadą, jog kai atsakomoji reakcija siejasi su agresyviai besielgiančio asmens poreikių apribojimu, tai jis/ji supranta ir adekvačiai sureagoja. Vienoje situacijoje asmuo ėmė tvardyti savo agresyvius veiksmus, kai jam buvo apribotas gaunamų cigarečių skaičius. Tokiais atvejais agresijos suvaldymui įtakos daro ir šalia esantis asmuo, t.y. jei neįgaliajam svarbūs santykiai su reaguojančiu asmeniu: juos sieja stiprūs draugystės, pagarbos, prisirišimo, meilės ryšiai, tai asmuo su negalia greitai užgniaužia savo pyktį, gailisi dėl elgesio ir atsiprašo.

Esant sudėtingai negaliai ar stipriems agresijos priepuoliams, kai net fizinė žmogaus būseną pakinta ir matoma išoriškai, būtini vaistai. Ekspertai pripažino, kad yra sunkių vidinių

traumų, tam tikrų smegenų veiklos pakitimų, kur be vaistų pagalbos nebus įmanoma veiksmingai reaguoti nei aplinkiniams, nei pačiam asmeniui.

Sutrikusio intelekto asmenys turi savo poreikius, norus, pomėgius ir svarbu juos gerbti. Ekspertai pateikė kelias situacijas: mergina turėjo stiprų norą susitikti su vaikinu ir visas kliūtis stengdavosi pašalinti bet kokiais metodais. Kitas vaikinys jautė poreikį būti vienuoje, o kai kiti jo nepalikdavo ramybėje, išsireikalaudavo to mušdamas. Tai yra situacijos, kuriose kiekvienas kovotų ir siektų patenkinti savo poreikius, tačiau asmenys su proto negalia dažnai nėra išmoke apie tai kalbėti, parodyti ir nežeisdami kito asmens to pasiekti.

Viena ekspertė motina visiškai paneigė galimybę pačiai dukrai su intelekto sutrikimu suvaldyti savo agresiją. Ji taip pat išsakė netikėjimą išmokimu. Tačiau visame interviu motina apie dukrą pasisakydavo neigiamai. Tai pat ji pati dukters bijojo bei iš karto kreipdavosi į ką nors pagalbos sudėtingose agresyvumo pasižyminčiose situacijose. Susidarė savimi nelabai pasitikinčios, dukterį nuvertinančios ir hiperglobojančios motinos išpūdis.

Jausdamas kitų pasitikėjimą ir pagarbą jam, patirdamas saugumą kiekvienas asmuo su proto negalia gali išmokti gyventi su savo baimėmis. Tam tik reikia laiko.

3.1.6. Ekspertų rekomendacijos darbuotojams/šeimos nariams – reaguojančiam į agresiją.

Visi ekspertai darbuotojai, paklausti apie didžiausius sunkumus jų darbe, minėjo sunkumą suprasti. Didžiausias jų poreikis dirbant su proto negalią turinčiais yra suprasti jų asmenybes, negalias, norus bei pagalbos būdus. Asmens ir situacijos supratimas yra didžiausias poreikis žmonių esančių šalia neįgalaus asmens. Apie šį norą suprasti savo dukteris netiesiogiai užsiminė ir ekspertės motinos. Taigi, gilinimasis į situacijas, jų analizė, asmens gyvenimo konteksto žinojimas, supratingumas yra siektinas ir būtinas, nors ir tampa pagrindiniu sunkumu darbe. Buvo paminėtas išvalgumas kaip svarbi asmeninė savybė. Viena ekspertė motina džiaugėsi atradusi ir supratusi dukters agresiją išprovokuojančius ar paskatinančius faktorius. Šis žinojimas įgalino ją atitinkamai situacijai pasirinkti tam tikrus reagavimo būdus, pvz.: artėjant stipriam agresijos priepuoliui nedrausminti dukters, leisti jai įgyvendinti savo norus, “praleist pro akis”, nesipriešinti, bet tik stengtis apginti jaunesnę seserį ir save. Kitais atvejais, ji palikdavo dukrą vieną ir neturėdama kam rodyti savo agresijos, į ką išsikrauti, dukra apimdavo. Taip pat svarbios asmeninės darbuotojo savybės: savęs priėmimas su savo agresija ir būdo bruožais, savigarba nesileidžiant būti skriaudžiamam, išdrįstant apsiginti. Viena ekspertė išsakė nuostatą “Jisai yra

tavo klientas, o ne tu esi jo klientas”. Dirbant su sutrikusio intelekto asmenimis, ypač pedagoginėje veikloje ar ugdant įvairius socialinius įgūdžius, būtina kantrybė kartoti dalykus ir laukti rezultato.

Ekspertai išskyrė ir tam tikromis situacijomis būtiną bei veiksmingą agresijos įveikos būdą – reagavimą jėga. Tiesioginis kūno kontaktas, rankų suspaudimas, stiprus apkabinimas, parbloškimas ant žemės yra būdai sudrausminti, atkreipti agresijos apimto asmens dėmesį, apginti aplinkinius ir jį patį, suteikti fizinę šilumą ir saugumą per sumažintas judesių ribas. Tačiau, ekspertų nuomone, tai nėra vienintelis ir pagrindinis įveikos būdas.

Viena ekspertė darbuotojų vaidmenį apibūdino Ž.Vanje fraze “turi būti upės krantu“. Jame ekspertė išskaito, „kad jie yra upė, o tu esi tas krantas, kuris palaiko ir nu tą upės tėkmę ir kažkaip tai veda“. Ir, be abejo, užtikrina saugumą, nurodo ribas. Tai papildoma kitos ekspertės akcentuotas taisyklių laikymosi užtikrinimas ir reagavimas į jas pažeidžiantį asmenį. Svarbu neišsigąsti agresyvaus žmogaus, neparodyti savo baimės ir pasirinkti tam tikru reagavimo būdą. Reaguoti būtina ne tik žodžiais išsakant savo nuomonę, kalbant ar nustatant ribas, bet asmuo visa savo esybe turi tikėti tuo, ką daro. Tuomet jo žodžiai bus įprasminti ir pastiprinti kūno kalba. Kita ekspertė išreiškė taisyklę, kuria vadovaujasi – „prieš agresiją ne agresija, bet meile“. Ji pati tiki ir kitiems siekia parodyti, kad svarbu priimti patį neįgalų žmogų ir suprasti jo ar jos agresiją. Nepriimti asmeniškai, bet suvokti kontekstą, žinoti apie ankstesnes patirtis, iš kurių ji kyla ar asmenims, kurių atžvilgiu ji reiškiamas. Svarbu būti su žmogumi ir parodyti, kad jo baimė nėra už jį didesnė. Kita darbuotoja išreiškė poziciją „pasakom ir parodom“. Iš vartojamo daugiskaitos linksnio ir vėliau interviu metu išsakytų dalykų, išryškėja komandos vaidmuo. Svarbu dirbti komandinį darbą ir aptarti bei sutarti dėl bendrų darbuotojų nuostatų ir požiūrio, taisyklių grupėje bei reagavimo būdų. Taip pat bendradarbiauti su šeima.

Apibendrinti galima pabrėžiant visumini amsens brandumą, kurio ypač reikia dirbant su proto negalia turinčiais suaugusiais asmenimis. Vienos ekspertės žodžiais tariant, svarbu, kad darbuotojai „nebūtų visai žali“, t.y. turėtų patirties gyvenime, neišsigąstų ir augtų skaudžiuose patyrimuose. Svarbu „ir žinių turėti, ir sakau, būti tokiam, viduj kad būti... Žmogum“.

3.2. Ketvirtas analizės etapas – empirinis ir teorinis generalizavimas.

Šiame etape siekiama gautus empirinius duomenis generalizuoti ir siejant su teorija aprašyti sutrikusio intelekto suaugusių asmenų agresijos reiškinių išsamų vaizdą.

3.2.1. Agresijos apraiškos. Agresiją kaip fenomeną galima apibūdinti per jos apraiškos būdus. Išskiriama tiesioginė ir netiesioginė agresija. Tiesioginė agresija – tai veiksmai (fizinė agresija) ar žodžiai (verbalinė agresija), kurie matomi, girdimi, apčiuopiami ir pasireiškiantys tiesiogiai. Kita rūšis – netiesioginė agresija. Jos apraiškos nėra tiesiogiai nukreiptos į kitą asmenį ar asmenų grupę, bet šiais būdais agresija demonstruojama tarsi “per aplinkui”. Tokie veiksmai, mintys ar nusiteikimai savo priežastimis ir kilme priskiriami agresijos apraiškoms. Respondentų įvardintas iš patirties bei literatūroje minimas agresijos apraiškas pateikiamos lentelėje.

Asmens pyktis, nepasitenkinimas, baimės ir negatyvūs patyrimai pasireiškia per agresiją tuomet, kai ją pastiprina kiti veiksniai. Be biheavioristinio agresijos apibrėžimo, išreiškiančio reakciją, kurios metu kitas gauna kenksmingą stimulą, siūloma išplėsti agresyvaus elgesio suvokimą. Baron ir Richardson (Krahe, 2001) pateikia apibrėžimą, kuriame akcentuojami asmens negatyvių pasekmių ketinimai bei rezultatų siekimas. Asmenys su intelekto sutrikimais ypač pasižymi nesugebėjimu tiksliai įvardinti savo poreikių. Dažnai ankstyva jų patirtis šeimose ir mokykloje lemia savarankiškumo, įtakos lauko bei galimybių ribotumą. Prisidedant kitiems veiksniams asmuo su negalia siekia savo norimo rezultato aplinkiniams nepriimtinais būdais. Tyrimo metu apklausti ekspertai įvardino jautrumą aplinkai: aplinkinių blogos nuotaikos perėmimas, oro sąlygų tiesioginė įtaka nuotaikai, mėnulio fazės ir kitų asmenų reakcijos į neįgaliojo veiksmus ar žodžius.

Remiantis klasikinio ir operantinio sąlygojimų, socialinio mokymosi ir kognityvine teorijomis galima teigti, jog toks elgesys yra išmoktas. Nuo socialinių sąlygų, asmeninio patyrimo priklauso, koku būdu agresija bus išreikšta.

Agresijos rūšis		Pasireiškimo būdai
Tiesioginė agresija	Verbalinė	Įžeidinėjimas Kerštavimas Klastingumas Šūkavimas Prakeikimai Keikimasis Grasinimai užmušti Rėkimas Erzinimas

	Fizinė	Kandžiojimas Mušimas Trankymas Smogimo veiksmai Įtūžio proveržiai, protrūkiai Kankinimas Spjaudymas Trypčiojimas kojomis Žaislų mėtymas Kitų daiktų mėtymas Spardymas Stumdymas Impulsyvūs sekso proveržiai kitai lyčiai Impulsyvūs sekso proveržiai tai pačiai lyčiai Masturbacija Tampymas už plaukų Tampymas už kitų kūno dalių Daiktų atėmimas Daiktų gadinimas Verkimas Nagų kramtymas
	Netiesioginė agresija	Piktadžiuga Kenkimas Naikinimas Menkinimas Niekimas Peikimas Nusivylimas Valdžios demonstravimas Agresyvi reakcija į paliepiamus, nurodymus Pusiausvyros praradimas Išsisukinėjimas Vogimas Melavimas Taisyklių nesilaikymas Prievartavimas Nepažangumas

3.2.2. Agresija = Baimė + Nesaugumas. Iš mokslinėje literatūroje pateikiamų tyrimų bei teorijos, tiek iš kokybinio ekspertų tyrimo galima daryti išvadą, jog sutrikusio intelekto asmenų agresijos priežastis nustatyti yra labai sudėtinga. Sunkų ar labai sunkų intelekto sutrikimą turinčiųjų agresiją dažniausiai sąlygoja biologiniai veiksniai (būtent intelekto pažeidimai) ir genetiniai faktoriai. Lengvo ar vidutinio intelekto sutrikimo asmenų agresija yra labai kompleksinis reiškinys. Bandant nustatyti jo priežastis svarbu atsižvelgti ne į vieną agresyvų

elgesį aiškinančią teoriją, bet žvelgti į viso asmens gyvenimo kontekstą, intelekto sutrikimą lydinčius kitus negalumus ir papildomus veiksnius.

Tyrimo metu apklausti ekspertai pagrindinę sutrikusio intelekto asmenų agresijos priežastimi įvardino vidinę baimę. Tai gilaus netekties jausmo, atsiskyrimo ir vienatvės baimė. Tėvų ar kitų artimų žmonių mirtis, emocinė deprivacija, skyrybos šeimoje tampa agresyvaus elgesio pasireiškimo priežastimi. Be to, sutrikusio intelekto asmenys dažnai juos supantį pasaulį suvokia kaip svetimą, trikdantį ir besikeičiantį greičiau negu jie gali reaguoti. Kitas svarbus agresijos priežastingumą paaiškinantis faktorius – paties asmens patirta agresija. Visi ekspertai dirbantys su intelekto sutrikimų turinčiais asmenimis minėjo neabejotiną neigiamos skaudžios patirties (smurtą, prievartą, konfliktus) šeimoje, mokykloje, psichiatrinėje ligoninėje įtaką dabartiniam agresyviai elgesiui. Tai patvirtina įvairūs vaikų iš išsiskyrusių šeimų elgesio tyrimai. Taip pat stebimas perkėlimo mechanizmas – iš psichiatrinės ligoninės į stabilią, jaukią aplinką patekę ir pagarba paremtą bendravimą patiriantys asmenys agresyviai reaguoja į draugiškumą, pagalbą.

Nesaugumas – tai lemiamas veiksnys agresijai pasireikšti. Stabilių, saugių santykių šeimoje trūkumas, nežinojimas ir pasimetimas naujoje vietoje, matant nepažįstamus žmones, atliekant naujas užduotis sukelia nerimą, patiprina baimę ir iš šios būsenos, prisidedant kitiems veiksniams pasireiškia agresija.

3.2.3. “Sėkminga agresijos įveika – loterija”. Reaguojant į agresiją svarbu atsižvelgti į agresiją demonstruojančio asmens unikalumą ir negalios specifiškumą, jo asmeninę patirtį, tos aplinkos, kurioje esama, kontekstą, šalia esančių kitų asmenų su negalia įtaką, agresiją demonstruojančio asmens bei reaguojančiojo į ją santykius ir galimybes. Vienaip reaguojant konkretus žmogus su intelekto sutrikimais dar labiau supyks ir įsius, kitaip – nurims ir atsiprašys. Taip pat reaguojant kitam asmeniui poveikis bus kitoks. Stebimos kitų žmonių elgesio pasekmės irgi gali įtakoti agresijos pasireiškimą. Iš įvairių pasisekusių ir nepavykusių bandymų suvaldyti agresiją, mokslinių psichologinius mechanizmus ir elgesį aiškinančių teorijų, specialistų rekomenduojamų įveikos būdų svarbu atrasti savo asmeninį. Galimi agresijos įveikos būdai:

- Pokalbis – tinkamas verbalinės ir netiesioginės agresijos įveikos būdas. Svarbu, darbuotojui ar šeimos nariui reaguojančiam į agresiją, kalbėti aiškiai ir ramiai. Kartais prireikia konfrontacijos griežtu ir direktyviu balso tonu. Taip pat būtina sutrikusio intelekto asmeni

skatinti išreikšti savo mintis, pasakoti apie savo jausmus ir būsenas, įvykius ir kitus situacijos dalyvius.

- Kūno kontaktas – ne sutramdymas naudojant jėgą ir smurtą, bet saugumo suteikimas fizinio kontakto būdu.
- Dėmesio neatkreipimas – jei agresyviu elgesiu siekiama dėmesio. Kartais bausmė irgi gali būti suvokiamas kaip trokštamasis dėmesys.
- Atskirimas nuo aplinkinių – buvimas vienam patalpoje įpareigoja asmeniškai atrasti nusiramino būdus. Veiksmingas, jei agresyviu elgesiu kitų atžvilgiu siekiama manipuliuoti ir aplinkinių asmenų buvimas yra pagrindinis agresiją įtakojantis faktorius.
- Medikamentai - kai kuriais atvejais, priklausomai nuo proto negalios ir ją lydinčių sutrikimų pobūdžio, vaistai yra būtini tam tikram suvokimo ir adekvataus reagavimo užtikrinimui. Tačiau svarbiausia išlieka paties asmens sąmoningumas, apsisprendimas, veiksmai, mokymasis susidoroti su savo baimėmis, kalbėjimas apie poreikius, problemų sprendimas, nesaugių situacijų išgyvenimas ir pozityvūs patyrimai.
- Neadekvati reakcija – reaguojama tam asmeniui ir aplinkai netikėtu būdu. Svarbu agresyvaus asmens savybių, mąstymo galimybių, psichikos veikimo ir elgesio ypatybių žinojimas.

3.2.4. Labiausiai keičia žmogiškumo santykis. Pats savaime intelekto sutrikimas kaip negalumas nelemia agresyvaus elgesio. Jis formuojasi ir yra išmokstamas bandant įvairias savo poreikių patenkinimo, dėmesio užtikrinimo strategijas, kopijuojant kitų elgesį, veikiant tam tikrai pastiprinimų ir bausmių sistemai. Galima daryti išvadą, jog patiriant meilę, pozityvų įvertinimą ir pripažinimą šeimoje, pagarbą asmeniui, suteikiant galimybę savarankiškumo bei savivertės augimui, įgalinant asmenį su negalia, jo bendravimo būdas keičiasi ir agresyvumas mažėja.

3.2.5. Išmokti įmanoma. Intelekto sutrikimas nustatomas IQ koeficiento testais, tačiau jie neapibūdina praktinio ir socialinio intelekto. Specialistai teigia, kad svarbu atsižvelgti į asmens adaptacijos įgūdžius bei aplinkos ir asmens sąveiką. Ypatingai svarbios yra tos pradiniais asmenybės raidos etapais atsirandančios sąlygos, kurios skatina įvairių elgesio sutrikimų atsiradimą. Mokslininkai teigia, kad dauguma agresyvaus elgesio formų, agresijos objekto pasirinkimas, agresyvaus elgesio pasireiškimo dažnumas yra nulemiami socialinių faktorių.

Taigi, sutrikusio intelekto asmens funkcionavimas tiesiogiai susijęs su gaunama pagalba, kurios dėka asmens būklė ir funkcionavimas gali pagerėti. Tai patvirtina ir elgesio išmokimo teorijos bei apklaustų ekspertų pastebėjimai. Dažnai sutrikusio intelekto asmens agresyvus elgesys yra socialinio mokymosi proceso rezultatas, kurį įtakoja dažnai nepalankios identifikacijos funkcionavimo sąlygos, modeliavimas, netinkami elgesio skatinimo mechanizmai, informacijos perdavimo klaidos. Sutrikusio intelekto asmenims būdingas padidėjęs jautrumas aplinkai bei tarpusavio santykiams. O emociniai išgyvenimai yra svarbus socialinės informacijos perdavimo modelio komponentas ir gali keisti stimulų interpretacijos tikslumą. A.Bandūros agresijos motyvacinių faktorių modelis pabrėžia, kad nuo to, kokį asmuo turi patyrimą, kaip kognityviai bus įvertintas emocinio sužadavimo šaltinis, kokios reakcijos susidorojant su frustracija yra išmoktos, kokie gaunami pastiprinimai, priklauso reakcijos į situaciją tipas. Remiantis A.Bandūros socialinio mokymosi teorija ir kokybinio tyrimo rezultatais, galima teigti, kad esant tinkamoms išmokimui sąlygoms pats lengvą ar vidutinį intelekto sutrikimą turintis asmuo gali išmokti įveikti savo agresiją.

Ekspertai pastebėjo, kad pagarbą ir lygiavertį bendravimą šeimoje patyrę intelekto sutrikimus turintys asmenys, taip patys elgiasi subrendę bei gali kontroliuoti savo agresiją. Netgi, susiformavus manipuliaciniam elgesiui ar turint asmeninę agresijos patirtį, asmuo gali suvaldyti savo agresiją tam tikra dalimi ir per tam tikrą, dažniausiai metais skaičiuojamą, laikotarpį. Išmokimas valdyti savo agresiją tampa įmanomas, kai:

- jaučiamas kitų pasitikėjimas ir pagalba asmeniui;
- patiriamas saugumas;
- užmezgami draugystės ir bendrystės santykiai;
- paaiškinamos ir asmeniui suprantamos nustatytos ribos ir taisyklės bei jo elgesio pasekmės.

3.2.6. “Darbuotojas turi būti upės krantu”. Pirmiausia būtina priimti ir suprasti sutrikusio intelekto asmenį, analizuoti ir įvertinti jo agresyvų elgesį. Siekiama kuo objektyviau suvokti situaciją ir ją apibūdinti, suprasti kontekstą, stengtis pažvelgti į įvykį iš šalies, ieškoti informacijos ir ją analizuoti. Tik vėliau ieškoti agresijos įveikos būdų. Darbuotojai turi būti brandūs žmonės, turintys psichologinių ir socialinio darbo su specialiujų poreikių turinčiais asmenimis žinių bei patirties.

4. IŠVADOS

Atlikta literatūros apžvalga ir kokybinio tyrimo metu gautų duomenų analizė leidžia daryti šias išvadas:

1. Agresija, kaip elgesys, kuriuo siekiama pakenkti kitiems ar juo kitaip paveikti, pasireiškia labai įvairiais būdais. Yra stebima tiesioginė (fizinė ir verbalinė) ir netiesioginė agresija. Agresijos apraiškos priklauso nuo intelekto sutrikimo sudėtingumo, asmeninių savybių, patyrimo ir socialinių sąlygų. Į aplinkinius nukreipta agresija dažnai yra perkėlimo mechanizmo rezultatas.

2. Intelektu sutrikimų turinčių suaugusių asmenų agresija yra labai sudėtingas reiškinys. Didelį ar labai didelį intelekto sutrikimą turinčiųjų asmenų agresiją daugiausia sąlygoja biologiniai veiksniai (būtent smegenų veiklos sutrikimai) ir genetiniai veiksniai. Lengvo ar vidutinio intelekto sutrikimo asmenų agresiją nulemia visas asmens gyvenimo kontekstas, intelekto sutrikimą lydintys kiti negalumai ir papildomi veiksniai. Galima pabrėžti, kad pagrindinė intelekto sutrikimų turinčių suaugusių asmenų agresijos priežastis yra netekties jausmo, atsiskyrimo ir vienatvės baimė. Asmens išgyvenamas emocinis ar fizinis nesaugumas yra esminis agresijos pasireiškimą lemiantis veiksnys.

3. Reaguojant į agresiją svarbu suvokti, kiekvieno asmens unikalumą ir negalumo specifiškumą. Galimi reakcijos būdai: pokalbis, kūno kontaktas, dėmesio neatkreipimas, neadekvati reakcija, atskyrimas nuo aplinkinių, medikamentai. Reakcijos būdus kiekvienas turi asmeniškai atrasti ir pritaikyti.

4. Intelektu sutrikimas kaip negalumas pats savaime nelemia agresijos. Dažnai ji yra socialinio mokymosi procesų metu įgytas reagavimo būdas, kuris kinta asmenims patiriant pagarbą ir meilę grįstus žmogiškus santykius.

5. Remiantis socialinio mokymosi teorija ir kokybinio tyrimo rezultatais, galima teigti, kad esant tinkamoms išmokimui sąlygoms pats lengvą ar vidutinį intelekto sutrikimą turintis suaugęs asmuo gali išmokti įveikti savo agresiją. Mokymosi procesui ir pozityviam pokyčiui reikia nuolatinių paaiškinimų ir mokymo, emocinio saugumo: aplinkinių pasitikėjimo, pastiprinimų, draugystės santykių, bei laiko.

6. Dirbantys su intelekto sutrikimų turinčiais asmenimis žmonės turi būti profesionalai žinių ir įgūdžių prasme bei turėti tam tikrą humanišką, subsidiarumu grįstą požiūrį.

Literatūros sąrašas :

1. Ackerman B.P., Brown E.D., D'Eramo K.S., Izard C.E. Maternal Relationship Instability and the School Behavior of Children From Disadvantaged Families. *Developmental Psychology*, 2002. Vol.38, No.5.
2. Bakk A., Grunewald K. *Globa*. Vilnius: Avicena, 1998. 297p.
3. Barkauskienė R., Bieliauskaitė R. Mokymosi negalią turinčių vaikų elgesio ir emocijų sunkumai. *Medicina*, 2002, tomas 38, Nr.4.
4. Bates J.E., Pettit G.S., Dodge K.A., Ridge B. Interaction of Temperamental Resistance to Control and Restrictive Parenting in the Development of Externalizing Behavior. *Developmental Psychology*, 1998. Vol.34, No.5.
5. Brady Eric R., *Coping with Violent Behaviour – a Handbook for Social Work Staff*. Harlow: Longman, 1993. 114p.
6. Charles C.M. *Pedagoginio tyrimo įvadas*. Vilnius: Alma Littera, 1999. 397p.
7. Christensen, H.B., Bilenberg, N. Behavioural and Emotional Problems in Children of Alcoholic Mothers and Fathers, *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2000. No.9.
8. Hallahan D.P., Kauffman J.M. *Ypatingieji mokiniai: Specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius: Alma littera, 2003. 591p.
9. Harland, P., Reijneveld, S.A., Brugman, E., Verloove-Vanhorick, S.P., Verhulst, F.C. Family Factors and Life Events as Risk Factors for Behavioural and Emotional Problems in Children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2002. Nr.11.
10. Karvelis V. Sutrikusio vystymosi asmenų korekcinis ugdymas ir jų socialinė adaptacija bei integracija Lietuvoje. Specialiųjų poreikių vaikų integruotas ugdymas: patirtis ir perspektyvos. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1994. 17p.
11. Krahe B. *The Social Psychology of Aggression*. Hove: Psychology Press, 2001. 277p.
12. Mistry R.S., Vandewater E.A., Huston A.C., McLoyd V. Economic Well-Being and Children's Social Adjustmen: The Role of Family Process in an Ethnically Diverse Low-Income Sample. *Child Development*, 2002. Vol.73, No.3.
13. Sandler I.N., Tein J.-Y., Metha P., Wochik S., Ayers T. Coping Efficacy and Psychological Problems of Children of Divorce. *Child Development*, 2000. Vol.71, No.4.

14. Stein J.A., Newcomb M.D., Bentler P.M. Differential Effects of Parent and Grandparent Drug Use on Behavior Problems of Female Children. *Developmental Psychology*, 1993. Vol.29, No.1.
15. Sutrikimų klasifikacija /Ats. red. A. Bagdonas. Vilnius: VU I-klā, 1995. 30p.
16. Tarptautinė funkcionavimo, negalumo ir sveikatos klasifikacija. Vilnius: Pasaulinė Sveikatos Organizacija, 2004. 312p.
17. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos Vilnius: Lietuvos Teisės akademija, 1997. 217p.
18. Wicks-Nelson R., Israel A.C. *Behavior Disorders of Childhood*. New Jersey: Pearson Education, 2006. 565p.
19. Winkley L. *Emotional Problems in Children and Young People*. London; New York: Cassell, 1996. 328p.
20. Žukauskienė R. Agresija ir bendradarbiavimas: kaip padėti vaikams išmokti konstruktyviai elgtis. *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Margi raštai, 1999.
21. Žvikaitė D. Neįgaliųjų socialinės integracijos klausimu. Vilnius: Mokslo aidai, 2000. 49p.

PRIEDAI

1 priedas

Kokybinio tyrimo pagrindiniai klausimai:

1. Norėčiau paprašyti, kad Jūs pasidalintumėte savo mintimis, kai atsakinėsite į klausimus. Neskubėkite, pasakokite viską, kas ir kaip Jums atrodo ir kas Jums yra svarbu. Man tai yra įdomu ir svarbu girdėti, ką Jūs manote.

Ekspertams darbuotojams:

2. Papasakokite, prašau, kaip atsitiko, kad jūs dirbate su proto negalią turinčiais asmenimis.
3. Papasakokite apie klientus, lankančius jūsų užimtumo centrą.

Ekspertams motinoms:

2. Apibūdinkite, prašau, savo šeimą: kiek joje narių, kokie tarpusavio santykiai ir panašiai.
3. Kuomet jums būna sunkiausia dirbti/būti su šiais žmonėmis? Papasakokite, kokios tai situacijos.
4. Ką jūs darote agresyvių situacijų metu?
5. Įsivaizduokite, kad naujas darbuotojas/nepatyręs šeimos narys klausia jūsų patarimo. Ką patartumėte jam susidūrus su agresija?
6. Kiek, jūsų manymu, pats asmuo gali valdyti savo agresiją? Kaip galima to išmokti?

Ekspertų interviu

I – 2

T. (atsidusau) Noriu paprašyti, kad pasidalintumėte savo mintimis atsakydama į klausimus / ir kad pasakotumėte viską, kas jums yra svarbu. / Man tai yra įdomu. / Neskubėkite.

Pirmiausia / gal galite papasakoti, kaip atsitiko, kad jūs dirbate su neįgaliais žmonėmis?

R. Mhm. Čia kažkaip keistai kažkaip...Visą gyvenimą galvoju, kad dirbsiu su **vaikais**, nes buvau kažkaip savanorė su vaikais ir man patiko tas darbas ir paskui šiaip //(įkvepia) Pirmas mano

darbas buvo dirbti su vaikais ir atrodė, kad **visai ir sekasi**, ir gerai. Ir kažkaip atsitiktinai, / vat draugė mane pakvietė dirbti su neįgaliaisiais. / Aš kai nuėjau tai man buvo tas toks *nežinau*, kaip kažkoks **šokas**, vat su neįgaliaisiais. Nu kad yra kažkokie kitokie **žmonės** ir aš anksčiau niekur nebuvau susidūrusi. Yra **mano** pasaulis su **mano** žmonėmis ir yra neįgaliųjų pasaulis, apie kurį aš / nu nieko nežinojau. / Ir buvo tas, *net nežn* nesakyčiau, kad aš stengiausi palaikyti atstumą, bet tiesiog natūraliai buvo tas atstumas. Ir kažkaip // pradėjau. Iš pradžių su popieriais su popieriais, paskui pamačiau, kad jie / tokie labai bendraujantys, / kad tokie lygiai kaip **ir mes**. Ir netgi kažką tokio tu-rintys, kas **patraukia** ir kas mane **žavi**. G-e-ri tokie, / **nuoširdūs** tokie. Kaip ir net neži naivūs tokie, nu ne naivūs, kaip kartais juokingi tokie *naivūs*, tokie kažkaip labai linksma su jais dirbt. // *taip...* Ir pradėjau su neįgaliaisiais ir dabar kažkaip pamačiau, kažkaip, kad ne tik su vaikais norisi dirbti ir bet su neįgaliaisiais ir kad labai dar daug galima daryti toje srityje. Dar daug nepadaryta pas mus Lietuvoje daug yra.// *tai va*.

T. Ar galėtumėte apibūdinti su kokiais neįgaliaisiais Jūs dirbate? Kas tie klientai, kurie ateina?

R. Tai tarkim, // di didžioji darbo dalis yra su proto negalios žmonėmis, kurie yra suaugę, turintys

protinę negalią, // (atsidūsta) ir šie-šiek tiek mažiau tarkim yra su vaikais, kurie turi kompleksines negalias: ir protinę, ir fizinę, ir psichinę negalią./ Arba derinys kažkoks šitų.// *vat tu. / Tokie*.

T. Man tai labiausiai domintų Jūsų darbas su suaugusiais, turinčiais protinę negalią./

R. Mhm.

T. Tai, / jeigu dabar galvotumėte apie apie juos ir darbą su jais, / mhm. Galėtumėte gal papasakoti, nu kur yra Jums sunku. Kada sunku dirbti?

R.*Aha...* Tarkim ką pastebėjau, kad va toks darbas / ko reikalauja konkrečiai iš manęs tai gal tos tokios nu **kantrybės** ir tų tokių, kad rezultatai pasimato tik po daug laiko ir nebūtinai jie pasimato. // Daugiau tos kantrybės, tų r-a-n-k-ų nenuleidimo. Dirba, dirbam / dar toliau.// Nes mane kažkaip vat labai išmuša iš vėžių arba *suerzina*, vat atrodo tu mokaisi mokaisi tą patį dalyką, nu pavyzdžiui kaip įjungti, išjungti kompiuterį pusę **metų**, ir staiga po kokių aštuonių mėnesių jie vėl paima išjunginėti su ranka. Nu tai / kažkaip išmuša iš vėžių ir galvoju / **Jezau**, šešis mėnesius kalam tą patį į galvą, bet tikrai **moka** ir aš nežinau, toks jausmas, kad, kai tu jų nestebi ir pasakai išjungti kompiuterį tai jie išjungia. O kai tu prieini ir sakai „nu išjungiam kompiuterį“ jis staiga pasimeta ir kažkaip išjunginėja kitaip. / Arba lygiai taip pat, kai pavyzdžiui ateini pavaduoti į grupę. // Nu atrodo, kai jie dirba su savo vadove, tai jie viską žino ir viską moka, bet tavęs ima klausinėti tarkim, kiek čia puo-de-lių reikia, tai kaip čia daryti žvake-e-s./ O daro tai nu kažkaip labai daug n metų. Tai / kažkaip *suerzina* mane kartais atrodo.// Nu arba kad

išleidi kažką pavyzdžiui / mokomės kažkokį naują **žaidimą**. Atrodo jau taip viskas elementaru, jau tiek tų komandų yra tik dvi: arba tu traukiesi į šoną, jeigu yra **akmuo**, arba tu važiuoji tiesiai, jeigu yra kelyje žvaigždutė. Ir vis tiek (kalba su šypsena) jeigu yra kelyje žvaigždutė, tai jie traukiasi į šoną, o jei akmuo tai važiuoja ant akmens./// *gal čia tokie būna / sunkumai /dažniausiai.*

T. Ką Jūs tada darote tose situacijose?

R. (sau tyliai kažką sako) anksčiau tai man, nu labai nežinau. **Ai**, nu **gerai** imam kitą, nu lengviausią imti kitą kuri-į *nu ten tarkim*, kuri ten kažkoks konkretus neįgaliukas jau žino, moka.// Davai žaidžiam tą, dabar tu jam vėl aiškini – žiūrėk, jeigu žvaigždutė, tai reiški, kad reikia paimti tą žvaigždutę ir reikia važiuoti ant **jos**. O jeigu akmuo, tai reikia **trauktis**, nes ten įsidėsi **gužą**.// Nu kažkaip **man** automatiškai ir aš kartais pastebiu jau save matyt ir iš šalies, kad aš instrukciją kartoju nu nežinau jau dešimtą kartą ir mano balsas vis tiek, jis toks ra-mus toks išlieka / toks. / Ramiai gražiai (švelniai taria). Dar kartą paaiškinti ir žiūriu jam vėl neišeina. Ir **dar** kartą paaiškini. Nežinau, gal vat kaip sako, kad neįgaliesiems reikia tos **monotonijos**, to ciklo, tai aš vat irgi kažkaip dirbdama įsivažiuoju į tą ciklą ir monotoniją – dar kartą, nu ir **dar** kartą, **dar kartą** pasiaiškinam/.

T. O kaip jie reaguoja, kai jiems kelis kartus neišeina?

R. Įvairiai labai, priklauso nuo nuo žmogaus kažkokio.// Būna, kad tiesiog nu sako, nu **ai gerai gerai**, bet tu jauti, kad tu aiškini jam instrukciją, bet jis vis tiek neklauso. Lyg praeina vat pro pro šalį viskas. O būna, kad **aha** susikaupia, išklauso ir žiūrėk jau jau kokį trečią arba ketvirtą kartą kartot nebereikia. *Jau jau supranta*. Arba būna tų, kurie vat / užsifiksuoja kažkokį stereotipinį judesį *sau* maigyti pelytę ir maigo,maigo,maigo, maigo ir viskas po *penkto karto* sakai „viskas, stop, nemygam nemygam, nemygam“. / Kol nustoja ir pradeda tavęs klausyti, ką tu sakai, ką nori pasakyti./ Arba tiesiog sako, man čia per sunku. Aš nenoriu mokytis. // Darom ką nors kitą *paskui*. //

T. Ar būna / darbe situacijų, kai hmm susilaukiate kažkokio agresyvaus elgesio?///

R. *Gal kažkaip* mes tarkim tos // *čia labiau* tiesioginės agresijos tai nėra labai, kad suduotų kažkaip ar pastumtų.// *nu tokios...* Bet gal tokia nu, kartais aš pagalvoju, / kai tarkim juokais pradėdam ar tai stumdytis, ar kažką kažkokį sūrį slėgti. Ten tarkim pasijaučia, kad pas kai kuriuos yra vat daug jėgos ir kad ji yra labai nu demonstruojama. Tai yra žymiai **didesnė** už mano jėga. Ne tai kad specialiai, nu tiesiog stumia, kad atlaikyti, tai labai stipriai atlaiko ir kad tu nelabai gali pasipriešinti.// Aš gal tame ta agresija. *Net nežinau*. Tokia tarkim netiesioginė, tas jėgos parodymas./ Ar tarkim, // yra vienas, kuris labai **keikiasi** pavyzdžiui, jeigu jam kas neišeina ir panosei. Nu ir (tyliai keikiasi). Nu ir nesakytum, kad **mane** tarkim keikia, nu bet

T. Mhm

R. Tiesiog jis taip reaguoja, kad jam neišeina vat./ *Sakykim* vat tas man atrodo, tas vat užsifiksavimas kažką nu vat spaudyti pelyte ar spaudinėti bele ką. / Arba tarkim vat dar vienas buvo vaikinukas, kuris tiesiog vat nu kažkaip **piktybiškai** tiesiog nu **nieko** neklausydavo ir landžiodavo visur po kompą. Ir įlenda kur nors į kokią nors programą ir kur, pavyzdžiui, pradeda strigti (įkvepia). Ir tu sakai, kad nu ne-e, mes čia nelendam, mes to nedarom. Ir jis vis tiek vat specialiai, įlenda nežinau dar kažkur, vat kažkas./ Nežinau, net tarkim kur **net aš** nelandžioju. Į tokias, kur nu nežinai

T.mhm

R. tai ir nelandžioji. Kad jis čia žino, kad pataisys, kad čia tam kompiui kažko trūksta *ir*. // Taip daro.// *Per tai kažkaip*.

T. O kas per tai?

R. Nu aš manyčiau, kad kažkoks nu **pasipriešinimas** kažkoks, kažkokia nežinau agresija gal. Tarkim, kad neišeina kažko padaryti ar / *tarkim jeigu* sutrikimai su smulkiąja motorika / (atsidūsta). Dauguma tų kompiuterinių žaidimų vis tiek, yra nu tas tikslumas arba-a galų gale greitis yra nu nu kur arba kur tu netiksliai žaidi, tai tau automatiškai mažiau taškų renkasi ir *tu šiaip žaidi*.// Ar pradeda lįsti kažkur. *Ar čia* jungia čia išjungia, ar ekrano parametrai negerai // Nu sakytum tai, kad neišeina kažko padaryti ar *patiria* kažkokią **nesėkmę**. Nu tokių vat kažkokių agresijos pasireiškimu sureaguoja.

T. Mhm. O **tarpusavyje** kai jie bendrauja / ar pasitaiko kažkokių / ar stresinių momentų? /

R. Nu kažkaip tarkim tie **pykčiai**, tai jie **nuolat** pasitaiko, bet gal labiau gal yra **žodiniai** kažkas kažką pasakė, kažkas ne taip suprato./ Bet kažkaip ar kad susistumdytų, ar kad kažkas tokio, nu aš tai nesu pastebėjusi. Čia gal labiau, kad **vaikai** tarpusavyje. *Kad suaugusieji*, tai. // Nu vat viena gal gal yra mergina, galbūt jinai, jei jai kas nors nepatinka, tai trenkia ar kažkaip puola. / Tai tarkim ir šiaip jeigu vat jeigu susinervina, tai pribėga ten apkabina, bet tikrai ne taip, kaip jinai **paprastai** apkabina, bet tiesiog labai stipriai, stipriai, stipriai. Prispaudžia kažkam galvą, paskui pati suprasdama, kad negerai „oi atsiprašau“ sako.//

T. Mhm

R. // Ir jeigu būdavo ta tarkim agresija prieš save nukreipta. **Sau** įdrėksti kažkaip, ten **plau**-kus sau rauti griebti savo akinius laužyti pavyzdžiui (įkvepia, šnibžda).

T. O **būna** tokių atvejų,

R. Mhm

T. kad į save atkreipta. O kokios čia situacijos, gal galėtumėt bent vieną papasakoti kažkaip plačiau, aplinkybes ar kažką?

R. *kažkaip tai čia* /(...) Čia būna kaip kažko labai norisi, sakai „ne, kad mes taip nedarom arba mes taip nesielgiam, pas mus yra tokios **taisyklės**“. Tarkim, neprasivardžiuoti. / Ten nešūkauti prie stalo./ Ir staiga *pamato* nu susinervina, kažką griebia sau vat į ranką vat . Suleidžia nagus ir žiūri, nu ką tu dabar darysi. Arba kažkaip tiesiog leisi ir toliau tuos nagus leisti, ar sakysi „ai nu gerai tu rėkauk ir kažko nedaryk“. Lygiai taip pat buvo kažkada parduotuvėj, kai pirkom saldumynus. Ir tada ji renkasi, ir saldainiai, ir ledai, ir ten limonadas ir dar kažkas. Ir aš sakau, „stop, tiek negalima, daugiausiai du dalykus“. (įkvepia) / Ir staiga jau nebeišeina išsirinkti, nes yra daugiau gal norimų dalykų, ir nebegali tų prioritetų pasirinkti. Jin griebė sau akinius ir pradėjo vat laužti ir galvoja “ar tu man leisi sulaužyti akinius, ar tu man leisi nusipirkti tuos keturis dalykus.“/

T. Ir ką Jūs tada darėte?

K. Man kadangi tai buvo pirma situacija, tai galvoju hm ką man čia dabar reikia daryti / (įkvėpė). Bet kažkaip tada tiesiog ne tų dalykų, bet sakau viskas, sakau, baik, nelaužyk akinių, sakau, jie brangiai kainuoja, reikės pirkti. Vat per tai gal kažkoks atėjo nusiramimas ir / tada jau kažkaip vis vien mes nusipirkom du dalykus.

T. Jinai išsirinko?

K. Mhm /// *Toks buvo biški* //

T. O po to, kai jau / išėjot iš parduotuvės, kaip elgėsi?

K. Nu tiesiog kaip ir niekur nieko. Tiesiog buvo ta tokia frustracija toje situacijoje, kad staiga reikia kažką pasirinkti, o po to // Kai būna vat kai užaina labai audra

T. Mhm

K. penkiolika minučių ir baigiasi ir saulė šviečia, ir viskas labai gražu. Čia irgi kažkoks toks pyktis užėjo toks įtūžis. / Jis praėjo ir viskas.

T. O kaip Jums atrodo tokioj situacijoje, ar gali / tas neįgalus žmogus, vat dabar ta mergina, valdyti savo pyktį ar kažkaip tai susitvardyti?/

K. Aš tai kažkaip galvoju, jeigu // Nu gal, nu *kaž* gal jinai **gali**. Nes jeigu jinai, ta prasme kažkaip jeigu jai nu tas pyktis, man atrodo, yra kaip **priemonė** tiesiog pasiekti, **ko** nori. Reiškias, kad tu lyg ne **natūraliai** supyksti, bet pyksti dėl to, kad vat tau neleidžia. Tu galvoji, kad jei supyksti, tai kažkas nusileis ir gausi tai, ko nori. Ir išeina lyg kažkaip nu tu gali lyg ir biški sąmoningai kontroliuoti.//

T. O ta mergina, jeigu dabar galvot apie ją, ar jinai galėtų? Ar ką reiktų daryti, kad ji to išmoktų *pavyzdžiui*?

K. // Aš tai galvoju, kad šiaip nu tarkim tai turėtų būti. Nu kad tai nebūtų kažkoks ar netikėtumas, kai jinai tarkim kažko **tikisi** ir tik nuėjusi į tą vietą, nu ir staiga supranta, kad negalės to turėti. Reikia iš **anksto** einant išsiaiškinti, kad, pavyzdžiui, „**mes** tiek nepirksim, pirksim tik tiek ir tiek.“/ Nu kad iš anksčiau jinai žinotų kažkas. Arba kad galų gale už pyktį būtų kažkokios nuobaudos, *pavyzdžiui*, jei buvo taisyklė, kad mes nepykstam ir nedemonstruojam savo pykčio, tai jeigu tu pyksti, tai kažkas tau už tai bus./ **Plausi** indus ar ten negausi deserto, arba turėsi dešimt minučių pabūti viena./

T.mhm

K. Man kažkaip, jei tu žinai, kas po to seka, tai turėtum išmokti labai greitai. *Manau nu* kiek laiko po mėnesio, jei kokius du mėnesius. Mokom du mėnesius, jei neišmoko, mokom pusę metų./

T. Mhm. ///

K. Kažkaip atrodo, kad tikrai galima to. *Nu* juolab kad tarkim pradėdi dirbt su tokiais, kai jie baigia mokyklą jau. Tai *tikrai ten tau*, o jei yra vyresni, sunkiau yra to pasiekti. O jei jaunesni, tai aš manau tikrai galima išmokti.//

T. O jeigu vat dabar įsivaizduotum tokią situaciją, kad ateina naujas žmogus į jū-sų kolektyvą, pradeda dirbti ir mhm klausia Jūsų patarimo, kaip jam elgtis tokiose sudėtingose situacijose arba kai jisai jaučia agresiją iš kitų žmonių, iš neįgaliųjų. Ką Jūs jam patartumėte?//

K. Net nežinau, man kažkaip atrodo nu kiekviena tokia situacija yra labai labai / labai unikali ir labai konkreči. (įkvepia) Kad ir lygiai iš to paties žmogaus, vienoj situacijoje suveikia **vienas**, o kitoj situacijoje suveikia **kita**. *Tai aš*, gal toks patarimas būtų, kad **nepasimesti**, kai tarkim, **neišsigąsti**, neparodyti, kad tu kažkaip nežinai, ką daryti./ Nes tada lyg ir nu kažkaip leidi, kažkaip stabdyti / Ir aš dar nesucidūriau su tokia atveju, kad jeigu *tarkim* pasakai / jei vieną kartą ne-neužtenka, tai galima **griežčiau** pasakyti, galima **pakėlus** balsą **pasakyti**. Tada tikrai yra atkreipiamas dėmesys, *sakysim*, ir susimąstoma, *kas yra*. / Tai kad tarkim, aš patarčiau neprarasti pozicijos ir mes ne-to-le-ruo-jam tos agresijos, tai netoleruojam. **Pasakom ir parodom**.// Ir kažkaip visada reikia / nežinau, / labai retai būna, kad tarkim su neįgaliaisiais dirba vienas žmogus. Vis tiek kažkoks kolektyvas, kažkokia komanda, tai labai svarbu būtų, kad būtų susitarimas, kad reaguojam **taip ir taip**. Kad neliktum vienas ir kad nebijotum kreiptis **pagalbos**. Tai tiesiog *tokie* jei į kitą kambarį reikia nuvesti žmogų, gal vienam ir nepavyksta, jeigu yra *kažkoks* stipresnis žmogus.

T. O Jūsų kolektyve yra kažkokie susitarimai, kaip reaguoti? (nukrito diktofonas) Ar vat sakėte „nuvesti į kambarį“, ar jūs taikote tokį dalyką...

K.Mhm, su viena mergina, tai daugiau ar mažiau taikome. Kažkaip daugiau, man atrodo, ir nepasitaikė tokių atvejų. *Kažkas kad vat būtų kažkokį vat labai agresyvumą*. Arba kai tarkim, kaip sakiau, per tuos žaidimus, jeigu prasideda toks jėgos demonstravimas. Man kažkodėl visada užtenka pasakyti „stop, viskas baigiam“. Ir kad tai yra kažkaip, *supr* užsibaigia. O va pavyzdžiui

tai merginai, tai yra toks susitarimas, kad jinai kažkur yra atskiriama nuo grupės ir kažkur vedama, nu-u yra labai veiksminga, bet jinai (atsidūsta). Nors dažniausiai pyktis baigiasi (iškvepia) ir kad kad ji apsiramina labai greitai. / Ir aš mačiau su ta pačia mergina kitą kartą buvo tas *toksai*, kai jai užėina toks pykčio agresyvumo priepuolis, tiesiog nekreipt į ją **dėmesio**. Tai jis irgi pakankamai greit baigiasi. Ir kad nu, manau, yra veiksminga, bet tik tuo atveju, nu kai tai jinai negali padaryti žalos pati **sau** ir kaip ji **nėra grupėj**. Nes kai yra grupėje ir agresija nukreipta prieš kitą, nu tas dėmesio nekreipimas, jis nieko neduoda./ Ir kai kuriais atvejais veiksminga, *manau*.

T. Mhm. O tos merginos agresija dažniausiai būna nukreipta, vat minėjote, į save ir į kitus būna, ar kaip?

K. Mhmm. Būna.

T. O kaip tada į kitus pasireiškia?

K. (giliai iškvepia) Nu yra ten, ar pastumia kitą, ar / rėkia, kad ten u-ž-m-u-š va. Negražiai šneka apie mamą kito žmogaus *arba* apie draugę kažką./ Tokia kaip pasakyt, *gal būna ir ta* tokia fizinė būna, kad suduoda, bet ir tokia žodinė. Iškeikia kaip nors, *dar..* Erzinimas. //

T. Mhm. Ir / ir kaip kiti tada reaguoja grupelės nariai į tai? Ar vadovas daugiausia reaguoja ar ir kiti?

K. nu pradžioj tai buvo daugiau **vadovo** reakcija, dabar tai kažkaip būna ir grupės tas toks nežinau / pasmerkimas, nu net ne pasmerkimas, tiesiog parodymas, kaip jiems nepatinka, kad negražu. Tas toks stabdymas, kad „**stop, nebegalima**, negražu taip.“/ Stengiasi ten ją išvesti į kitą kambarį, kad nebūtų dvi konfliktuojančios pusės / vienoj vietoj. //

T. O į ką ta mergina atkreipia dėmesį savo vat to pykčio protrūkio metu?

K. Į ką atkreipia dėmesį?

T. Jo, į kokias reakcijas. Kaip jinai tada atsiliepia?

K. nu, aš manau, jai kol kas yra veiksminga tas pagąsdinimas, kad jei tu taip elgsies, važiuosi namo.

T. Mhm.

K. O jeigu nenori ten namo važiuot, tai labai greitai apsiramink./ Arba labai nu tarkim, nežinau, jei yra tas asmeninis **santykis**, tai suveiki tai, kad „nešnekėsime šiandien, nebendrausime šiandien“. *Nu kas* jai **irgi** yra svarbu, tada „atsiprašau, daugiau taip nesielgsiu“. Arba ir išvedimas, kai ji yra atskiriama nuo grupės. Nu labai suveikia, nes tiesiog nebėra tos agresijos kur ir kam vaizduoti.(...)//

T. Gal dar norėtumėt kažką pasakyti? Apie tokias situacijas ar kažką, ką galvojat pridurti.///

K. Net nežinau, *man atrodo*, kad mūsų tas toks suaugusių žmonių kolektyvas toks jis gal jau **apsipratęs** toks apsitrynęs. Ir gal yra mažiau. / *O ten kiti*. Ar kur iš integruotų mokyklų ateina, tai jie su didele kažkokia agresija. *Kažkokia / Nusivylimu* tokiu ir tada išreiškia *tokia* // tokia agresija.

T. O nusivylimas kuom?

K. Net nežinau, gal su jais **mokykloje** yra kažkaip kitaip elgiamasi. Man atrodo vienas iš pagrindinių, vat mūsų organizacijos, nežinau, devizų ar kaip čia dabar išsireiškus *kaip* yra ta pagarba **žmogui**, kaip ta unikalumo gerbimas. Kad tu esi unikalus ir mes tave mylim. Ir jie ko gero ateina to nepajutę ir staiga čia su tuo susiduria. Tai vat, sunku performuluot visą savo. Nu jiems sunku suprasti, kad ir **tave gali** mylėti ir tave gali / su tavim gali gražiai elgtis, nes tu paprastai jei ten namie kažką padarei, tai tau užploja *arba dar* kažką. /// kažkaip suvokti, kad su tais savo pykčiais, agresija, jie vis tiek gali būti priimami ir mylimi. *Tokie*./ Vat kur aš dirbu su tai vaikais, sąlygiškai, nes jau baigę mokyklą ir galima būtų vadint, kad suaugusiais. Vat kartais

pasielgia, bet tu skambini ir kvieti juos vėl ateiti ir jie sako „aš sudaužiau laikrodį. Tu ant manęs pyksti ir aš bijau pas tave ateiti, nes tu mane **bausi**. Paaiškini, kad visko būna ir kad čia nieko nebus. Ir dešimt kartų tikslinasi, o man tikrai nieko nebus už tai. *Sakau, ne nieko* už tai nebus, *nu./* ir tada pamatai, kad kažkur jei sudaužo laikrodį, nu vat mokykloj arba namie, jie susilaukia kažko. Tai o čia vat nieko./ *Nu tarkim*, kaip **nieko**, yra ten kažkokia sankcija. Kažkokia, tu viskas nebeisimi į tą kambarį ar tu ten nebūsi paliktas be priežiūros, bet ten ne kažkokia fizinė bausmė ar tavęs ne nemušiu ar *kitaip nedarysiu.*///

T. Ačiū labai už pokalbį.

K. Į sveikatą (juokiasi).

I – 3

T. Noriu paprašyti, kad pasidalintumėte savo mintimis atsakydama į klausimus / ir kad pasakotumėte viską, kas jums yra svarbu. / Man tai yra įdomu. / Neskubėkite.

Iš pradžių / gal galite papasakoti, kaip atsitiko, kad jūs pradėjote dirbate su neįgaliais žmonėmis?

R. (atsiduso) Atsitiko tai visai netyčia. Išvažiavau į Arkos bendruomenę, norėdama patirti kažką tai nauja. Ieškojimai kažkokie buvo. (įkvepia) / Tiek vidiniai, tiek / išoriniai ir beieškodama galimybių čia Lietuvoje pamačiau, kad aš turiu kažkokių tai galimybių užsienyje. Tai va, išvažiavau į Arkos bendruomenę. O t-e-n-a-i ir susidūriau jau su žmonėmis turinčiais negalią, **proto** negalią. O-o // o o o kas / tai toks ir buvo susidūrimas. **Tiesioginis**, be jokio pasiruošimo, žinai, be tokio kažkokio **gilaus** ieškojimo ar labai didelės **meilės** tam neįgaliam žmogum. Ne-e ir, tiesiog. Atėjau kaip dirbti darbą ir gyventi bendruomeninį gyvenimą. Viskas. Ir tada įvyko pažinimas.

T. O kokie ten buvo neįgalieji ir *kiek ten* jų buvo?

R. Šiaip tai to pačioj bendruomenėj, buvo didelė bendruomenė ir-r / ten yra **šeši** namai, šešios sodybos ir keturiose sodybose buvo žmonės, turintys proto negalią, bet e-e-m judantys **laisvai**. Tai reiškia buvo autonomiški judėjime ir dvi sodybos buvo kur turėjo kompleksinę negalią: vežimėliuose arba labai sunkiai judantys. Tai va. Bet / kažkaip tai **labai nedaug** teko susidurti su žmonėmis, turinčiais kompleksinę negalią, nes kažkaip jutau, kad per daug yra intymumo iš tikrųjų tenai. Ir man reikėjo daugiau verbalinio bendravimo, stenais viskas vyko per judesius, per žvilgsnius, per (kosėja) per prisilietimus. Ir kažkaip man to neužteko. Ir tuos visus metus praleidau su tose sodybose, kur buvo tas verbalinis bendravimas. Man labiau patikdavo.

T. Gyvenote vienoje bendruomenėje kažkaip?

R. Vienoj bendruomenėj, bet aš keičiau namus. Kadangi ten yra kaip ir nežinau bendruomenės toks **tikslas**, kad žmogus neužsibūtų tame pačiame name ir kad nebūtų ir-r to fision (pranc.k.) to prisirišimo tokio. Kaip kaip būna motinos ir vaiko, kaip būna ten draugų. Nežinau, kaip lietuviškai gražiau, prisirišimas toks. Tai va. (atsidūsta) Ir jie kas metus, kas du keičia / asistentus į skirtingas sodybas. Aišku **tikslas** daugiau pažinti ir **tikslas** // taip pat. Šiaip tai yra, gal ne prie tikslo, bet galima pridėti net ir **poreikį**. Būdavo vienoj sodyboj išvykdavo visi vienu metu / asistentai ir atsirasdavo, kad viena atsakingasis ar vienas asistentas kuris išbuvo kelis mėnesius *toje sodyboje*. Atsiranda vienas, o kitoje sodyboje pavyzdžiui yra žmonės atbuvo metus ir užsiangažuoja dar metams. Reiškia žmonės žino, kas yra bendruomeninis gyvenimas, kas ta negalia. **Negali** likti toje sodyboje ir būti tokia stipri sodyba, o kita tokia plavinėjanti. Daugiau tokio poreikio.(...) Tada po to perkeldavo, bet ir klausdavo tavo nuomonės, ar tu nori ar tu nenori. Bet šiaip iš tikrųjų poreikis / vis dėlto toksai antrinė dalis, bet tas tikslas ir poreikis. *Va. viskas.*

T. O kas Jums būdavo sunkiausia / dirbant ir būnant tenais su žmonėmis su proto negalia?

R. // Sunkiausia būdavo tai, kad kartais nesuprasdavai, kuo tu gali padėti vienoj ar kitoj situacijoj. Tada savotiškai perkeldavai į save, nes galvodavai, kad **tavo** yra kažkokia tai kažkoks neišdirbis, nesupratimas, nesuvokimas. Kad tu negali pagelbėti toje situacijoje. Tai išgyventi būdavo labai sunku. Bet pask-u-i kažkaip pradėdavai suvokti ir atskirti tą žmogų. Kad žmogus su tam tikra problema. Tai **jo** problema ir tu **nesi**, nepad nepad nebus nesuteiksi jam pagalbos, jeigu **tu visiškai** perimsi jo problemą. Man taip būdavo kartais, buvo būdinga. Tiesiog taip įsijauti į to žmogaus problemą, kad jau tu jauti, kad jau pats **tu** asmeniškai turi spręsti tą problemą. To žmogaus. Nors tu turėtum daryti tik savotišką **pagalbą**. O ne o ne pavyzdžiui **baimės**. Čia toks pavyzdys. **Žmogaus baimės**. Ir iš tikrųjų, jeigu tu matai kažkokį žmogų, apimtą baimės, jeigu tu išsigąsi tuo pačiu. Nes iš tikrųjų kartais baisu ten ir tie žestai ar žmogus užsidaro truputėli galvoji *nu / nu* kas dabar bus. O o iš tikrųjų / svarbiausias dalykas tai nepasiduoti tai baimei.

T. Mhm.

R. Ir tiesiog mėginti tiesiog būti su tuo žmogumi su jo baime ir jam parodyti, kad ta baimė nėra didesnė už jį patį. Ir kai / iš pradžių aš perimdavau tą baimę ir tada gaudavosi du žmonės, kurie tiesiog bijo ir tada nieko nepavykdavo. Ir kai tu tiesiog, nu tu jauti, yra ta baimė. Nėra taip, kad tu visiškai šaltai reaguoji, bet tiesiog / nu ji tavęs nevaldo. Labai struktūrizuotai / eini. Tai čia buvo didžiausias vat toks darbas struktūrizuotai įsijausti į kito žmogaus nežinau baimę, kažkokį tai situaciją, kažkokią problemą.

T. O kokios ten tos baimės buvo?

R. (įkvėpia) Labai žinok įvairios. / Pavyzdžiui, va čia toks pavyzdys yra. Vienoj sodyboj buvo tokia mergina, kuri e-h-e tarkim grįžta iš užimtumo centro ir tu matai, kad įvyko kažkokia **problema**. Ir jinai nueina į savo kambarį ir pradeda išversti visas savo kasetes, kurių turi begalę. Ir ji verčia visas ir būtent jinai **neranda** vienos kasetės. Iš pat pradžių aš maniau, kad tikrai žmogus ieško. Ir tik pradėdi, įninki ir nu iš tikrųjų ieškai tos **kasetės**. Paskui beieškant man dzingtelėjo, kad **negali būti**. Nu realiai, **ar šita**, ne šita. Ten įrašytos jos kasetės, tai nėra pavadinimų. Ji tiesiog **mato**. Ir / ir tada va būtent tu pamatei, kad žmogus / savo kažkokią problemą, kažkokį pergyvenimą **perkelia** į kasečių ieškojimą.

T. Mhm.

R. Ir-r jeigu **tu** dalyvauji kartu, tai reiškia ieškai kasečių, tu jam nepadedi.

T. Mhm.

R. / I-r-r nu paprasčiausiai, pametei kasetę, tai pasiieškok. Ir tada aišku jinai **pyksta**. Niekas manęs, niekam aš nereikalinga, niekas nenori man padėti. Pamečiau kasetę, o kodėl tu **tokia-a** ir taip toliau. Bet paprasčiausiai griežtai sakai, kad / tarkim problema yra ne ten. Vat taip problema ne ten, kas nutiko. Pasakok, kas nutiko. **Nieko** nenutiko, man tik **kasetės**, aš noriu **kasetės**, noriu paklaustyti **muzikos**. Ir sėdi tada kartu, bet nedalyvauji tame ieškojime ir sakai, **kas nutiko**. Ir paskui, kartais **pavykdavo**. Pavyzdžiui, nu jinai kartais pasakydavo, įvardindavo priežastį. Tada aišku kasetės neberekėdavo ir vykdavo pokalbis. O / kartais ne. Tai paprasčiausiai palikdavai žmogų su ta kasete. Paskui praeina kažkiek tai laiko. Aišku jinai savo tą beviltišką gyvenimo situaciją **išgyvena**, bet tai vėl tai yra apimtas **baimės** kažkokios, kažkokio nežinau konflikto ar praeities ar minčių, *sugrįžimų arba dar ko*. Bet / *jo* /. Arba pavyzdžiui buvo dar kitas pavyzdys. Kaip žmogus / e-h-e savo baimes tokias / išreikšdavo gąsdindamas kitus. Tai reiškia, kad mhm jisai / tarkim darydavo tam tikrus. *Jam* reikėdavo eiti kartu su juo į dušą, padėti jam nusimaudyti. Ir jam vanduo tai būdavo katastrofiškai bausis dalykas, bet čia **nebuvo** problema. **Bet** jis tiek padaro tiek kaip mes sakydavo cirko iš viso to. Ten atsistoja, ta prasme kanda žinai sau sau į ranką (kanda sau į pirštą), koki garsą dar išleidžia, trypia kojom. O toks vaikinukas nu-u toks trisdešimt metų, taip atrodo, kas čia dabar bus. Lyg ir baisoka iš tikrųjų. Bet paskui tu matai, kad

tai tiesiog žmogui reikia pasakyti *nu* nu gerai nu čia patrypsi patrypsi, bet turim padaryti. Turim nusimaudyti, nes reikia nusimaudyti. Nu ir. Tai va. ir paskui po truputi po truputi. Jis visą laik **ta patį** daro iš esmės, bet irgi vieni asistentai sugebėdavo numaudyti žmogų, o kitam užtekdavo. Užtrenkdavo duris ir išeidavo, ir pasakydavo, aš daugiau nedarysiu. Ta prasme nieko su tuo žmogum. Ta prasme labai priklauso nuo žmogaus e-h-e vertybių, įsitikinimų, kantrybės nu. Čia tiesiog visa asmenybė. Tave paliečia iki pat šaknų tokios situacijos. Ta va. Tai va tas ir buvo sunkiausia – **suprasti ir valdyti**. Valdyti tarkim, valdytis ir nepriimti, nedalyvauti toje baimėje kartu su žmonėmis. Tiesiog tai priimt, kad taip tai yra žmogus, kuris turi savo baimes. Ir jis gyvena su jomis, bet ta baimė nėra **pirma**, o paskui yra žmogus. Bet kad pirmiausia yra žmogus, *nu o ta baimė tai*. Mes visi turim baimių šiaip jau. // Tai va. /

T. O būdavo kažkokių sunkių situacijų, sudėtingų, kai ta baimė per per pyktį, agresiją kažkokią išeidavo?

R. Jo būdavo, būdavo, bet **iš esmės** agresija atsirasdavo tuomet, kai atsirasdavo nesaugumas. Kai žmogus jaučiasi saugiai agresijos niekuomet nebūna. Ir kažkaip tai / žmogus. Bet šiaip tai. Vat man teko susidurti su dviguba tokia agresija. Fizinė ir verbaline agresija. Ir viena, ir kita yra nesaugumo išraiška. Ir-r // i-r-r // šiaip tai / tarkim, jeigu būdavo kažkokia fizinė, čia su tuo pačiu vaikinuku, kur trisdešimt metų. Nes nu jis toksai, kuris galėdavo pakelti ranką. Nu jis toksai labai nekoordinuoti jo jo tie judesiai. Netikslini kažkokie tai. Ne kažkokie smūgiai, kad tau konkrečiai trenkti, bet nu toks vėjo malūnas į visas puses jį. Bet iš tikrųjų tai, vėl tai yra baimė, kuri pasireiškia jo judesiais ir tai mes vadiname agresija. Bet tai vėlgi yra vidinė baimė, kuri kuri virsta į agresiją. Ta va, tai paprasčiausiai. Būdavo tokia griežta taisyklė bendruomenėj tai / prieš agresiją jokių būdu negalima atsakyti agresija, kad ir kas bebūtų. Ta prasme-e-e, jeigu matai agresiją iš kito žmogau ir **tu jauti**, kad tu negali tarkim padėti tam žmogui tuo metu susitvarkyti, tu pasitrauki ir tu tada prašai kažkokią pagalbą. Pas senbuvių arba dar ką. Jei tu jauti, kad gali toliau eiti su tuo žmogum, kad tai nebus nepasibaigs kažkaip nesmagiai, tai tada eini. Bet vienas iš būdų būdavo tikrai tiesiog per žodžius. Mėgini sukcentruoti į kažką tai, mėgini nukreipti jo dėmesį į kažką tai kitą ir ir tiesiog //. Kartais pavykdavo kartais ne. Nu čia visą laik žinai tokia loterija. Žmogaus jausmų ir *žmogaus negali pažinti*. O kartais būdavo taip kad reikėdavo paimti žmogų ir ir. Vat vienas iš būdų, jeigu tai būdavo ta prasme e-e tokios mažesnio tipo tokios fizinės agresijos. Tiesiog paimi žmogų apglėbi jį taip **stipriai ir laikai**. Nieko nedarydamas nieko nesakydamas. Tiesiog užblokuoji jo judesius. Ir jis draskysis draskysis, o po kiek laiko aprims. Bet jeigu yra kažkoks stipresnis žmogus.

T. Mhm.

R. Nu, nelabai gali padaryti. Tai va. O šita. Tai tai tada į pagalbą kažkokią tai prašaisi. // Kažkaip tai viskas susitvarkydavo. **Bet žinok** tai pasireikšdavo labai retai. Tokie labai vienetiniai atvejai. Negali pasakyti, kad tai buvo kasdienis reiškinys.

T. Fizinė agresija ar šiaip visokia kokia?

K. Šiaip fizinė agresija ir šiaip bet kokia agresija būdavo vienetinis reiškinys. Dažniausiai ta būdavo su tais žmonėmis, kurie būdavo **neseniai atėję į bendruomenę**. Tai reiškia, kad jie ten būdavo prieš metus, prieš mėnesį, prieš pusantrų. Tai čia priklauso nuo negalios, nes kartais labai labai stiprios būdavo negalios. Ir natūralu, kad žmogus kol jis nejaučia saugumo iki pat **galo**, jis nešiojasi tą agresiją. Tas vidines baimes ir paskui jis išmoksta su jomis gyventi ir nu. Bet ir tuomet ir nebe nebelieka tos agresijos. Bet žmonės, kurie nauji, tarkim kurie iš psichiatriniių ligoninių, kur jie būdavo *pririšti prie lovų ir ir* atveždavo valgyti ir po penkių minučių atimdavo lėkštę, nes nes reikėjo išnešti maistą. **Kur buvo** su jais elgiama kaip ne su žmonėmis. Tai reikėjo laiko patikėti, kad visa tai. Kad ta prasme valgyt turim **lėtai** sėdėdami prie stalo, kad

nerieikia visko suvalgyti ir išgerti ir rankom valgyti, nes greitai bus nunešta. Ir supranti, žmogui yra tiek daug baimės, kad dabar nuneš tą lėkštę, nu jis tiesiog nesugeba suvokti, kad čia nu čia yra saugu ir kad jis gali ramiais sėdėti prie to stalo. Nu čia tokiais pavyzdžiais. Tai va. O-o tie, kurie ilgesnį laiką, kurie jau išgyvenę, jaučiasi namuose, tai žinok kažkaip retai kada būdavo. Bet nu-u užplaukdavo. Labai priklauso nuo žmogaus. Nuo žmogaus negalios, nuo žmogaus ligos. Jeigu yra psichinė liga, būna paūmėjimų, paaštrėjimų, *žinai taip kad*.

T. O tu, kurie būdavo tik proto negalia, vat Jūs sakote užplaukia, ar užplaukdavo? Kokios tai situacijos?

R. Šiaip tai būdavo labai įvairiai. Būdavo kartais kažkokios tai šeimyninės situacijos. Grįždavo žmogus savaitgaliui ir tu žinai, kad po savaitgalio jam bus jau nebe gerai. Grįžta į kažkokią ankstesnę terpę, ir pavyzdžiui gal yra kažkokie prisiminimai. Galbūt nežinau, kažkokie **daiktai** jam **kažką** primena. E-e galbūt kažkokia tai tarkim, nežinau, **tėvo** ar mamos kalba. Ta prasme, kažkas tokio, kas jį suvirpindavo ir galbūt jis pasijausdavo nevisai saugus. / **Atsirasdavo** agresija tik tuo metu, kai atsirasdavo nesaugumo jausmas. Nu ta prasme **agresija** lygu saugumas. Čia ta prasme *čia yra*. / *Tai va*. (atsikosėja) / O šiaip tai /// tarkim proto negalia tai *iš vis*. Jeigu tik būdavo tik proto negalia tai kažkaip tai *ne ne*. Tai turėdavo kažkoks tai konfliktas tarp pačių žmoniukų ar konfliktas su kokiais asistentais, ar konfliktas kažkoks vidinis, kažkas tai palietė jį ar tai. Tik tuo metu. Bet jau paskui sakau su tais, kurie yra / ilgesnį laiką ir jau **sugeba išsakyti** ar pa parodyti kažkaip tai. Tai jau tu gali nu tai kažkaip priimti ir padėti daug lengviau. //

T. O kaip aplinkiniai reaguodavo va kiti?

R. Neįgaliukai?

T. Taip neįgaliukai.

R. Žinok, labai / solidariai sakyčiau. Tai reiškia, kad niekada neprovokuodavo daugiau.

T. Mhm.

R. Ta prasme, dažniausiai būdavo palikdavo tą neįgalų žmogų kartu su asistentais. *Ta prasme*, taip sakydavo, nu jam dabar sunku, / nu jam bus geriau paskui. Nu **man** irgi taip buvo aš prisimenu. Nu va labai taip tikrai ir labai **išgyventai** priima. Kad jam dabar yra sunkūs momentai, kad jam bus geriau. Aš irgi toks buvau. Nu tiesiog, nėra baimės. Iš iš jų pusės nėra baimės, jie neturi to kažkokios didesnės neapykantos tam žmogui arba kažkokio tai nu, kaip sakt, atmetimo. Nea, nėra. Nes iš tikrųjų vieni reikalavdavo daugiau dėmesio negu kiti. (...) Vat buvo draugystės toks ryšys ir buvo toks brolystės seserystės toks ryšys. Nes vis tiek kaip ilgai gyveni tam pačiam name tai kažkaip atsiranda bendrystės tas toksai jausmas. Ir ir iš tikrųjų kartais, netgi mačiau vieną kartą tai tikrai. Pati mačiau, girdėjau nemažai tokių pavyzdžių, bet vieną kartą pati mačiau. Kaip kompleksinės negalios buvo eh neįgaliukas. Sėdėjo vežimėlyje ir nu jam tiesiog kažkas užėjo, tai nu, bet tai negalima pavadinti agresija. Tai tiesiog buvo / mhm nu kažkos nerimas. Ir jis pradėjo blaškytis vežimėly. Pradėjo blaškytis. Rankomis mosikuoti, galvą judinti ir taip toliau. Ir tuo metu nebuvo asistentų. Ir / prieina prie jo kitas neįgaliukas. Ir-r viena buvo tokia labai motiniška viena. Kuri irgi labai daug agresijos yra kažkada turėjusi. Ji pati patyrusi gyvenime agresiją. Ji priėjo prie jo ir taip motiniškai nu **viskas bus gerai, tu čia nepergyvenk. Apsikabino, pabučiavo** ir tas žmogus kažkaip rimo rimo ir aprimo. Ir jinai pabuvo. Ir kažkaip nieko nereikėjo iš tikrųjų. Jie patys paskui mato, jaučia vienas kitą. Tas tas yra labai stipru. Tai va. *Atrodo viskas taip idiliška* (juokiasi). *Iš tikrųjų tai sunku*. Tai sakau, tas ir yra sunkumas didžiausias, kaip kaip vat kaip sugebėti suvokti, kada tu gali, kada tu turi, o kada tu turi palaukti tiesiog. // Ir iš tikrųjų agresyvūs būna žmonės, kurie gyvenime aptyrė patys / agresijos iš kitų žmonių. *Ta prasme daug agresijos*. O o o Prancūzijoje prieš trisdešimt metų tai buvo tokia situacija, kaip pas mus psichiatrinėse ligoninėse dabar. Kai būdavo seksualiai

išnaudojamos moterys ir vyrai ir *taip toliau*. Būdavo *elgiamasi su jais kaip ne-e su žmonėmis*. Bet aš pastebėjau, kad ta agresija dar kaip ženklas mums kaip **visuomenei**, kad mes **patys**, kad yra tokie šališka nuomonė kai kurių žmonių. Kad neįgalus žmogus lygu agresijai. Kad jeigu neįgalus žmogus, tai vadinasi agresyvu. Bet **neįgalų žmogų** mes patys padarom agresyviu. Kad kad kad iš tikrųjų neįgalus žmogus gimęs arba tarkim tapęs jis jis nėra agresyvu. Jis tiesiog gyvena tokį patį gyvenimą kaip ir **mes**. Ir ir tiesiog aplinkiniai savo atmetimu kažkokiu, savo panika padaro žmogų arba agresyvų, arba visiškai abejingą, užsidariusį, nebendruojantį. / Tai sakyčiau, ar / kaip deda žmonės, neįgalus žmogus lygu agresyvu. Tai čia irgi taip pat. Sveikas stiprus ir ir / ir perspektyvus žmogus lygu agresijai. *Tai čia. Čia žinai. //* (atsikosėja)

T. Čia jau turbūt kalbėjot apie būdus, ką jūs darydavo kaip asistentai, kaip darbuotojai kai būdavo tos agresijos atvejai?

R. Žinok, kažkokios išeities ar metodikos tai nėra. Aš prisimenu labai daug kalbėdavomės su psichiatru šitos / bendruomenės. Ir sakydavom, nu pavyzdžiui kaip elgtis tokioj ir tokioj situacijoj. Ir ir man labai patiko jo vienas atsakymas. Sako, *aš nežinau*. Jis / pasielgs vienaip. Bus tokia pati situacija. Sako, o **tu** pasielgsi visai kitaip. **Visiškai priešingai** kaip kitas pasielgė, bet taip pat teisingai. Nes **sako**, (atsikosėja) kai žmogus tarkim yra **baimėj** arba toj agresijoj, **tu** ateini su savo baimėm ir agresijom. Ir pavyzdžiui mane gali erzinti ir pavyzdžiui aš galiu reaguoti vienaip ir priimti su savo tais visais irgi. Kaip sakyti savo baimėmis ir savo tiek vidine arba neišreikšta agresija. Savo, reaguoju vienaip. O kitas – reaguoja kitaip. Ir mes abudu teisūs. Tai kažkaip tai. (atsikosėja) Vienintelis tikrai vat sakau buvo, ne tai kad metodas, bet viena taisyklė. Prieš agresiją ne agresija, bet meile. *Tas toksai*.

T.Mhm.

R. *Į agresiją turi atsakyti meile*. Ne tik kad maždaug teoriškai, bet turi parodyti visu savo kūnu, visu savo buvimu, visais savo žodžiais, kuriuos sakai. Ir ir neįgalus žmogus jaučia, kad tu sakai tiesą ir ir-r jaučia, kai tu abejoji. Arba kai tu žaidi, arba kai tu esi / kartais būna, kad nori būti labai teisingas ir toksai nu tikras profesionalas socialinis darbuotojas, kuris žino, kaip reikia su juo elgtis. Nu tas toksai. Nu ir sakau tas yra sunkumas. Kaip išlaikyti ir atrasti tą tokį bendravimą su tuo žmogum per atstumą, bet su meile. / Kad jisai ne ne nesuvalgytų, nefizionuotų, bet priimtų tave iš tikrųjų kaip draugą. Ir būtų tas draugystės ryšys. **Pasitikėjimo** ir saugumo ryšys. *Vieniems pasieka kitiems hm* (atsikrenkščia). O būdų iš tikrųjų žinok tikrai nežinau.

T. O ką Jūs darydavote?

R. Šiaip tai. E-h-e. Tarkim. Buvo labai įvairiai. Ir su tuo pačiu žmogum būdavo labai skirtingai. Nes e-e-m. Tarkim, jeigu būdavau pavargusi aišku reaguodavau vienaip, jeigu būdavau nepavargusi reaguodavau kitaip. Arba pavyzdžiui man gera nuotaika reaguojau vienaip, o bloga nuotaika - tai kitaip. Bet pavyzdžiui **vadovavausi** iš tikrųjų ta tokia kaip ir tabu / tai į agresiją atsakyti meile. O jei matai kad *ne negali padėti*, tada pasitrauki ir ieškai pagalbos. / Bet kažkaip pavykdavo. / Pavykdavo, sakau / pavykdavo apraminti kartais žmogų paėmus į rankas. Arba kartais užtekdamo tik paimti jo ranką ir nu ta prasme ne už rankos, bet kur nors už už už alkūnės ar dar kur. Ir taip **stipriai suspausti** ir tada jis jaučia kad nu kažkokį fizinį skausmą ir jo dėmesys susikoncentruoja tenai ir tada jis gali išgirsti, ką tu jam sakai. Bet aš irgi daug kalbėdavau. Praktiškai per žodžius viskas eidavo. Labai daug kalbėdavau ir būdavo kad kad galvodavau, kad čia nusišneku. Kad jau kartojuosi, kad jau kiek aš galiu. Bet būdavo paskui vienu momentu atslūgsta ir *kažkaip nu susitvarko*. Bet nu, *būdavo taip kad reikėdavo eiti ieškoti pagalbos*. / Bet sakau, kadangi tai būdavo tokie vienietiniai atvejai, tai iš tikrųjų nu. / Arba su viena tai buvo irgi vienas iš būdų. Bet tai **ne agresija**, tai būdavo galima pavadinti blokažu arba išbandymu. Naujo žmogaus išbandymu. Persikėliau į kitą namą / ir-r- r viena dauniukė ir ir šita jai reikėdavo padėti

nusiprausti. Ir jinai (juokiasi) atėjusi į dušą / nu į vonią, atsisėdavo kampe ir sėdėdavo. Ta prasme /, ne. Ir ir kažkaip tai / kažkaip reikia, nes paskui reikia į užimtumo centrą. Reikia kažką daryti, tai kažkaip tai vie-ną kartą mes ten su ja labai ilgai jau su ja kalbėjom. Ir jinai ten kažkaip tai skersuodama / jau viskas tvarkoj. An-trą kartą, ir paskui jau žiūriu nu nebe gerai darosi. Kažkaip tai kažką reikia kitaip nu. / Kažką tai keisti. Ir-r kažkaip tai labai nustebau, nes nesitikėjau, visai nesiruošiau, atėjau tiesiog ir jinai vėl užsiblokavo. Ir sakau, klausyk, man tai jau n-u-s-i-b-o-d-o žinai. Nu aš jau pavargau, kiek tu gali su manim šitaip elgtis, nu žinai. Nu man yra skaudu. Tai nu / ta prasme nu.nu gi tu pagalvok, nu nu kodėl nu. Nu **ką** man dabar daryti, man tikrai sunku kiekvieną kartą su tavim čia kalbėti **tą patį** ir taip toliau. Ir tu nu tiesiog kalbi iš tikrųjų kaip su žmogum. Nu kiek tu gali mane skaudinti. Nu man man **yra sunku**, nu **ką man daryti, man yra sunku nu**. // Ir atrodo, kad lyg ir **negirdi** žmogus. Nu ta prasme tu jam sakai, visą širdgėlą tiesiog **išlieji** ir sakai, nu kaip tu šitaip gali elgtis žmogau, nu **pagalvok** nu. Ir ir žinok po to karto jinai sėdėjo sėdėjo ir aš sakau, žinai sakau nu / sakau matau, kad vis tiek nieko nebus, sakau aš, sakau **einu**. Sakau, jeigu nori, kad mes toliau draugautume eik į dušą, sakau einu sugrįšiu po kelių minučių sakau, nes ji nekalbėdavo.

T. Mhm.

K. Bet suprasdavo, viską suprasdavo. Bet sakau jei tu būsi duše, vonioj. Nu įsilipusi į vonią. Sakau, jeigu tu būsi vonioj, tai aš suprasiu, kad mes galim toliau draugauti. O jeigu būsi kampe, tai aš ieškosiu kažkur tai, pakviesiu kažką tai kitą. / (atsikvepia) Nu ir žinai aš išėjau. Nu ir sunku, ir sunku žinoma buvo. Ir galvoji, **jetau** nu kas dabar. Ir sugrįžtu, žiūri jinai jau vonioj ir vandens prisileidusi ir taip toliau. Ir po to karto viskas nebuvo jokių blokavimų. Nu vat sakau, kartais būna kažkokie tai lūžiai. Bet matai čia čia. Kažkaip mes paskui įvardinom tai, kad tai yra išbandymas.

T. Mhm.

R. Vieni praeina, o kiti nepraeina to išbandymo. Ir pavyzdžiui **to** to pačio žmogaus išbandymai ir kiekvienas reaguoja kitaip.

T. Mhm.

R. Tai va tai. Nors atrodo pati padarytum agresiją prieš tą žmogų, paimtum pakratytum ir **tėkštum į tą vonią** ir viskas, ir gana. Nes iš tikrųjų mummyse, aš pati atradau, kad natūraliai žmogus turi tiek daug agresijos. Neišreikštos, ten susikaupusios ir nu / **tai** moko tave, vat susidūrus tokiose situacijose pažinti save. Nes pavyzdžiui aš negalvojau, kad aš turiu savyje tiek agresijos. Pati, nes nu išprovokuoja. Bet kai yra ta taisyklė į agresiją su meile, tai tuo pačiu ta agresija patampa *toks nu nežinau* kaip darbas su savimi ir su žmogumi. / Ir nu toks dvasinis darbas, nes iš tikrųjų /. Jo kartais būdavo / žmonės ir kumščiu trenkdavo į sieną susinervinę, nes daug kantrybės reikia. *Labai daug kantrybės*. Iš tikrųjų mes *patys esam žmonės*, sveikieji labai agresyvūs iš tikrųjų. Labai. / *Tai va*.

T. Kaip Jums atrodo, va tas žmogus su negalia, jisai pats gali išmokti valdyti savo tą agresiją?

R. Mhm. / Aš manau, kad jisai gali. Bet / vienas ne. Pavyzdžiui, / vėlgi priklauso nuo negalios. / Ir, pavyzdžiui, vieniems padeda valdyti vaistai, tarkim paskirti psichiatro. Bet iš tikrųjų *tie* vidiniai pasauliai, vidinės traumos. Tiek pačios smegenų veiklos tos problemos. Tu gali nieko nepakeisti jei žmogus negeria vaistų tu gali daryt ką nori. O šiaip tai labiausiai keičia tai tas *žm* žmogiškumo santykis. // I-r tiesiog kai žmogus **jaučia**, kad jisai yra priimtas toks toks yra ir jaučia, kad jis yra mylimas. Kažkaip su tuo priėmimu natūraliai ateina tas toksai / pasitikėjimas ir ir meilė. Ir tada žmogus kažkaip tai labiau yra yra žmogus kaip asmenybė, tai vardas ir pavardė. Tarkim, o ne kaip / pirmiausia yra negalia, o į tą negalią įeina agresija, baimės ir taip toliau. Ta prasme *visas visas* apibrėžimas. O paskiau yra ten tas žmogus. O šiaip tikrai žmogus galėtų.

Vieniems tai užima daugiau laiko, o pavyzdžiui vat viena kuri Arkoj jau trisdešimt metų, tai / tai. Jos pirmi žingsniai tai būdavo, nu bet ji pati gyvenime labai daug būdavo patyrusi agresijos, tiek fizinės, tiek seksualinės agresijos. *Ir to apskritai labai daug.* Tai būdavo langai duždavo, kėdės nuo antro aukšto bildėdavo ir šauksmai riksmas i-r taip toliau. Bet tai yra nuo **praeities**, tai yra baimė praeities. / Iš tikrųjų jinai ten viena bijodavo, jeigu kažkas ateina, tai jai jau viskas. Tu eini atrodo, **tu eini** prie to žmogaus, bet ne jai tuo metu vaidenasi, kad ne tu, o kažkas kitas. Ir tada nežinai kas ten, bet kas gali į tave skristi. Bet čia buvo prieš trisdešimt metų. O kai aš buvau, pas ją liko tik verbalinė tokia (juokiasi). E-h-e galima pavadinti agresija, bet čia **žaidimas** daugiau. Bet bet tai irgi rodo, kaip vis dėlto žmogus sugebėjo ehm matydamas, kad turi draugų, matydamas, kad yra mylimas, matydamas, kad yra pagarba jam. **Tiesiog** gyvena su ta pačia baimė su ta agresija, kuri niekur nedingsta, ji yra. Ir jeigu tu ją išprovokuotum, tai vaje vaje. Vėl būtų tas pats. Ir **nedaug** reikia. Tikrai nedaug reikia, kelių momentų ir ta prasme kelių situacijų, kad agresija vėl sugrįžtų. (kosėja) Bet / bet bet bet tiesiog rezultatai. Tu matai **vaisius**, to žmogaus augimą, to žmogaus. Kai kai pasakoja, kokia ji buvo tu galvoji ne-e ji, tikrai negali būt tokia, nu **kur**. O iš tikrųjų labai tokių nu aš manau ir baisų dalykų žmonės išsigąsta. Bet tik dėlto, kad žmogus patyrė visas tas baimes ir paskui *turi su jomis* susitaikyti. /// Bet iš tikrųjų **Arkoj**, bent jau Prancūzijoje, tai visi yra perėję per agresiją. Nu, **patys** susidūrę. Nu tai yra neįgalus žmogus. Neįgalus žmogus, vadinasi atmetas, nekenčiamas, pastumtas visą laiką. *Ir Lietuvoj aš manau taip.* (atsikosėja) Tikrai tie, kurie šeimose gyvena. Tai kažkaip vat jaučiasi iš krato, kur žmogus yra iš iš šeimos atėjęs. Ir jeigu tos tokios normalios šeimos, o ne asocialios. Ta prasme, jausdavosi labai stipriai. Tada daugiau būdavo tokio darbo pedagoginio, o o o šita, su kuriais kurie ateidavo iš psichiatrinių *ligoninių* pedagogikos ne negali pritaikyti. Pirmiausia, kai sako, turi prisijaukinti. O kai prisijaukinti, tada kažką gali žengti toliau. Taip. / Nu nežinau, ar viską pasakiau.

T. Jeigu, norite dar kažką pasakyti, tai sakykite.

R. Ką dar./// Nežinau, čia toks kaip, aš jau gal minėjau turbūt. Tas lygybės ženklas mane labai skaudina. Dedamas *toks*. Neįgalus žmogus ir agresyvas. Nes pačiai tekdavo susidurti, kad kai pasakai kad dirbi, gyveni su žmonėmis su negalia. O jetau, ar tu užsirakini duris, o jei, o tu o tu nebijai. Nu ta prasme, iš tikrųjų ir nu nežinau kažkaip norisi šaukti žmonėms, kad ei atmerkit akis. Kad kad kad kartais galbūt daug nesaugiau gyventi su tais / visuomenės gražiaisiais ir ir gerbiamaisiais žmonėmis, o ne su tais atmestaisiais. / *Nes.* // Ta prasme, jeigu dedam lygybę tarp žmogus neįgalus ir ir agresija, tai tada lygiai taip pat galim dėti neįgalus žmogus lygu visuomenės gerbiamas žmogus lygu agresija.

T. Mhm.

K. *Iš tikrųjų, taip ne. Nes kiekvienas žmogus yra šventa istorija.* Tai va. / Jo. Galima parašyti agresija, strėlytė, meilė ir taip toliau jau tos agresijos nebepereina. / Bet tai yra ilgas i-l-g-a-s procesas. *Ne dienos ne metų.* Vieniems prireikia dešimtmečių, kitiems *mažiau*. Tai vat. Tiesiog reikia apsišarvuoti kantrybe // ir-r mėginti / ta prasme įgyti, nu **prisijaukinti** tuos žmones, a la agresyvius žmones ir padaryti vėl į juos. Nu padėti jiems susitaikyti su tom baimėm. Visada yra pirmiau baimė, o paskui agresija. Per baimes yra ta agresija. *Nu nebežinau, jau čia turbūt kartojuos.* Tai va (atsikvepia)./

T. Ačiū labai.

K. Prašau.

T. Norėčiau paprašyti, kad pasidalintumėte savo mintimis atsakydama į klausimus. Man įdomu, ką Jūs galvojate. Pasakokite, kas jums yra svarbu. Neskubėkite.

R. O čia ištisinis pasakojimas turėtų būt?

T. Na, aš užduosiu klausimus ir tiesiog.

R. Aha.

T. Gal galėtumėte papasakoti apie savo šeimą: kiek žmonių, kokie santykiai tarpusavio.

R. Mhm. Eh./ Mes esam šešiese. Bent jau buvom. Keturi vaikai, du užaugo. Berniukai dideli suaugę, o dvi mergaitės. Berniukai augo be problemų, tiesiog. Visą laiką gerbė. Ir mane, ir ir ir seserį vyresnę, Dalią. (įkvepia) / Ir paskui mažąją, Liną. Niekaip neužgaudavo, neižeisdavo saugodavo. Džentelmeniški buvo. O Dalia kaip jau atsirado, iškart ir problemos atsirado. **Mažytė** kai buvo, vienintelis dalykas, kas pasireiškėdavo / (įkvepia). Atvažiuoja vaikas koks nors – įžnybia slapta. Visą laiką šypsena, visą laiką maloniai bendrauja, niekas nieko nežino, neįtaria. *Ateina vaikas ir įžnybia*. Tai vienintelis toksai negatyvus pasireiškimas. O po to, kai prasidėjo mokykla, ir mokykloje pajuto, kad jinai kitokia yra. Ir ta baimė atsiskyrimo nuo manęs, iš karto nu sukėlė baisų pyktį. Einant namo iškart įžnybia man arba įspiria, muša. Ir taip visada man. O mokykloj šalia, tai gula ant žemės, spardosi, klykia, nenori eiti. Man reikia išvesti, vis tiek. Nuo tada ir prasidėjo, nuo mokyklos. Iki mokyklos laikų tai tada nieko.

T. O į darželį kai ėjo?

R. Ne, jinai nėjo į darželį. Ne, ji čia mylima augo. Broliai globojo, viską. *Aš ją jau*. Viskas gerai buvo. Ir mokykloj taip. Ir tolyn tolyn (atsikvepia). / Baimė kaip augo, tai lygiai taip pat ir pyktis augo./ Į mokyklą nori išeit rytą, labai aktyvi, bendraamžių reikia, veiklos reikia ir baisiai bijo. Viduje draskosi ir tas draskymasis / prasiverždavo. Mušasi, visaip. Ir ypač man tada. / Broliam mažiau pasitaikydavo, nes jie mokykloje būdavo. Nieko. Nesusitikdavo dažnai. O man tai jau. // Nu visaip visaip. Keiksmoždziai prasidėjo. Ypač kai sureikšmino **pirmą** keiksmoždį. Gatvėj išgirdo (įkvepia) ir l-a-b-a-i. Aš kaip užprotestavau ir po to. O, čia negalima, tai tada ir prasidėjo. Ir kai prasidėjo, tai be galo. Smarkyn smarkyn smarkyn ir ir iki šiol. / Čia viena iš tokių pykčio formų yra.

T. Keiksmoždziai.

R. *Taip*. Paskui / jau, kai perėjo į tą kitą mokyklą, Valdorfo. / Jau paauglystė viskas, tai prasidėjo stipriausi tie priepuoliai tokie. (įkvepia) Buvo pora kartų, kad / baisu pasilikti namie. Mes vienos buvom. Puolė ji mane smaugti, kažkur norėjo su bernais ar bėgti ar išvažiuoti. Aišku aš neleidau. **Ir net** (atsikvepia) į kampą tēškė / ir puolė už gerklės. / Arba nu spardytis ten daužytis, su ranka. Ir keistas dalykas. Tai daroma lyg ir impulsyviai, bet kartu ir apgalvotai. Pavyzdžiui, apsidairo virtuvėj, ką galima mest ir ką negalima. Ir tada kokius laikraščius suplėšo arba koks nors sulaužomas dalykas yra. Bet žino, kad tą galima padaryti tučtuojau. Druską ten išpylė, visus kampus iššvaistyt. O (iškvepia) guli mano rankraščiai, kur jau atsakomybė. Ir gal ir norėtų, bet čia jau nedrįsta peržengt. *Tos ribos*. / Ėjom iš parduotuvės irgi. Bu-vo Algis nupirkęs palatą, tokį odinį i-i-ir baisiai džiaugiausi aš juo. Pirmas toks penki šimtai kainavo. Brangesnis atrodė. Ir čia aš taip saugojau. **Išėjom**, ir matyt jinai keršydama. Duok man telefoną. Paskambint kažkokiam vaikinui. Ssakau, nenoriu aš tų tavo bernų. Ir impulsyviai išsitraukė iš kišenės raktą ir man per tą striukę skersom / ir pervarė. Ir tada specialiai sakau, dabar vaikščiosiu su ta striuke ir jei kas paklaus ir pasakysiu. Ne mama, atsiprašau aš daugiau taip nedarysiu. / Tai vat. Ir-r. Kai baigėsi mokykla, ta kasdienė agresija irgi baigėsi. / Tokia. Tokia.

T. Į Jus nukreipta.

R. Ne, su mokykla susijusi. Kai reikia išeit kur nors. Bet, ehh, kai pradėjo eit šičia, į socialinį centrą, tai iškart pasikeitė. Liko labai mažai.

T. Mhm.

R. Ir dabar aš tiesiog galiu atsekti, kur yra **priežastys** bent kokios. Dienos, kai jau tai gali atsitikti. (įkvepia) Pavyzdžiui prieš mėnesines.

T. Mhm.

R. Ir jeigu pilnatis yra. Dažniausiai taip sutampa (šypsosi). Kažkaip. Tai tada / išvis nevaldoma. Akys krauju pasrūva, žvilgsnis pasikeičia, j-a-u smegenyse gal ten koki procesai prasideda. Ir pradeda darytis tokia, kad jau pati nebežino, kas bus. / Ir tada, nėra kaip. Nėra kaip sutvardyti. Ir į miestą išvažiavus tas pats atsitinka. Kai iš aplinkos išveži, ištraukus. Viską. Arba kai reikia ir į tą socialinį centrą išeit, ir jai yra tas pribrendę. Ji tais rytais nenori eit visiškai. Tada, švelniausiu atveju, čia baigiasi kad išeina bet ką apsirengusi, nieko nesidažiusi, su keiksmožiais. Nenorom, o prisivertusi. Ir (atsikvepia) kitos dar tokios dienos būna **laisvos** dienos, šeštadieniai, sekmadieniai. / Kai niekur nereikia eit ir atsipalaiduoja / visos tos, matyt aš kaip suprantu, mintys. Ar būtent dėl to, kad nėra jokios veiklos. Ir tada, jeigu tik bloga nuotaika ir yra koks nors jai viduje ten ar su koku vaikinu nepasisekė ar ten kas nors vidinė priežastis, kurios mes ir nežinom dažnai. // Tai tada jau nebandyk užkliudyt. / Šito-s-s, ir vasaros arba tos kitos atostogos, kai būna abidvi arba iš viso kai aš esu arba koks kitas žmogus ir jinai laisva. Bet šiaip tas laikotarpis toks, tada oi jau. Vasaros metu kas būna.

T. Mhm.

R. Kai ilgos ir nėra kur eit. *Tai kažkaip.*

T. O jai nebūna kur eiti, kai būna savaitgaliai ar atostogos?

R. Jai būna tada bloga nuotaika ir tada jinai **nenori** niekur eiti. Jinai nu protestuoja. Jai viskas negerai. Pasiūlai čia einam kur nors. Jinai nenori. Arba / arba aš negaliu išeiti, tada pyksta. Arba mes su Lina vienos einam, tai jinai pyksta. Tai jinai nori eit, tai nenori eiti, *tai jinai.* / (iškvepia) Nu tada tai nesivaldo visiškai. / Gali ten ir gnybti, ir spirti. Tiesiog mane pasivedėjus į kampa tvot. / Nes jinai stambesnė yra. Ir Linai. / Iš visų jėgų koja kad spiria. O *jinai irgi.* Dabar ir **Lina** pradėjo, *ta mažoji*, nebe pasiduot. / Kažkaip anksčiau tik verkdamo, susigūžus, o dabar jinai ją ir provokuoja kartais. Tu storulė ir šiaip tu taip. Ta tada atgal. Kaip atgal, jai į plaukus įsikimba.

T. Tada susimuša.

R. Taip. / Tas yra gerai tikrai, kai jinai išeina pas juos (į soc.centra), tai jau, nu labai retai šitaip bebūna. Jeigu ten. Tai dažniausiai aš taip stengiuos pergudraut. / Jeigu matau jau dėl ko čia kils ar ne. Duosi pinigų, kur ji norės, tada stengiuosi / taip jai tuos pinigus paduot nukalbėdama. Tarsi jinai neišsireikalavo čia, nu va čia gerai Dalia. Tu čia neišleisk, tu nueik *ten ką*. Kad nebūtų konflikto. / O vyras / Jis duoda daug. Eik čia pirk, pats nuperka. / Kai gera nuotaika. O kai bloga nuotaika, viską draudžia. /

T. Mhm.

K. Nieko negalima. Ką tu čia nieko nepadarei. Tau čia negalima duot pinigų. Tu bloga ar ką nors. Ir tada jai tas neatitikimas, iš karto sukelia siutą. Čia davė, čia.

T. Tada irgi kažkaip reaguoja?

K. **Tada pasiunta** baisiausiai. Ir jeigu jisai jai parodo pyktį, tai / keisčiausia, kad anksčiau jinai bijodavo. Būdavo tiktai man ir Linai visi *si* išreiškiami. O / dabar išvis nebebijo ir net prieš tėtį kyla **dar** didesnis smurtas toks. *Negu prieš mane.* Aš tai nesipriešinu kažkaip, nes stengiuos apsisaugot, kad man nekliūtų ir nekliudyt. Bet suvaldyt irgi niekaip neišeina. Anksčiau psichiatrai patardavo, kad reikia įspraust į kampa. Ir glostyt kaip nors, kol pavirs ašarom. *Šitas.* Tai anksčiau, kol buvo septyniolika metų, ta kažkaip maždaug sekdamosi man šitas metodas. Kažkaip / pradėdavo greitai graužtis ir verkti. Ir jau **kai** pravirksta, tada jau viskas baigėsi šitas. O da-bar n-e-e. / Niekaip. / Ir jeigu su tėčiu susikimba, tai / nu / gali susikibt, nežinau, iki

išprotėjimo visiškai. Gali viską mesti ir grasina aš tau peilį paimsiu, aš tau nužudysi. / Man tu bereikalingas. Tokiais žodžiais visokiais. Iššoksiu iš penkto aukšto ir ten *tą padarysiu*. / O paskui po ilgo laiko, bet tas ilgai užtrunka. Keletą valandų gali. Jinai atsitokėja, akys pasidaro normalios. / Ir pradeda graudžiai verkti apsikabinusi. Mama, gydyk mane, aš nenoriu tokia būti, aš noriu būti gera, aš nenoriu, mama, nepalik manęs. Ypač dabar, Dalia ar matei kokia aš esu ryžtinga. Ir šitas. Matei, ką aš galiu. Jei šitaip elgsies, tada aš einu. Sakau, neturiu ką prarast, sutvarkau dokumentus ir tu eisi arba į Čekoniškes sakau gyvent, arba į kokį internatą. Aš daugiau neketėsiu ir neleisiu kentėt niekam. Tai šitas ją sudrausmina. / **Jau ne to** priepuolio metu, o jau. Ar prasidedant ar *šiaip jau*.

T. O kai prasidedant taip pasakot, ta-d-a

R. Tada pasiunta, vis tiek nepaiso. Susierzina dar labiau. Tiesiog jeigu tas priepuolis bręsta, tai beveik ir nėra jokių šansų numalšint. Jinai tada atsisako ir vaistus gert, šiaip kad ir paprastus tokius ramina mus. Protestuoja, meta, traiško tas tabletes. / Ne ne ne. O jeigu išgeria vaistus, *ten tokius nesvarbius*, tai / nepadeda.

T. Turi praeit laiko kažkiek?

R. Nu ne, nepadeda jai šitie vaistai nė kiek. Nebent stiprūs nebent kokie nors. Anksčiau gydytoja išrašydavo labai stiprius. Tai jau ją užmigdo tada.

T. Mhm

R. Tik šitaip. / Ir kai aš paskui klausiu. Aptariam. Dalia, kodėl tu taip darai. (įkvepia) Aš nežinau. Aš nežinau, aš nemoku. Man kyla pyktis, aš negaliu. Paskui atsiprašo. Ir tos Linos *paskui*. Ir su tėčiu ypač, kai susipyksta, smarkiausiai. Ir paskui / arba vienas arba antras, nesvarbu kuris atsiprašys. Paskui **susitaiko iškart**. Ir / geriausi draugai. Kažkaip supranta. O man. O aš nesipriešinu, aš neprotestuoju. Aš nepuolu muštis, nesiveliu į muštynes šitas, bet tiktai stengiuosi, kai jinai Liną muša.

T. Mhm.

K. Stengiuosi būt tarp jų, į save nukreipt tuos smūgius, kas nekliūtų Linai. Nes jinai gali ir suduot kuriam nors, už gerklės griebia ir visai. *Tai. Kažkaip. Tik taip ir dengti. Savimi*. O tas. Koks nori graudėjimas, koks nors švelnumas. Niekaip neveikia. Ir su psichiatre ta pakalbėjau. Kokius ten išrašydavo tuos vaistus, nieks nepadėjo nieko. Čia tiesiog kaip charakterio bruožas *toks*. Ir ir nieko. Yra gal, labiausiai tai antidepresantai yra, kad veikia gerai. / *Šiaip*. O **kai gera** nuotaika. Ir taip nenusakomai. Sakom. Kartais atrodo objektyvios priežastys tikrai turėtų sukelti priepuolį. Nu kas nors, kokia nesėkmė ar kas nors / parsineša iš kurio namie ar kas nors. **Ne** viskas gerai. Jinai šypsosi ir šiaip nereaguoja ir muziką pasileidusi. (įkvepia) O kartais nei iš šio, nei iš to visiškai. Vidiniai impulsai kažkokia ir viskas.

T. Ir sakėt sutampa kaip pilnatis ar tos

R. **Taip** taip. Pastebėjau, kad labai būna. Dar mes į aplinką. Vyras sako, vat mes čia namie sėdim. Dėl to uždara aplinka ir kaupiasi nei tos neigiamos mintys. / Bet vis tiek išbandėm / jau tokiose viską. Išvažiuojam į miestą jau per jėgą. Vis tiek jinai mašinoj pradeda scenas kelti. O šią vasarą Nidoj sukėlė tokį skandalą. Taip išvažiuvom tiktai penkiom ten penkiom keturiom dienom. (įkvepia) Ir ji tuoj norėjo į Vilnių. Ten vaikas išivaizdavo, kad laukia jos.

T. Mhm.

R. Ir tiek pasiuto, kad tiek pykčio nesutramdo. Į akis pradėjo purkšt. Ir važiuojant mašinoj į pliažą. / Griebė už plaukų, už / dėjo į nugarą. **Vairuojančiam mašiną**. Nieko nepaisydama. Paskui sustojo. Lipk Dalia iš mašinos ir keliauk kur nori. Aš tavęs nevešiu daugiau. Eik į Vilnių. N-i-e-k-a-s nesvarbu. Tada talžo Liną gale sėdėdama. Visai akus paklaikusios, pasrūvusios krauju. Niekas, neveikia protas visiškai. /

T. tada pasakėt ir išlaipino iš mašinos?

R. Ne, tada sustojom. Jinai pradėjo tą Liną mušt, o Lina. Išvis dabar nebepakenčia konfliktų. Po šios vasaros. Ir jinai. Dešimt metų. Ir jinai pradėjo į kiekvieną pakeltą toną reaguoti tiesiog cypia užsidengusi ausis. Klykia atseit jau jai tiek yra šitas nusibodę kažkaip. Nors nors kiek pakeldavo toną iki šio mūsų dabartinio to skandalo (įkvėpia). Tai labai reagavo liguistai. Ir Lina pradėjo cypiti. Aš sakau, nu nekankinkit šito vaiko. Ką jinai čia kalta, viską. Kad jau jisai susivaldytų viską. Tai gerai tuo metu / ten nu nuvažiuom į pliažą. Ta pragulėjo. Apsirengusi, užsidengusi galvą ten pliaže. Nieks nerūpi, pikta. Parvažiuom atgal. Atsiprašė. Viskas aš taip nedarysiu, kitą dieną važiuom į giminių susitikimą. Nu šeštadienį grįždami iš Nidos. Jinai vis tiek pikta-a. Man reik į Vilnių, čia nevažiuosiu. Atvažiuom į Klaipėdą ir nusipirko drabužius, kokius mat jai gražiausius. Tokius blizgutį tokį, šortus. Nu ką jinai norėjo pati.

T. Mhm.

R. Vis tiek įlipo į mašiną ir prasidėjo tas pats skandalas. Puolė ant tėčio. Keiktis daužytis. Sako aš nevažiuosiu, man širdžiai bloga. Ir vis tiek nuvažiuom visu keliu. Buvo beprotybė tikra. // Ir vienas ir antras tiek susinervavo. / Jinai iš paskos. O nuvažiuom ten – muzika viskas grojo. Patenkinta laiminga. Nei vienas žmogus nepasakytų, kad yra kokių nors problemų. Svetimiam, jei jeigu aš nepasakočiau, *sakykim taip*, tai niekas nė neįtartų, kad tokia besišypsanti mergaitė gali ką nors daryti. Paskui / tik iš tos susitikimo parvažiuom pernakvojom pas seserį. Važiuojam į Vilnių, v-i-s-k-a-s. Dvidešimt kilometrų nepavažiuom vėl pradėjo daužyt. (įkvėpia) Ir prasidėjo širdies priepuolis, ir skausmai. Sustojom. Pradėjo gert vaistus. Sako, aš negaliu važiuot. // Ir jinai sėdėjo pikta. O paskui atvažiuom tyloj, bet su savo pykčiu tuo vis tiek. Grįžom namo. Puolė skambint tiek bernam. Ir nereikia. /

T. Mhm.

R. Nenori jis to pasimatymo. Kaip ne, tada jinai pradėjo atsiprašinėti viską. *Aš nenoriu tokia būt, viską. /// Tokios.*

T. Bet čia tą kad tik prie savų, tai jau vaikystėj pastebėjot? Ką sakėt, kad išnybia. Nu kad svetimiam neparodo.

R. ne, tai išnybdavo svetimiam vaikam atėjusiam. Bet kol mes nėjom į mokyklą išvis buvo be galo kantrus geras vaikas. Išeidavom į miestą, pavargdavo. *Nuo* nu **didžiausias**. Ir nuovargis, ir ir valgyt gi norėdavo, ir viską. **Linksmas** su šypsena visur eidavo, šokinėdavo. Nieko niek nebuvo. Iki mokyklos buvo puikiausias vaikas. Kad pikta būtų, tai niekados nebuvo tokios minties. O po to. Nei mokytojam nei klasiokam niekur neparodė agresijos *nė kiek*. Pavyzdžiui mokytoja Rūta sakė, ne-pa-ti-kėčiau niekados.

T. Mhm.

K. Niekad kai neateinam į mokyklą, kas dėl ko viskas. Juk reikėjo pasakot.

T. Mhm.

K. Sako, nu atrodo, kad čia ne apie tą Dalią.

T. Tai tik namie.

K. Taip, todėl gatvėj galiu drąsiai su ja eit, žinau, kad neužpuls. Neparodys visur. Simpatiška, besišypsanti, niekam. Dabar tai tikrai jau gerai, kad retėja tie priepuoliai jos. Nes šitie psichiatrai vasaros gatvėj tai sakė, kad / gali tekt, kad jinai nuo dvidešimt penkerių metų iki / penkiasdešimt maždaug

T. Mhm

R. Gali ir nebūti tokių didelių. Šiaip sako toks lygus amžiaus periodas, skalė ir jei nėra tokių ypač provokuojančių situacijų, tai gali sako ir ramiai nugyvent. Daugmaž. Čia kaip toks kaip

kaip psichopatikai. Asmenybės sutrikimas. Nes ten vis tiek rudiniai tiek charakteriai labai / ligoti.

T. Mhm.

R. Ir / ten senelis, vyro tėtis, ir vyro sesuo yra lygiai tas pats. Visiškai emocijos nevaldomos yra. Nors intelektas puikiausias. Tai va. ir kai aš ten gydytojams sakiau, sakiau tai va, (įkvepia) intelekto problemos nerūpi. Ar jos ten didesnės, ar mažesnės. Man tas nekelia problemų, bet kelia elgesys. Elgesio sutrikimai. Ir ir sako, kartais b-ū-n-a kai prie proto sutrikimų, proto negalios dar būna tokie. Bet čia reikia specialiai tirti. O mes dėlto ir atsigulėm.

T. Mhm.

R. Ir vis tiek nieko. / Negydė nei ką. *Čia rimta problema yra. //*

T. O Jūs pastebėjot, kokie būdai yra, padeda suvaldyti tą / jos agresiją?

R. / Jeigu jau daugmaž žinai kokios situacijos, kažkaip vengti tų situacijų tikrai kiek įmanoma. Ar jei ten nori išeiti, išleisti išeiti, neprotuoti, nors nežinai kas čia bus kuo čia baigsis. Neužkirst kelio. Arba-a man pačiai išeiti, kad nebūtų / nebūtų ką daužyti, nebūtų kur siautėti.

T. Kaip tada būna, / kai išeinat?

R. Tada, kai ji lieka viena, kažkaip išsikrauna matyt tą pyktį kitur. Ar tiesiog jai praeina vienai būnant. Kartais būna tokie sėkmadieniai, kai jinai / atsisakydavo važiuoti. Jai bloga nuotaika, o mes čia spaudžiam – važiuojam, nepasilik tada viskas. Ir kai paliekam ją tokią pikta, atrandam viskas gerai. Su nuotaika, viskas, pasiilgusi. Pradedu žinutes rašinėti, kur Jūs esat kada grįšit. / Tokie. O šiaip nei švelnumu neperkalbėsi **niekaip**. Nes jau jau ta aura darosi. Pavyzdžiui Lina miega anąvakar, o jinai specialiai **eina** prie jos ir gulasi. Nudrimba, jau matau kad priepuolis bręsta. Ta nervuojasi, **eik** tu į savo lovą, aš nenoriu, kad tu čia miegotum. O akis taip varto, į lubas žiūri. Toks žvilgsnis bereikšmis. Labai pasikeičia kažkaip. Ir jau tada matau, kad artėja ir negaliu nieko padaryti. Nei ištempti, nei perskirti jų. Guli, kad nepajudintum. Aš visai raginu einam ten, einam ten. Ne-e-e niekur. Paskui kažkaip pergudravau. Neatsimenu ką aš jai ten pasakiau, kad čia atėjom pasišnekėt ar ką. Paslaptį paskysiu į kitą kambarį, pašnekėjom jau. Apsisuko žiūriu ir vėl prie Linos, kad tik erzintų, neleistų miegot. O toji jeigu jau kas iš karto kyla triukšmas, nes naktį. Ir nieko nepaiso. Va durys išskeltos, *šitie*. Gali **trenkti** durim, išlaksto kaimynam čia kilt visos trankomos durys, mėtomi daiktai, taurė ten viskas. Toks. / Dabar jau tokių žiaurių nebebūna. Čia buvo prieš pora metų.

T. Kai nė nė nėjo miegot į savo lovą?

R. Ne ne. Kai nėjo čia dabar buvo.

T. Ai, ir kaip tas baigėsi?

R. Paskui šiaip ne taip, sakau einam Dalia abidvi geriam vaistus ir einam pasikalbėsime. Lina maža, tegul ji čia miega mes dvi kalbėsime. Tai abi išgėrėm to leksotanilio. Na Dalia žiūrim ar mes užmigsime ar ne. Ir kažką pradėjo skaityti, jinai ten pradėjo pasakoti viską. O jinai ne ant Linos pasirodo, bet kodėl sugedęs kompiuteris ir Mantas jai neparašo. Sakau, Dalia, Mantas išvažiavęs į Kopenhagą. Negali ten užsiėmęs, ten kaip nors *nušneki nušneki*. Ir viskas. Tai tai, o jeigu ne tai tada. Vystosi vystosi ir nebesustabdysi. O jeigu ką nors ten tėtis ir jos tokia nuotaika. Ir jis dar toks pat, tad supykęs ko nors. Tai jau viskas. Katastrofa. // Nes charakteriai daugmaž panašūs. / Impulsyvūs siaubingai. Taip jau *tas sutrikimas*.

T. O vat pavyzdžiui Dalia ar gali suvaldyti tą agresiją, kaip Jum atrodo?

R. Ne, šiaip tokią paprastą buitinę, pyktį tai jinai gali. Gali gali. Bet jeigu jau yra pribrendę tie tokie priepuoliai, tai niekaip. // Niekaip.

T. kaip tą paprastą pyktį kuom jis skiriasi nuo *priepuolio*?

R. Nu paprastas. Jinai gali ten užšaukti, išdirbti keiksmožodžiais baisiausiais. Keiksmožodžiais tau pasakys, nieko. Ir po to staigiai / aš ką nors ten pasakau, tai Dalia nenori –nereikia. Aš išeisiu gyvent sau viena arba sakau „aš jus visus čia palieku ir išvažiuoju pas seserį į Žemaitiją ir gyvensim. Tada viskas / staigiai. Ne mama, ne nepalik mūsų nenoriu. Kai dabar ta reali baimė. Buvo atratusi, kad čia visi gali gyventi pasirodo ir po vieną. Ir gali likti ir viena. Tai įmanomas dalykas. Čia gąsdino gąsdino. Tai tada iš karto susitvardo. Bet bet jeigu jau yra pribrendęs kažkas didelis toks. O ypač dabar tai susiję su tais vaikiniais. Būna nemažai. Aš nežinau, ar ją kamuoja ta kokia seksualinė aistra ar kas. Bet kartais, kai jinai jau turi / nubėgt ar į pasimatymą ir negali. Ar ten koks vaikinys ją paliko ir kito čia neranda ir nėra to dėmesio. Tada labai paklaiksta. Matosi ir akys ir viskas. Tai aš ir nesuprantu, ar grynai tas fiziologinis čia dalykas yra, ar jai yra tas poreikis mintyse turėti. / Jai be galo dar pyktį skatina pavydas pusseserei. Kažkodėl niekam kitam ji nepavydi tik tai pusseserei. (įkvepia) Jeigu tik jos vardą paminėk ar ten jos vaikiną. Ta ten nuo keturiolikos metų su tuo pačiu berniuku draugauja. Jau keturi metai. Ir jeigu tik pasakyk ką nors apie Viktoriją. Ten tą padarė ar ten nuėjo. Iškart pasiunta. Jeigu Viktorija turi vaikiną, ir **man** reikia turėt. Bet koks, nesvarbu kas jis būtų. Ar ten koks nusmūktkėlnis čia kaip buvo atvažiuavę ar dabar ten Danijoje susirašinėja toki, matyt iš mandagumo su ja (kosėja) susirašinėja. Universitete ten irgi magistrantas. Jai vis teik gerai. Ir jai nesvarbu lygis. Tas pats yra, bet **būtinai** reikia turėti. Ir jeigu jinai turi tą vaikiną, paprastai ir pykčio to tada nebebūna. Ir ypač geriausia jeigu jinai turi jį toli. Nereikia susitikti, nėra baimės tų pasimatymų kažkaip kamuoja. Kada nors atsitiks, kada nors atvažiuos. Ji kalbasi tenai telefonu ar internetu, turi skaiptą. Bet jinai turi su kuo kalbėtis / su vaikinu.

T. Mhm

R. Ir viskas tada linksma gera. Arba po kurio laiko nutrūksta tas ryšys ir vėl staigia atsiranda. Viskas, jos nuotaika staigiai pasikeičia ir pyktis būna ir viskas.

T. O draugų turi? Su draugais kaip tas ryšys?

R. Ne ne. Ji nesugeba palaikyti draugiškų statylių tokių išlaikyti. (įkvepia) Ir ją meta, matyt ir jinai. Kažkaip draugauti ne. Dabar yra vienintelis va ta Edita. Čia jau vienintelis kai jos taip

T. Ilgai draugauja?

R. Taip nuo rugsėjo ir čia laukia. Keikia čia ją. Neisiu rytais. Ir čia vieną rytą Edita neatėjo kažkaip. Ai,ai ne. Kai ji buvo išvažiavusi į Turkiją tada. Atsikelia, visokiais keiksmožodžiais visai deda. Ką aš čia viena į Matulaitį eisiu. Bet taip keikiasi. Paskiausiai sakau, betgi tu nenorėdavai pykdavai: ką ji čia dabar ateina čia aš galiu viena nueit. Atsibodo su ja. Bet kai nėra tai viskas. Ir iškeikia ją iškeikia. Ir po to tiktai žiūriu skambina. Edita, ką veiki. Negali pas mane ateiti. Ateina pabūna. Nei vaišina nei ką. Sakau taigi pavaišink yra viskas. Jinai nenori, j niekad nevalgo. Vis ką nors. Pašneka jos kelias minutes ir išsina. (juokiamės abi). O dabar į kavinę pradėjo vaikščiot. Kažkoks lygis panašus ir charakteris. / Tai va čia yra vienintelė. O pirma Justė / Justė buvo gal. Bet su ja kažkaip jinai nemokėjo ilgai palaikyti santykių. Ar dėlto kad jinai viską mamai ten papasakodavo paskui jau nori pasakot ir bijo. Aš nežinau, kas. Neatskleisdavo nežinau. Ta Edita tai nežinau, kol kas vienintelis žmogus yra iš tų kur sugeba.

T. Mhm.

R. Sesers irgi lygiai tas pats. Kas pažįsta irgi padraugauja padraugauja, susipyksta. Nu ir po kiek laiko praeina ratas kas pažįsta ją. Paskui atleidžia, vėl pabendrauja ir vėl nutrūksta. Lygiai toks pats. Emocinis nestabilumas be galo. Atrodo, kad ji nematė *kaip* kaip ten yra. Augo visai sąlygom kitokiom. Bet / bet daro taip pat. Toks pats elgesys. / Tai va. Kas dar. Aš nežinau, aš čia taip jaudindamasi pasakojau. Nesklandžiai. /

T. Ačiū labai.

R. Atrodo raštu galėčiau išdėstyti, o kalbėt nesklandžiai.

T. Viskas tvarkoj. Ačiū labai.

I - 5

T. Prašau pasidalinti savo mintimis. Papasakokite, viską kas jums yra svarbu. Neskubėkite. Man tai yra įdomu. Gal galėtumėte apibūdinti savo šeimą.

R. Dabar mes reiškia dabar taip mes gyvename: močiutė, dukra mano vyresnioji pas mus atėjo ir reiškia ir mes su Olia. Keturiese. (įkvepia) Nu-u būna žinokit visaip būna. Ypač kai Oliai geriau nu blogesnė blogesnis savijauta.

T. Mhm

R. Vot. Nu bet dabar, kai ji gavo vaistų, po tos ligoninės, nu aišku labai jinai pasi pasitaisė. Aš net nežinau kaip mes priešim prie normos. Jai reikia kokią mankštą daryt. Nu vat jinai nenori. Pasakysi, padarys ten. A taip jinai ne-e-e s pati nesugeba. Ateina atsisėda vo taip vo (sudeda rankas ant kelių) nors televizorių dabar. Televizorių dabar jinai žiūri. Taip, o kad būna, kad jai pablogėja. O taip jinai nieko ne nieko nedomina. Nieko jai, o jeigu jai bloga aš jau matau negali **nenori** valgyti. Nėra apetito, nėra **nuotaikos**, nieko nereikia. Nėra tokio vot kak. Kak etot, zainteresovanosti.

T. Susidomėjimo

R. **Taip. Nieko** jai nedomina.

T. Kada tas būna, vat kai jai blogai?

R. Ypač vot e-e- kitiem pavasarį, vat jo vesnoj, a jai vaot kažkaip tai **vasarą**. Nežinau.

T. Ir pastebėjot, kad kiekvieną vasarą būna.

R. **Taip**. Ir kai pirmą kartą jai taip atsitiko, reikėjo greitąją iškviešti. Buvo čia vasara, buvo labai **karšta**. Tiktai tada jinai negėrė jokių vaistų.

T. Ką jinai darė kas ten atsitiko?

R. Taip, vat prisimenu, nu mes su močiute išėjom. Aš močiutę išvedu į lauką, nu-u aš nenoriu, kad ji viena eitų ten pro tas iš lifto tie

T. Laiptai

R. Laiptai taip. Aš palydėjau, sakau jūs pabūkit čia dviese pavaikščiokit, o **aš** ten nu vakarienę ruošiau. Sakau **išeisiu** aš. Žiūriu pro langą, / viena močiutė. O kur Olia galvoju. **Nėra**. Ant suolelio nei iš tos pusės nei iš šitos. Aš einu į važiuoju su liftu į gatvę. Nu, žiūriu Olia eina ir dreba vo taip vo. **Mama**, mne strašna mne strašna mne strašna. Ir taip vo apkabino. **Mne staršna mne staršna**. Nu što strašna. I ten kaimyne vat kaip tik ėjo. Sako aš jūsų palydėsiu, tu nebijok ten. Jau ten nu vot jai **strašna**. O kas strašna než jinai pati nežinojo. Paskui atvažiavo greitaji, padarė ukolą, nu bet po to / reikėjo į ligoninę. Čia buvo e pora metų atgal. Čia jau buvo jai toks **labai** pablogėjimas. Ir nuo to laiko. **Praeitą** vasarą ji visą vasarą ligoninėj buvo.//

T. O kaip Jums atrodo, kai sakė man baisu, ko ji bijojo?

R. Nu kai, kaip ji sakydavo už už v glazach što ta takoje, kakije ta staršnije liudi tam, to kakije ta **agni**. Va taip va.// Dabar tai nu, aišku dabar jai. Dabar ir televizorių žiūri ir gali pasakysi ką sutvarkyti, sutvarkė. Ten pakalbėt galima biški ten. Su močiute ką nors. Bet mes jau nuėmėm puse vaistų, vis mažiau ir mažiau jinai gauna. Kad nu nu neįmanoma. Jinai ir valgyt nori visą laiką. Ir nu. Daktaras sakė, čia nuo vaistų taip gali būti toks tas.

T. O kada dar būna Jums sunku susitvarkyti?

R. Kaip kaip?

T. Kada dar būna sunku susitvarkyti?

R. Ai su Olia?

T. Jo, tada sakėt prieš du metus buvo.

R. Tada kai ji būna tokia agresyvi, nu nepravliajajama

T. Nevaldoma

R. Nevaldoma taip.

T. O ką ką daro jinai tada?

R. Jinai **barasi**, rėkia, gali e-e jei kas nepatinka. Pavyzdžiui televizorius buvo įjungtas ten nežiūrėjau jį ten. Nors kaip sakant, e-e-e, kalba, įjungtas buvo. Tai jinai e-e žiūrėjo žiūrėjo, ten lyg į televizorių, čia į mane, biški šukavosi. Kaip paėmė tą eta šuką, kai davė į televizorių. Tai gerai, kad aš spėjau čia pasilenkti, davė per šoną čia biški. E-e sudavė taip tai. Ir aš išjungiau. Sakau, ko tau trukdė. **Ai**, tam irundu gavariat i vsio. I vot i vot. Jinai ir sakė, kad ją ima toks piktumas./ Tada jinai sakė, nubėgo į močiutės kambarį, ščias i babuške ečio dam. / *Tada aš iškviečiau greitąją*. Bet iškart jinai sakė. Nu-u jai padarė ukolą vėl raminantį *tą*. Ir važiuosi į ligoninę. Jinai biški taip pagalvojo ir pamojėjo, kad ne-e. A paskui, kai jai vakare pasidarė dar blogiau. Aš iškviečiau. Tada vo jinai / pasakė taip važiuosiu. Ir greitąji ne taip nu. Pirmą kartą per penkiolika minučių atvažiuom. Daktaras sakė, mes čia jūsų rajone buvom. O reiškia vakare mes jau dvi valandas laukėm ir aš galvojau, nežinau kaip čia bus, kuo čia baigsis namie. Jinai buvo labai agresyvi. Jau bju ir pabju stiokla. Ir **pradėjo** čia mušti su šitu šliopansu per stiklą.

T. Per durų stiklą.

R. *Per duris taip*. Paskui atvažiavo greitąji. Ir iškart jie, važiuosi į ligoninę, ji taip važiuosiu, man bloga. Man bloga. A ką tau bloga kur bloga. Man bloga ir viskas.

T. Mhm

R. *Taip*

T. O ką Jūs tada darot, kai Oliai būna bloga?

R. Aš tada taip nu nervuojuosi. Aš būnu **raudona kaip burokas**. Kaip sakant. Aš nu nu irgi bijau. Ne dėl savęs **dėl močiutės**. Tada dar Natašos nebuvo, **ai ne** jinai atostogose buvo išvažiavusi. Tėvui paskambinau, jįsai sakė negaliu ateiti darbe dabar. Nu vizivaj skoruju i vsio ir viskas. Ką jįsai gali pasakyt. Nu aš su ja tada nu, prad kaip pasakyt. Načinaju ugavarivat

T. Kalbėtis

R. *Taip*. Što vot v balnicy vsio budet charašo. I vsio. Nu *a taip tai*. Nu ir močiutė irgi, nu Olia nežada taip. A tada jinai pikta ant močiutės. O kokia pikta. A **ty nelez**, eta **naše** dela. I vot taip va. / *Daugiau tai nežinau ką ir pasakyt.*/ A, tiesa, kai Oliai **bloga**. Jinai negali valgyt, tai miega maždaug miegojo jinai neblogai. Kaimynė davė kiekvieną dieną raminantį ukolą, *diazepam*. Tai žinokit jinai neturi apetito ir aš negaliu. Man niekas neina pro eta, šerez gorla. Nu. *Vot taip*. Ir / tiktai galvoju, kad čia tas košmaras tai niekad nebaigsis. *Ne*.

T. O taip būna kiekvieną vasarą?

R. **Taip**. Kiekvieną vasarą. Nu vot dabar tiktai vot šią nieko. Mes pailsėjom nuo tos vasaros, kaip jinai buvo ligoninėj. Reikėjo. Rugsėjo mėnesį atrodo. *Tai tiek vaistų jinai gavo*. / Nors ramu buvo ir / nu kartais jinai tiktai pasako nečevo delat, kuda **paiti**, nekamu my **nenužny**. Aš sakau, u vsech problemy svaji tože. Savaitgalis ir žmonės užsiima savo šeima, o kur mes eisim. Jeigu vasara, tai va galima į sodą. Mano brolienė su broliu labai geri nu pr kaip čia.

T. Priima

R. O taip taip. Oliai. Jie supranta ir Olia priežaj vseгда, vsio budet charašo. Bot sdes **atdachnioš**. Jai dirbt nereikia, nu biški ten su vandeniu būna palaistyt. (atsikvepia) Bet be vaistų, tai ji niekaip. Inesa sakė, **nereikia** tų vaistų. **O kaip** kaipgi be vaistų, kaip be **vaistų** apsieisi. Niekaip *ne negalima*.

T. O ką Jūs, pavyzdžiui, kitam žmogui, kuris klaustų, ką daryti kai susiduriu su ta agresija, ką Jūs patartumėt? Kaip elgtis?

R. Jeigu jeigu kitam žmogui bloga. *Net nežinau*. Nežinau kaip ir pasakyti. Nu aš skaitau **be** be vaistų be **gydytojų** niekaip ne. Pavyzdžiui, vat brolis sakė. Jie gyvena prie Gandro parduotuvės, nu-u prie Petro Povilo bažnyčios netoli. Nu žodžiu jų / pirmam padjeizde gyvena vienas toksai. Aš jį dažnai matau ligoninėj ten vasaros ligoninėj. Broilis sakė on kam ne prichodit ja emy radio šiniu. Jis sakė taip, kai tik blogai jaučiuosi, einu iškart pas gydytoją. Ir sako lažite mane ten į ligoninę. **A mes** dar turim eiti pas savo tą apylinkės gydytoją ir kol ten pastatys į eilę, kol ten paguldys. Ten į tą geriausią antrą skyrių. O jeigu su *greitąja į pirmą skyrių* kur ten šitie, sunkūs. Gydytojai sakė *sumašedšije*. / Bet vat dabar jinai buvo pirmam tai nieko. Man net labiau patiko. Čia daug žmonių. Vieni rūko, nu eina į tualetą rūko. Nu daug kas ir nerūko. Yra moteriškių kur kuriam jie kaip pasakyti jie turi gauti invalidumo

T. Pažymėjimą

R. Jie turi porą kartų per metus gulėti ligoninėje. Pasakyčiau visai normalūs moteriškės. Taip vot. **Jie** bendravo taip. O ten reiškia antram skyriuj kur **anksčiau** buvo. Palatos mažytės po šešis penkis žmones. Jie visi eina rūkyti. A jinai viena. **Eina ir eina** rūkyti. A ten galima. Į kiemą išeiti ten. Su sesele ten. A jinai **viena** palatoj, jai nėra draugų. A tie visi rūkantys jie visi bendrauja, keičiasi dalinasi cigarėtais ten (juokiasi).

T. O kaip jums atrodo ar gali Olia pati suvaldyti kažkaip savo pyktį ar agresiją?

R. (atsikvepia) **Oi**, / aš manau, kad *ne*. // Ne, jai ten taip *ne ne* negausis, jinai nesugebės. Todėl, kad jinai taip tai gaunasi, kad jinai nieko nesupranta, ar ką jai darosi ar kokia ten aplinkybė ar **kaip** su ja ten nu su spravista.

T. Susitvarkyti

R. Taip. Ne *jinai ne*. Ir kartais sako, kad tokie. Kak eta skazat. Rusiškai užmiršau net. Net neadekvatnaja eta

T. Reakcija

R. Taip. /// Nu *nežinau, kaip bus toliau*. Nežinau ką dar.

T. Tai ačiū labai.

R. **Nėr už ką**, žiūrėkit ar *kur prie*.

Parafrazės

I – 2

Parafrazės	
Eilučių numeriai	Parafrazės
4-6	Darbas su vaikais.
7	Draugės pasiūlymas dirbti su neįgaliaisiais.
7-10	Šokas ir pirmasis išpūdis apie kitokius.
10-11	Egzistavęs atstumas tarpusavio santykiuose.
11-12	Darbas biure.
12-15	Jų bendravimas patraukė ir sužavėjo.
15-17	Noras dirbti su neįgaliaisiais.
18	Tyrėjo prašymas apibūdinti klientus.
19-21	Negalių apibūdinimas.
22	Tyrėjas apibrėžia tyrimo tikslinę grupę.
24-25	Tyrėjo klausimas apie sunkumus darbe.

26-28	Darbas reikalauja labai daug kantrybės.
28-31	Užmiršamos darbo kompiuteriu žinios.
31-34	Pastebėjimas, kad jie moka, bet pasimeta kai juos stebi.
34-36	Tokia pati situacija pavaduojant grupės vadovę.
37	Patiriamas darbuotojos susierzinimas.
37-41	Kompiuterinio žaidimų taisyklių nesupratimas.
42	Tyrėjo klausimas apie respondentės atsakomąjį elgesį.
43	Užsimena apie ankstesnę reakciją.
43-44	Grįžta prie jau žinomo žaidimo.
45-46	Taisyklių aiškinimas iš naujo.
47-49	Savirefleksija apie ramų paaiškinimų toną.
50-51	Svarstymai apie monotonijos poreikį.
52	Tyrėjo klausimas apie neįgaliųjų reakcijas.
53	Įvairių reakcijų buvimas.
53-55	Patvirtinimas apie supratimą, bet realus negirdėjimas.
55-56	Kartais matomas susikaupimas ir supratimas.
56-57	Stereotipinis judesys darant bet ką.
58	Po kelių pakartojimų išgirstamas darbuotojos balsas.
59	Nenoro suprasti ir mokytis išsakymas.
61	Tyrėjo klausimas apie agresyvų elgesį darbe.
62-63	Tiesioginės fizinės agresijos nebuvimas.
63-67	Pajuokavimų metu juntama didesnė už darbuotojos fizinę jėgą.
67-69	Tylus keikimasis susinervinus kaip netiesioginė agresija.
71-72	Reakcijos į nesėkmę atliekant užduotį.
72-77	Vieno vaikinų piktybinis neklausymas dirbant kompiuteriu.
79	Noras kažką pataisyti.
82-83	Pakartojamas pasipriešinimo jausmas esant nesėkmei.
83-88	Patiriama nesėkmė dėl smulkiosios motorikos sutrikimų.
89	Tyrėjo klausimas apie tarpusavio bendravimą.
90-91	Nuolatinis pykimasis žodžiais dėl nesupratimų kalbant.
91-92	Susistumdymų nepastebėjimas.
92	Neįgaliems vaikams labiau būdinga fizinė agresija.
93	Vienos merginos mušimasis dėl nepasitenkinimo.
93-95	Stipresnis apkabinimas susinervinus.
96	Supratimas ar atsiprašymas.
98-99	Į save nukreipta agresija.
102-103	Tyrėjo prašymas apibūdinti tas situacijas.
104-106	Pasireiškimas, kai norai nesutampa su taisyklėmis.
106-107	Autoagresija ir reakcijos laukimas.
107-108	Dvi reakcijos galimybės.
108-112	Situacija parduotuvėje: norai ir susikirtę su ribomis.
113	Tyrėjo klausimas apie respondentės veiksmus.
114	Pirma situacija ir nežinojimas, kaip elgtis.
115-116	Jos veiksmų pasekmių įvardinimas.
116-117	Atėjęs nusiramimas ir apsipirkimo pabaiga.

120	Tyrėjo klausimas apie tolesnį merginos elgesį.
121	Viskas buvo tvarkoje.
121-122	Frustracija dėl būtinumo pasirinkti.
122-125	Pykčio, įtūžio laikinumas.
126-127	Tyrėjo klausimas apie pykčio suvaldymą pačiam neįgaliajam.
128	Abejonės ir mintis apie galėjimą suvaldyti pyktį
129	Pyktis įvardinamas kaip priemonė norams įgyvendinti.
131-132	Sąmoninga kontrolė.
133-134	Tyrėjo klausimas apie mokymosi būdus.
135-138	Netikėtumų vengimas ir išankstinis asmens paruošimas.
138-141	Nuobaudos už taisyklių nesilaikymą.
143	Pakartojama išankstinio pasekmių žinojimo svarba.
144	Nurodomas mokymosi laikotarpis.
146	Patvirtinimas apie gebėjimą išmokti.
146-148	Mokymasis sunkesnis su vyresniais, lengvas su jaunesniais.
149-151	Tyrėjo prašymas duoti patarimą naujam darbuotojui.
152-154	Pabrėžiamas situacijos unikalumas pasirenkant metodus.
154-155	Patarimas nepasimesti, neišsigąsti.
156-158	Reagavimas žodžiu, kelis kartus ar griežčiau pasakant.
158-159	Pozicijos išlaikymas.
160-162	Komandinis darbas.
162-163	Pasakojama situacija apie žmogaus išvedimą jėga.
164-165	Tyrėjo klausimas apie susitarimus komandoje.
166	Taikomas atskyrimo nuo grupės metodas.
167	Agresijos protrūkių retumas.
168-169	Pakartojama žaidimų situacija ir reagavimas į žodinių sustabdymą.
170-172	Vienai merginai veiksminga pabūti vienai atskirai nuo grupės.
172-174	Agresijos pasibaigimas nekreipiant į ją dėmesio.
174-175	Pagalvojimas apie žalą sau ir kitiems.
175-176	Veiksmingumas esant autoagresijai.
177	Tyrėjo klausimas apie agresijos apraiškas į kitus.
181-183	Fizinė ir žodinė agresija.
184	Tyrėjo paklausimas apie reaguojančius asmenis.
186	Pradžioje esama vadovo reakcija.
186-189	Grupės narių reagavimas pasmerkiant, išvedant į kt kambarį.
190-192	Tyrėjo klausimas apie agresyvaus asmens reagavimą.
193, 195	Atkreipiamas dėmesys į pagąsdinimą važiuoti namo.
195-197	Asmeniniam santykiui esant ižeisto žmogaus atsiprašoma.
197-199	Atskyrimo nuo grupės veiksmingumas priešastys.
200	Tyrėjo paskatinimas ką nors pridurti.
201-202	Ilgiau kartu dirbančių mažiau rodo agresijos.
202-203	Iš mokyklų ateina su dideliu nusivylimu.
203	Nusivylimas išreiškimas elgiantis agresyviai.
205	Kitoks elgesys su žmonėmis mokykloje.

205-207	Organizacijos devizas – pagarba ir meilė žmogui. Neįgaliesiems sunku priimti, suprasti kitą požiūrį. Jaučiama meilė ir priėmimas nepaisant asmens pykčio. Paaiškinamas vaikų gr. pavadinimo neatitikimas su amžium. Netinkamai pasielgus atsirandanti baimė dėl bausmės. Atpažįstamas namie, mokykloje naudojamas elgesio – pasekmės modelis. Organizacijoje naudojamas pokalbis, bet ne fizinė bausmė.
208	
209-211	
211-212	
212-215	
216	
217-219	

I – 3

Parafrazės	
Eilučių numeriai	Parafrazės
5-8	Vidiniai ir išoriniai ieškojimai netyčia nuvedė pas neįgaliuosius.
9-13	Tik noras dirbti darbą ir gyventi bendruomenėje.
15-18	Bendruomenės dydžio ir negalių apibūdinimas.
19-23	Verbalinio bendravimo poreikis.
25-30	Bendruomenės tikslas ir įgyvendinimas keičiant asistentus.
31-38	Sodybų poreikio ir tikslo derinimas.
39-40	Tyrėjo klausimas apie sunkumus.
41-42	Sunkumas suprasti savo pagalbos galimybes.
42-44	Perkėlimas į save, savęs kaltinimas.
44-49	Palaipsniui atsiradęs savęs ir kito asmens problemos atskyrimas.
50-53	Matant kito žmogaus baimes svarbu neišsigąsti pačiam.
55-56	Mėginimai asmeniui parodyti, kad baimė yra mažesnė.
56-57	Nepavykęs pagalbos teikimas perėmus kito baimę.
58-61	Baimės priėmimas ir struktūrizuotas darbas.
63	Įvairių baimių egzistavimas.
64-71	Problemos užimtumo centre išveikimas ieškant kasetės.
73	Ieškojimas kartu nėra pagalba asmeniui.
75-77	Neįgaliosios pyktis ir žodžiais išreikšta neviltis.
77-78	Atviras ir griežtas prašymas papasakoti tikrąją situaciją.
78-80	Problemos neigimas.
80-82	Priežasties įvardinimas ir pokalbis.
82-85	Nepripažinimo atveju asmens likimas su savo baime.
86-87	Baimė išreikšta gąsdinant kitus.
87-90	Stresinės situacijos maudantis po dušu.
90-91	Savęs kandžiojimas, cypimas, trypimas kojomis.
92	Įvardintas asmens amžius ir baimę keliantis stambumas.
93-95	Pakartojimai apie būtinybę nusimaudyti nuramindavo.
95	Nuolatinis tokių veiksmų kartojimas.
96-99	Asistentų reakcija priklauso nuo visos asmenybės.
99	Situacijos darbe labai stipriai paliesdavo asistentus.

100-101	Pakartojamas sunkumas suprasti ir suvaldyti savo baimes.
101-104	Kito baimių priėmimas ir asmens svarba.
105-106	Tyrėjo klausimas apie sudėtingas situacijas.
107-109	Agresijos atsiradimas esant nesaugumo jausmui.
109-114	Fizinė ir verbalinė agresija kaip nesaugumo išraiška.
114-116	Vidinė baimė pasireiškianti agresija.
116-118	Griežta taisyklė asistentams į agresiją neatsakyti agresija.
118-120	Prašyti pagalbos jaučiantis nepajėgiam padėti.
120-123	Apsisprendus padėti, dėmesio nukreipimas kitur kalbant.
124	Sėkminga agresijos įveika – loterija.
124	Neįmanoma žmogaus visiškai pilnai pažinti.
125-128	Veiksmingas būdas fizinei agresijai stabdyti.
128-132	Stiprus apkabinimas neįmanomas kitam esant stipresniam.
132-135	Reti agresijos atvejai.
135-140	Neseniai atėję agresyvesni dėl nesaugumo.
140-141	Asmenys išmokdavo būti su baimėmis.
142-146	Ilgas pripratimo prie žmogiško elgesio laikas po psich. ligonių
146-148	Baimės stiprumas.
148-150	Reti agresijos atvejai iš ilgiau gyvenančių bendruomenėje.
150-151	Paūmėjimai priklauso nuo žmogaus ir jo negalios.
154-155	Dažnesni paūmėjimai po apsilankymo šeimoje.
156-160	Atnaujinta nesaugumo patirtis namuose.
161-162	Asmenims su proto negalia agresija nėra itin būdinga.
162-164	Agresiją sukeldavo vidiniai konfliktai ar su aplinkiniais.
164-166	Išmokimas įvardinti ir išspręsti konfliktą su asistento pagalba.
170, 173	Kitų neįgaliųjų solidari reakcija.
174-176	Kito agresijos supratimas iš savos patirties.
176-178	Agresyvaus asmens baimės ir atmetimo nebuvimas.
178-181	Atsiradę draugystės ryšiai ir bendrystės jausmas.
181-185	Kompleksinę negalią turintį ištikęs nerimo priepuolis.
185-186	Blaškydamasis ir viso kūno nekoordinuotas judinimas.
186-192	Pagalba nuraminant iš kito neįgaliojo asmens.
192-194	Pakartotas sunkumas atpažinti tinkamiausią reakciją.
194-195	Agresyvūs tie, kurie patys patyrę daug agresijos iš kitų.
196-198	Nežmoniškas elgesys su pacientais ligoninėse.
198-201	Visuomenė pati neįgalų padaro agresyviu.
201-203	Neįgalusis kaip ir mes nuo gimimo nėra agresyvus.
203-205	Visuomenės atmetimas kuria agresiją arba abejingumą.
205-207	Negalios ir agresyvumo nesutapatinimas.
208-209	Tyrėjo klausimas apie reagavimo būdus
210-214	Metodikos ir teisingos reakcijos nebuvimas.
215-219	Situacijos unikalumas sąveikaujant unikaliems asmenims.
219-220	Taisyklė į agresiją neatsakyti agresija.
222-223	Meilės išreiškimas visu savo buvimu.
223-226	Neįgalieji jaučia asistento melą ar abejonę.
227-229	Sunkumas atrasti balansą tarp draugystės ir neprisirišimo.

229-230	Pasitikėjimo ir saugumo svarba.
230	Konkrečių metodų nežinojimas.
232-235	Asistento reakcija priklausė nuo jo savijautos.
235-236	Vadovavimasis taisykle.
236-237	Pagalbos ieškojimas negalint padėti.
238-241	Fizinis skausmas priverčia susikoncentruoti ir išgirsti.
241-244	Agresijos įveika per žodžius, daug kalbant.
245-246	Vienetiniai agresijos atvejai.
246-255	Naujo darbuotojo išbandymas neinant praustis.
256-264	Atgalinis ryšys iš asistento apie jo skaudžius jausmus.
264-270	Ultimatumas ir neįgaliojo elgesio pasekmių įvardinimas.
271-273	Pasibaigęs išbandymas.
275-276	Skirtingi išbandymai ir skirtingos reakcijos.
278-282	Pačiame asistente išprovokuojama didelė agresija.
282-286	Dvasinis kantrus darbas su savimi norint reaguoti su meile.
286-287	Sveikieji turi labai daug agresijos.
288	Tyrėjo klausimas apie paties neįgaliojo agresijos suvaldymą
290-291	Situacijos unikalumas ir specifiškumas.
291-293	Specifiniai atvejai, kai būtini vaistai.
294-296	Labiausiai keičia žmogiškumo santykis.
297-299	Pirmoje vietoje matyti žmogų, po to – jo negalią.
299-300	Mintis apie asmens gebėjimą valdyti agresiją.
300	Laiko išmokti poreikis.
301-302	Asmuo patyręs daug seksualinės agresijos.
303-307	Daug fizinės agresijos pradėjus gyventi Arkoje.
308-309	Liko tik verbalinė agresija.
309-311	Pagarba ir meilė išmokė gyventi su baime ir agresija.
312-314	Išprovokuoti labai lengva.
314-316	Matoma asmens branda.
317-320	Visi neįgalieji yra patyrę agresiją iš “sveikuju”.
320-323	Pedagoginis darbas su užaugusiais normaliose šeimose.
323-325	Sudėtinga sukurti pasitikėjimo santykį su buvusiais pacientais
327	Tyrėjo paraginimas ką nors pridurti
328-331	Skaudinantis lygybės ženklas tarp neįgaliojo ir agresijos
332-336	Didesnis nesaugumas gyvenant su “sveikaisiais”
338-340	Ilgas meilės santykis iki agresijos nebuvimo.
341-343	Daug kantrybės reikalaujantis pasitikėjimo kūrimo procesas.
343-344	Agresija kyla iš baimės.

I – 4

Parafrazės	
Eilučių numeriai	Parafrazės
8-9	Šeimos sudėtis.
9-11	Pagarba mamai ir sesėms iš berniukų.
11-12	Su dukra nuo mažens buvo problemų.

13-15	Slapti įgnybimai kitiems vaikams.
15-16	Mokykloje patirtas kitoniškumo jausmas.
16-17	Atsiskyrimo baimės sukeltas pyktis.
17-19	Mamos mušimas, rėkimas mokykloje.
19-20	Pakartojamas agresyvių veiksmų atsiradimas- su mokykla.
21	Tyrėjo klausimas apie darželio lankymą.
22-23	Mylima augo namie.
23	Viskas buvo gerai iki mokyklos.
23-24	Su augančia baime, augęs ir pyktis.
24-25	Veiklos ir bendravimo noras, bet ir atsiskyrimo baimė.
25-27	Mamos mušimas.
28-31	Mamos protestui nepasidavusi pykčio forma - keiksmazodžiai.
33-34	Perėjus į kitą mokyklą, paauglystėje prasidėję stiprūs priepuoliai.
34-35	Mamos baimė vienai su dukra pasilikti namie.
35-36	Mamos draudimas dukrai susitikti su vaikiniais.
36-37	Veiksmi-spardymasis, daužymas, smaugimas.
37-41	Impulsyvūs, bet kartu apgalvoti veiksmai.
41-42	Mamos rankraščiai kaip neliečiamas dalykas.
42-46	Uždraustas skambutis paskatino perrėžti raktu striukę.
47	Mamos grasinimas visiems papasakoti.
47-48	Dukros staigus atsiprašymas ir pažadai nebedaryti.
48-49	Su mokykla kasdienė agresija pasibaigė.
51-52	Agresijos susijusios su išėjimu į mokyklą pabaiga.
54-55	Įvardintas motinos gebėjimas išvelgti priežastis.
55-57	Fiziologinių moters procesų ir mėnulio fazių įtaka.
57-60	Asmens žvilgsnio pasikeitimas, nevaldomumas.
60-61	Aplinkos pakeitimas nepadeda išvengti priepuolio.
61-64	Nenoras, nepasiruošimas eiti į soc.centrą.
64-68	Planuotos veiklos nebuvimas prisideda prie vidinių priežasčių.
69-73	Ilgomis atostogomis būna ypač sunku.
74	Tyrėjo klausimas apie veiklos nebuvimą nedarbo dienų metu.
75-76	Protestas ir noras kažkur eiti.
76-78	Pyktis ant išeinančių iš namų sesers ir mamos.
78-80	Nesivaldymas ir fizinė agresija.
80-83	Mažosios sesers atsakas erziniu ir mušimu.
85-86	Lankant centrą reti agresijos atvejai.
86-89	Mamos pastangos kalbomis nukreipti dėmesį kitur.
89-94	Tėvo elgesys kardinaliai priešingas priklausomai nuo nuotaikos
94-96	Neatitikimas sukelia dukros pyktį.
96-98	Į tėvo pyktį reaguojama su vis didesniu smurtu.
99-100	Mamos nesipriešinimas, bet noras apsisaugoti.
100-103	Anksčiau veiksmingas nuraminimo būdas.
104-107	Pykčio su tėvu metu pasireiškia labai didelė nevaldoma agresija.
107-108	Nurimimo laikotarpis.

108-110	Atsitokėjimas, gailestis ir atsiprašymai.
110-114	Mamos grasinimai apie siuntimą į internatą sudrausmina.
116-119	Priepuoliui bręstant nėra galimybių jį numalšinti.
121-122	Sustabdo tik stiprūs migdomieji.
124	Dukros išivardintas pykčio priežasčių nežinojimas.
125	Įvardintas nemokėjimas ir negalėjimas pyktį valdyti.
125-127	Vėliau vykstantis atsiprašymas ir susitaikymas.
128-133	Motinos pastangos muštynių metu apginti jaunesnę seserį.
133	Švelnumas nepadedą išspręsti situacijos.
134-136	Psichiatrės išrašyti padedantys antidepresantai.
135	Agresyvumas kaip charakterio bruožas.
137-140	Vidinių impulsų įtaka, o ne objektyvių priežasčių.
141-142	Pakartojama organizmo ir mėnulio fazių įtaka.
142-145	Aplinkos pakeitimas nepadedą išvengti agresijos priepuolio.
145-146	Pasakojimas apie vasaros skandalą Nidoje.
147	Įsitikinimas, apie Vilniuje laukiantį vaikina.
149-151	Agresyvūs veiksmai nukreipti į tėvą.
151-152	Tėvo pagąsdinimai išlaipinti iš mašinos.
152-156	Sesers mušimas.
156-160	Sesers reakcija į rėkimą – liguistas cypimas.
160-161	Mamos prašymas nebekankinti sesers.
161-163	Namiškių ignoravimas ir dirbtinis atsiprašymas.
164	Kelionė į giminių susitikimą.
165-166	Naujų drabužių pirkimas norint užgožti pasimatymo siekimą.
168-170	Dukros ir tėvo abipusė agresija.
171-172	Baliuje viskas susitvarkė.
172-174	Aplinkiniai tik iš mamos pasakojimų žino apie problemas.
174-178	Mašinoje vėl prasidėjęs mušimas ir pyktis.
178, 180	Žinia, kad apie nereikalingumą vaikinui.
180-181	Atsiprašymai ir nenoras taip elgtis.
182-183	Tyrėjo klausimas apie dvilypį elgesį.
184-187	Linksmas ir kantrus vaikas iki mokyklos.
188-190, 192, 194, 196-197	Niekur ir niekam svetimam neparodytas agresyvumas.
197-202	Retėjantys priepuoliai.
203	Mintis apie psichopatinį asmenybės sutrikimą.
203-207	Nevaldomos emocijos būdinga giminės charakteriui.
207-213	Noras gydyti elgesio sutrikimus.
214	Tyrėjo klausimas apie agresijos valdymo būdus.
215-217	Pasiūlymas vengti konfliktinių situacijų neribojant.
217-218, 220-224	Palikus vieną pyktis išreiškiamas kitur ir nurimstama.
224-225	Neįmanomas perkalbėjimas švelnumu.
225-229	Pasikeitęs žvilgsnis ir akys reiškia priepuolio pradžia.
230-236	Sesers erzvinimas ir trukdymas miegoti.
240-243	Mamos dėmesys ir įkalbinėjimai.
243-244	Atrasta priežastis – žinių iš vaikinų negavimas.

244-245	Nuraminantys pasikalbėjimai su mama.
245-248	Tėvo pyktis ir impulsyvumas prisideda prie dukros priepuolio.
249	Tyrėjo klausimas apie galėjimą suvaldyti pyktį.
250-251	Galėjimas suvaldyti buitinę agresiją, bet ne priepuolius.
253-254	Keiksmazodžiai.
255-257	Reali baimė dėl mamos išėjimo.
258-259	Žodinės agresijos sustabdymas išgirdus mamos grasinimus.
259-263	Priepuolio, ypač susijusio su vaikiniais, neįveikiamumas.
263-264	Išreikšta abejonė dėl fiziologijos įtakos ir poreikio tiesiog turėti.
265-269	Pavydas pusseserei ir siekis turėti tą patį.
269-272	Nesvarbu, koks vaikinai, svarbus turėjimo faktas.
272-279	Pasimatymų ir ryšio nutrūkimo baimė.
280	Tyrėjo klausimas apie draugus.
281-282	Dukros nemokėjimas palaikyti draugystės ryšius.
282-285	Ilgiausia dabartinė septynių mėnesių draugystė.
285-293	Banguojanti draugystė, bet panašūs charakteriai.
294-296	Ankstesnė nutrūkusi draugystė su klasioko.
296-297	Dabar turima vienintelė draugė.
299-303	Tėvo sesers charakterio panašumas.

I – 5

Parafrazės	
Eilučių numeriai	Parafrazės
3-4	Trumpas šeimos narių, gyvenančių kartu, išvardinimas.
4-5	Mini apie esant sudėtingą situaciją.
5	Dukros kintanti savijauta.
7-8	Dukros svorio pokytis dėl vaistų išrašytų po ligoninės.
8-9	Nenoras daryti mankštą.
9	Įvardinamas dukros nesugebėjimą sportuoti.
9-10	Pomėgis žiūrėti televizorių.
10-13, 15	Pablogėjimo metu dingstantis susidomėjimas.
14	Tyrėjo žodžio pasitikslinimas.
16	Tyrėjo klausimas apie būklės pablogėjimą.
17	Savijautos pablogėjimas pastebimas vasarą.
19-20	Pirmasis pablogėjimas.
21	Tyrėjo prašymas papasakoti smulkiau.
22-27	Situacijos aplinkybių nupasakojimas.
27-28	Drebulys.
28-29	Dukros baimė.
29-30	Kaimynės pagalba.
30-31	Greitosios pagalbos iškvietimas.
32	Visa praėjusi vasara praleista ligoninėje.
33	Tyrėjo klausimas apie baimės priežastis.

34-35	Dukros pasakojimas apie akyse matytus dalykus.
35-36	Televizoriaus žiūrėjimas ir pokalbiai.
36-37	Vartojamų vaistų dozės mažinimas.
37-38	Vaistai skatina apetitą.
39	Tyrėjo klausimas apie sunkias situacijas.
44,46	Sunkumas dėl nevaldomos agresijos.
47	Tyrėjo prašymas papasakoti smulkiau.
48-51	Pyktis bežiūrint televizorių.
52	Dukros pasiaiškinimas.
53	Grasinimai močiutei.
53-54	Greitosios pagalbos iškvietimas.
54-56	Neįgaliosios kintatis apsisprendimas važiuoti į ligoninę.
56-58	Greitosios pagalbos skirtingas atvykimo laikas.
58	Dukros grasinimai.
59	Agresyvūs veiksmai.
61-62	Dukros pasisakymas apie savo blogą savijautą.
65	Tyrėjo klausimas apie reakciją į agresiją.
66	Asmeninė baimė ir nervavimasis.
67-69	Vardinami artimiausi žmonės, iš kurių tikimasi pagalbos.
69, 71	Įkalbinėjimai.
72	Pyktis ant močiutės už kišimąsi į kitų reikalus.
73	Nežinojimas, ką pasakyti.
73-74	Sumažėjęs apetitas.
74	Geras miegas dėl raminamųjų vaistų.
74-75	Įsijautimas į sumažėjusį apetitą.
76	Netikėjimas, kad sunkios situacijos baigsis.
78-79	Vasaros ligoninėje.
79	Vaistai užtikrina ramybę namuose.
80	Dukros liūdesys dėl veiklos neturėjimo.
81-82	Įkalbinėjimai.
82-85	Brolinės supratingumas ir kvietimas į sodą.
86-87	Įsitikinimas, kad be vaistų neįmanoma.
88-89	Tyrėjo klausimas apie patartiną elgesį.
90	Užsimena apie savo nežinojimą, kaip elgtis.
90-91	Pakartojamas vaistų būtinumas.
91-93	Pasakojama apie brolio kaimyną su negalia.
94	Asmeninis jo ėjimas į ligoninę.
94-95	Skundimasis poliklinikos sistema.
95-97	Psichiatrinės ligoninės skyrių situacija.
98-101	Ligoninėje esančių žmonių apibūdinimas.
102-105	Rūkymas ligoninėje kaip vienijantis dalykas.
104	Vieniškumas palatoje.
106	Tyrėjo klausimas apie paties neįgaliojo agresijos įveiką.
107	Išsako nuomonę, kad dukra nesugebėtų.
108-109	Dukros nesusigaudymas situacijoje.
111-113	Minima neadekvati reakcija.

114	Nežinomybė dėl ateities.
114	Nežinojimas, ką dar pasakyti.
115	Tyrėjo padėka.
116	Respondento atsakymas ir abejonė dėl interviu naudingumo.

Kodai

I – 2

Kodai	
Eilučių numeriai	Kodai
26-28, 31-34, 37, 45-46, 47-49, 50-51, 144.	Sunkiausia darbe – kantrybė laukiant rezultato.
53-55, 56-57, 67-69, 71-72, 72-77, 79, 82-83, 83-88, 93.	Netiesioginė agresija kaip nesėkmės išraiška.
93-95, 98-99, 104-106, 106-107, 107-108, 108-112, 121-122, 122-125, 129.	Frustracija kaip būdas peržengti nustatytas ribas ir patenkinti savo norus.
162-163, 166, 170-172, 172-174, 174-175, 175-176, 186-189, 197-199.	Atskyrimas nuo grupės – tam tikrais veiksmingas agresijos įveikos būdas.
45-46, 58, 115-116, 116-117, 135-138, 138-141, 143, 156-158, 158-159, 160-162, 168-169, 193, 195, 217-219.	„Pasakom ir parodom“ – būtinas ribų nustatymas.
201-202, 202-203, 203, 205, 205-207, 208, 209-211, 212-215, 216.	Sunku nusivylimą perkeisti pagarba ir meile asmeniui.
128, 131-132, 146, 146-148.	Pykčio kontroliavimas pačiam – įgyvendinamas dalykas.
55-56, 62-63, 63-67, 91-92, 92, 121, 167.	Tiesioginė fizinė agresija pasireiškia retai.
53, 152-154, 154-155.	„Vienoj vietoj suveikia vienas, kitoj kitas“ - situacijų ir asmenų unikalumas.

Kodai	
Eilučių numeriai	Kodai
55-56, 63, 86-87, 101-104, 114-116, 146-148, 343-344.	Visada pirmiau yra baimė, iš kurios kyla agresija.
75-77, 78-80, 87-90, 90-91, 109-114, 181-185, 185-186, 303-307, 308-309.	Agresijos apraiškos.
82-85, 107-109, 135-140, 156-160.	Agresija kalba apie nesaugumo jausmą.
194-195, 196-198, 301-302, 317-320.	Dauguma neįgaliųjų patys patyrę daug agresijos.
198-201, 203-205, 278-282, 286-287, 332-336.	Pati visuomenė neįgalų asmenį padaro agresyviu.
116-118, 219-220, 222-223, 235-236, 282-286, 338-340.	Viena taisyklė – į agresiją atsakyti meile.
142-146, 174-176, 176-178, 178-181, 186-192, 223-226, 229-230, 256-264, 294-296, 309-311.	Labiausiai keičia žmogiško santykio patirtis.
80-82, 140-141, 164-166, 299-300, 300, 309-311, 314-316, 320-323.	Su savo baimėmis išmokstama gyventi.
210-214, 215-219, 230, 232-235, 275-276, 290-291, 291-293.	Nėra teisingos reakcijos – unikalumas.
92, 125-128, 128-132, 238-241.	Fizinis kontaktas nuramina ir įgalina susikoncentruoti.
80-82, 120-123, 241-244.	Įmanomas įveikos būdas – pokalbis.
50-53, 58-61, 100-101, 101-104.	Iššūkis priimti kitą su jo baimėm ir suvaldyti savašias.
41-42, 42-44, 44-49, 56-57, 77-78, 96-99, 99, 118-120, 192-194, 227-229, 236-237.	Sunkiausia atratsi balansą.

Kodai	
Eilučių numeriai	Kodai
86-89, 99-100, 128-133, 160-161, 224-225, 240-243, 244-245.	Motinos vaidmuo – dengti savimi.
11-12, 13-15, 171-172, 172-174, 188-190, 192, 194.	Charakterio dvilypumas – gera ir linksma prie svetimų.
9-11, 22-23, 23, 184-187.	Vaikystėje – visur linksma.
15-16, 17-19, 19-20, 24-25, 33-34, 48-49, 51-52.	Nuo tada ir prasidėjo, nuo mokyklos.
25-27, 28-31, 36-37, 42-46, 76-78, 78-80, 149-151, 152-156, 174-178, 230-236, 253-254.	Fizinės ir žodinės agresijos apraiškos.
16-17, 23-24, 24-25, 76-78, 110-114, 178, 180, 243-244, 255-257, 263-264, 265-269, 269-272, 272-279.	Atsiskyrimo baimė – būtinai reikia turėti.
135, 203-207, 299-303.	Tėvo giminėje lygiai toks pat emocinis nestabilumas.
35-36, 37-41, 41-42, 47, 110-114, 151-152, 215-217, 253-259.	Nenori – nereikia: sudrausmina nustatytos ribos.
55-57, 141-142, 263-264.	Fiziologiniai procesai ir mėnulio fazės – įtakojantys veiksniai.
89-94, 94-96, 96-98, 104-107, 156-160, 168-170, 245-248. 64-68, 69-73, 85-86, 145-146.	Pyktis – agresiją pastiprinantis faktorius. Sunkiausias laikotarpis – nedarbo dienos.
33-34, 57-60, 61-64, 116-119, 121-122, 225-229, 259-263.	Baisiausiais pasiutimas – agresijos priepuoliai
47-48, 107-108, 108-110, 124, 125, 125-127, 161-163, 180-181, 250-251, 258-259.	Nenoras būt tokiai – gebėjimas suvaldyti pyktį ir atsiprašyti.
54-55, 60-61, 100-103, 121-122, 133, 137-140, 142-145, 165-166, 203, 224-225.	Vidiniai impulsai sunkiai nuraminami.

Kodai	
Eilučių numeriai	Kodai
7-8, 36-37, 37-38, 74, 79, 86-87, 90-91.	Didelė vaistų įtaka neįgaliosios gyvenime.
9, 76, 107, 108-109, 114.	Dukrą nuvertinantis motinos požiūris.
48-51, 53, 58, 59, 72.	Agresijos apraiškos.
8-9, 10-13, 15, 80, 104.	Nėra ką veikti, kur eiti ir mes niekam nereikalingos.
9-10, 35-36, 82-85.	Riboti dukros pomėgiai.
4-5, 5, 17, 19-20, 32, 54-56.	Nestabili situacija.
27-28, 28-29, 34-35, 52, 61-62.	Man bloga ir viskas - baimės įvardinimas.
29-30, 30-31, 53-54, 66, 67-69, 73, 78-79, 94-95.	Asmeninė motinos baimė ir pagalbos paieškos kitur.
4-5, 44, 46, 74-75.	Didelis įsijautimas į dukros situaciją.